

Марія СКАБ, Мар'ян СКАБ

Українська мова

5

Марія СКАБ, Мар'ян СКАБ

Українська мова

**Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „СВІТ”
2013

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
ББК 81.411.1я7+(81.665.2)
С42

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
(наказ від 04.01.2013 № 10)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Експертизу здійснював *Інститут української мови НАН України*

Рецензент *Яценко Н.О.* – кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу наукової термінології
Інституту української мови НАН України

Експертизу здійснював *Інститут педагогіки НАПН України*

Рецензент *Повхан К.З.* – науковий співробітник
лабораторії навчання української словесності
у школах національних меншин України та діаспори
Інституту педагогіки НАПН України

Скаб М.

С42 Українська мова : підруч. для 5 класу загальноосвіт-
ніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою /
М. Скаб, М. Скаб. – Львів : Світ, 2013. – 240 с.
ISBN 978-966-603-804-6.

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
ББК 81.411.1я7+(81.665.2)

ISBN 978-966-603-804-6

© Скаб М. В., Скаб М. С., 2013
© Видавництво „Світ”, 2013

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Перед тобою підручник, який допоможе засвоїти українську мову – державну мову в Україні, навчитися добре говорити і писати нею.

Народна мудрість каже: „Скільки я знаю мов, стільки разів я людина”. Кожен з нас повинен прагнути оволодіти якомога більшою кількістю мов. Знати українську мову – обов’язок усіх громадян, оскільки це державна мова нашої Батьківщини.

Українська мова споріднена зі слов’янськими мовами – білоруською, російською, польською, болгарською та іншими. Вона дуже мелодійна і милозвучна. Нею писали художні твори Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Павло Тичина, Олесь Гончар та інші видатні майстри слова. Нині українською мовою творять Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, багато інших талановитих і цікавих людей.

Бажаємо тобі успіхів, друже, в оволодінні українською мовою! Будь допитливим, збагачуюйся знаннями, з’ясовуй значення незрозумілих слів і запам’ятовуй їх. Намагайся говорити українською мовою, навіть якщо ти і знаєш ще не так багато слів. Головне – дуже захотіти.

Тож успіхів тобі в навчанні!

УКРАЇНСЬКА МОВА

Велична, щедра і прекрасна мова,
прозора й чиста, як гірська вода, —
то України мова барвінкова, —
така багата й вічно молода.

Вона, як ніжна пісня колискова,
заходить в серце й душу з ранніх літ,
ця мова, наче пташка світанкова,
що гордо лине в свій стрімкий політ.

Юлія Косинська

ВСТУП

§ 1. ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

Вправа 1. Прочитайте текст про значення мови в житті людини і суспільства. Перекажіть його. Чи погоджуєтесь ви з думками, висловленими в ньому? Доберіть власні приклади на підтвердження цих думок.

Мова – це неоціненний божественний дар, який дано людині. Вона супроводжує нас від самого народження й аж до смерті. У щоденній практиці спілкування не обійтися без мови. І навіть коли ми думаємо, у пам'яті відтворюємо відомі нам слова і фрази. Власні думки формулюємо і передаємо за допомогою мови. Світ пізнаємо через мову, бо в ній накопичено життєвий досвід попередніх поколінь. Через мову ми впливаємо на емоції та почуття людей, формуємо їхні естетичні смаки (*За Г. Одинцовою та Я. Кодлюк*).

Вправа 2. Прочитайте крилаті вислови про мову. Поясніть, як ви їх розумієте. Вислів, який вам сподобався найбільше, запишіть.

1. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова (*М. Рильський*). 2. Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова (*Леся Українка*). 3. Скажи мені що-небудь, щоб я тебе побачив (*Сократ*). 4. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (*Народна мудрість*). 5. Одна людина, яка вміє розмовляти двома мовами, вартує двох (*Наполеон*). 6. Без знання мов відчуваєш себе ніби без паспорта (*А. Чехов*).

Вправа 3. Прочитайте текст. Що таке молитва? До кого зазвичай звертаються люди у молитві? Чому автор обрала для свого твору форму молитви?

МОЛИТВА ДО МОВИ

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, з м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі й місяця народжена.

Мово наша! Мудра Берегине, що не давала погаснути зеленому вогнику роду нашого й тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави й гордого духу (*За К. Мотрич*).

 Вправа 4. Прочитайте казку. Подумайте, чому третій брат не зміг дістатися додому, а двоє інших змогли.

Давно колись жили три брати. І от якось, полюючи, вони потрапили у володіння злого чарівника. Той жорстоко повівся з ними: одного осліпив, другого зробив глухим, а третьому відібрав мову. Але чари його діяли тільки доти, доки брати не дістануться додому. Отак познущався чарівник з братів і відпустив їх порізно. Першим додому прийшов сліпий брат і знову став зрячим, другим дістався глухий і почав чути, а третій, німий, так і не повернувся (*І. Ющук*).

 Вправа 5. Прочитайте витяги з Конституції України. Прокоментуйте, як вони втілюються у життя на території вашого району.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантуються вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин.

Стаття 53. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

 Вправа 6. Прочитайте текст. Подумайте і розкажіть, яке місце посідає українська мова у вашому житті, у житті ваших рідних, односельчан, жителів вашого району.

Українська мова – державна мова України, найбільшої за площею європейської держави. Добре знання державної мови, правильне і вміле володіння нею, дбайливе ставлення до мови – важлива риса справжнього громадянина, його обов’язок. Вивчаючи і плачучи рідну мову, кожен житель України – румун чи росіянин, угорець чи кримський татарин, поляк чи болгарин, єврей чи грек – мусить пам’ятати, що українська мова об’єднує всіх, хто живе в Українській державі.

Українська мова – великий скарб українського народу. Понад 50 мільйонів людей на всіх континентах нашої планети роз-

мовляють українською мовою. Вона звучить із трибуни ООН, її вивчають школярі та студенти в різних країнах світу.

Вправа 7. І. Пригадайте імена авторів слів і музики Державного Гімну України.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
і покажем, що ми, браття, козацького роду.

II. Чи знаєте ви походження назви *Україна*? Що означають прапор і герб України? Готуючи відповідь, використайте наведені вірші.

ПРАПОР

Прапор – це державний символ,
він є в кожної держави;
це для всіх ознака сили,
це для всіх ознака слави.
Синьо-жовтий прапор маєм:
синє – небо, жовте – жито;
прапор свій оберігаєм,
він – святиня, знають діти.
Прапор свій здіймаєм гордо,
ми з ним дужі і єдині,
ми навіки вже – народом,
українським в Україні (*Н. Поклад*).

ГЕРБ

Наш герб – тризуб.
Це воля, слава й сила.
Наш герб – тризуб.
Недоля нас косила,
та ми зросли, ми є,
ми завжди будем,
добро і пісню
несемо ми людям (Н. Поклад).

 Вправа 8. Прочитайте текст. Запишіть інші приклади слів, спільних для української та угорської мов.

Українці й угорці – споконвічні сусіди. Наші народи пліч-о-пліч пройшли багатовікову історію, сповнену героїчних і трагічних подій. Угорська та українська мови належать до різних сімей за своїм походженням. Але, взаємодіючи упродовж віків, вони впливали одна на одну. Тому в угорській мові є багато слов'янських запозичень. Згадайте хоча б такі слова, як *barát, báty, csuka, káposzta, lapát, mák, medve, szalma, széna, szerda*.

 Вправа 9. Прочитайте тексти. Розкажіть, як ви удосконалюєте свої здібності до запам'ятовування текстів і вивчення мов.

1. Б. Вісіцара з Індії міг напам'ять прочитати 16 тисяч сторінок релігійного буддійського тексту.

У свої 19 років Сьюзен Рейнальде, яка живе в Англії, знає 22 іноземні мови. Цікаво, що читати вона навчилася у два роки, в 14 років написала оповідання, а в 16 її прийняли до Оксфордського університету.

У Тартуському університеті в Естонії Пент Нурмекунд відомий як один з найбільш рідкісних поліглотів, що знає понад 50 мов. Пішовши до школи в 12 років, він оволодів більшістю європейських, основними стародавніми і східними мовами, деякими африканськими й південноамериканськими. Пент Нурмекунд впевнений: кожна людина може оволодіти мовами, варто тільки захотіти (І. Гармаш).

До речі, одним із найвідоміших поліглотів був український учений Агатангел Кримський, який знав понад 60 мов.

2. Сьогодні особливо помітне прагнення людей знати іноземні мови, що дає змогу вільно спілкуватися з громадянами інших

країн, вивчати їхні звичаї, побут. Уже зараз у багатьох країнах світу школярі вивчають декілька мов. У Швеції, наприклад, діти навчаються у школі 12 років, з них 8 років вони вивчають англійську мову, 6 – німецьку, 5 – французьку; одночасно школярі оволодівають данською та норвезькою мовами (Г. Одинцова, Я. Кодлюк).

РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ

Назва	Що вивчає
Фонетика (hangtan)	Звуки мовлення, їх види
Графіка (írás)	Знаки письма, що служать для позначення звуків
Морфеміка (szóelemek)	Значення морфем (найменших значущих частин слова), їх роль і місце у слові
Словотвір (szóalkotás)	Способи творення слів
Лексикологія (szókészlettan)	Слова, їх значення, походження і вживання
Морфологія (alaktan)	Слова як частини мови
Граматика (nyelvtan)	
Синтаксис (mondattan)	Словосполучення і речення, їх ознаки, види, будову, роль у мовленні
Стилістика (stilisztika)	Особливості стилів мовлення
Орфоепія (helyes kiejtés)	Правила вимови слів
Орфографія (helyesírás)	Правила написання слів
Пунктуація (központozás)	Правила написання розділових знаків

Словничок

випробування – kipróbálás, próbatétel
дбайливе – gondos
із трибуни – szóközi emelvény
ООН – ENSZ
на континентах – világgrész
плекаючи – ápol, dajkál

познущався – megcsúfol
порізно – egyenként
сагайдак – íjtók, íjtartó
ча́ри – varázsszer
чарівник – varázsló

§ 2. ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО СПІЛКУВАННЯ І МОВЛЕННЯ: АДРЕСАТ МОВЛЕННЯ, ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

 Вправа 10. Прочитайте прислів'я, у яких коротко узагальнено народні погляди на культуру мовлення. Поясніть їх і вивчіть напам'ять.

1. Що маєш казати – наперед обміркуй. 2. Коли сам добре не знаєш, то не говори. 3. Краще мовчати, ніж брехати. 4. Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже (*Народна творчість*).

Кожен з нас обов'язково прагне спілкуватися з іншими людьми, хоче, щоб його вислухали, зрозуміли. **Спілкування** (érintkezés, kommunikáció) відбувається найчастіше за допомогою **мовлення** (beszéd), тобто з використанням мовних засобів, а саме – слів і речень.

Щоб спілкування було успішним, потрібно насамперед добре знати мову, володіти усним (élőbeszéd) і писемним (írott beszéd) мовленням.

Людина будує висловлювання залежно від того, **про що** говорить (пише), **з якою метою**, коли говорить чи пише, де говорить чи пише.

Вибір слів, побудова речень багато у чому залежать від того, з ким ви спілкуєтеся, тобто від **адресата мовлення** (címzett).

 Вправа 11. Уявіть, що ви розмовляєте з матір'ю, вчителем, другом, незнайомою людиною. Скажіть, чи однаково ви з ними вітаєтесь або прощаєтесь, розпитуєте про щось, розповідаєте про шкільні події. Розіграйте декілька ситуацій.

Вправа 12. Прочитайте і проаналізуйте таблицю. Використовуйте інформацію, подану в ній, при спілкуванні.

Основні правила спілкування

1. Намагайтеся, щоб спілкування з вами було для людей корисним і приємним. Учїться допомагати людям словом і ділом.
2. Будьте завжди уважними, ввічливими і доброзичливими, поважайте співрозмовника.
3. Уважно слухайте інших, не перебивайте їх.
4. Пам'ятайте: неввічливо багато говорити про себе.
5. Говоріть про те, що може бути цікавим для людини, з якою розмовляєте. Зважайте на її вік, характер, інтереси.
6. Не розмовляйте без потреби голосно, не вживайте грубих слів.
7. Учїться відчувати настрій співрозмовника, його ставлення до ваших слів. Намагайтеся не виявляти свого поганого настрою.

Вправа 13. Прочитайте текст про український мовний етикет. Запам'ятайте загальноприйняті формули ввічливості. Формули вибачення запишіть.

Наше життя неможливе без знання мовного етикету. Людина послуговується ним щодня і, до того ж, не один раз. Ми кілька разів упродовж дня можемо звертатись один до одного, вітатись, прощатись, комусь дякувати, давати пораду, прохати щось у когось, вибачатись перед кимось. І при цьому ми неминуче послуговуємось усталеними виразами, які називають етикетними формулами.

Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації. Це формули звертання, прощання, вибачення, подяки, побажання, прохання, знайомства, поздоровлення, запрошення, поради, згоди, відмови, співчуття, компліменти тощо. Наприклад, етикетні формули привітання: *Добрий ранок! Доброго ранку! Добрий день! Добридень! Добрий вечір! Здрастуйте! Здоров будь! Здоровенькі були! Доброго здоров'я! Моє шанування! Вітаю Вас! Радий(-а) вітати Вас!*; прощання: *Прощайте! Прощавайте! До зустрічі! До побачення! Щасливо! Дозвольте попрощатись! Бувай (бувайте) здорові! Дозвольте відкланятись! На добраніч! Щасливої дороги! Будь щасливий(-а)! Ми ще побачимось! Ми ще зустрінемося!*; прохання: *будь ласка, будьте ласкаві, будьте люб'язні, прошу Вас..., чи не могли б Ви..., чи можу я попрохати Вас..., маю до Вас прохання..., чи можу звернутися до Вас із проханням..., дозвольте Вас попросити...,*

якщо Ваша ласка..., ласкаво просимо..., якщо Вам не важко..., можливо, Ви мені допоможете...; вибачення: вибачте, пробачте, даруйте, прошу вибачення, я дуже жалкую, мені дуже шкода, прийміть мої вибачення, перепрошую, не гнівайтесь на мене, я не можу не вибачитись перед Вами; якщо можеш, вибач мені; не сердься на мене; вибач(-те), будь ласка; дозвольте попросити вибачення.

Талант кожного мовця полягає у вмінні вибрати із традиційного для українців мовного етикету доречну формулу залежно від ситуації, у якій перебуває людина, врахувавши специфіку адресата (його вік, стать, характер взаємин, їх тривалість), умови спілкування (де, коли і за яких обставин це відбувається), місцеві особливості, стиль (За книгою С. Богдан „Мовний етикет українців: традиції і сучасність”).

 Вправа 14. Проаналізуйте мовлення учнів вашого класу. Чи завжди воно відповідає загальноприйнятим нормам етикету? Які слова не варто вживати у спілкуванні? Чому?

 Вправа 15. Організуйте в класі дискусію на тему „Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе”.

Словничок

ввічливо – udvariasan
етикет – etikett
обміркувати – megfontol

порада – tanács
радити, давати поради – tanácsolni,
tanácsadót ad

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

§ 3. ЧАСТИНИ МОВИ, ОСНОВНІ СПОСОБИ ЇХ РОЗРІЗНЕННЯ. ІМЕННИК

 Вправа 16. I. Пригадайте, які частини мови ви вивчали у початкових класах.

II. Запишіть слова у зошит і скажіть, до яких частин мови вони належать.

Слово, ходити, білий, білізна, хід, похід, веселий, український, українець, другий, десять, мій, він, ой, під, і.

III. Які ознаки слова ви враховували, відносячи його до тієї чи іншої частини мови?

 Вправа 17. Розгляньте таблицю. Розкажіть за таблицею про частини мови, які ви вивчали у початкових класах.

ВІДОМОСТІ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Що означає	На які запитання відповідає	Як змінюється	Яким членом речення може бути	Приклади
<i>Самостійні</i>					
Іменник (főnév)	предмет	хто? що?	за числами і відмінками	підметом, присудком, другорядним членом речення	мама, земля, село, дід
Прикметник (melléknév)	ознаку предмета	який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чиї?	за родами, числами і відмінками	означенням	новий, веселий

Назва частини мови	Що означає	На які запитання відповідає	Як змінюється	Яким членом речення може бути	Приклади
Займенник (névmás)	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість (не називаючи їх)	хто? що? який? чий? котрий? скільки?	за родами, числами і відмінками	підметом, другорядним членом речення	<i>я, він, такий, наш</i>
Числівник (számnév)	кількість, порядок предметів при лічбі	скільки? котрий?	за родами, числами і відмінками	підметом, другорядним членом речення	<i>п'ять, десятий</i>
Дієслово (ige)	дію предмета	що робить? що робив? що зробить?	за часами, числами, особами (родами)	присудком	<i>працювати, любити</i>
Прислівник (határozószó)	ознаку дії або іншої ознаки	як? де? куди? звідки? коли?	не змінюється	другорядним членом речення	<i>весело, гарно</i>

Назва частини мови	Яку роль виконує	Приклади
Службові		
Прийменник (előjáró)	виражає залежність іменника (займенника, числівника) від інших слів у словосполученні та реченні	<i>в, на, під</i>
Сполучник (kötőszó)	служить для зв'язку слів і речень	<i>і, але</i>
Частка (módosítószó)	надає реченню різних смислових і емоційних відтінків, творить окремі граматичні форми	<i>не, ні, ж</i>
Вигук (indulatszó)	безпосередньо виражає почуття і волю	<i>ай, ах</i>

Вправа 18. Прочитайте вірш. Знайдіть пояснення українських назв частин мови.

ЗЛИТКИ ЗЛОТІ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове –
частини мови!

Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав – іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло – визначати речі,
ім'я, найменування і наймення:
робота. Біль. І радість. І натхнення.

Ну а візьмімо назву – дієслово,
само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до півдесятка дієслів.
Прикметник дасть іменнику-предмету
якусь його ознаку чи прикмету.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.
А поспитай звичайного **займенника**,
за кого він у мові? За іменника!
(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник).

Прислівник звук, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.

Сполучник каже: скромну роль я маю,
але слова я в мові сполучаю.

І частка мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.

І, будьте певні, в інтересах мови
і так і ні де треба я скажу.

А вигук може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!

„Ура! – гукнеш ти друзям неодмінно. –
Сьогодні з мови я дістав „відмінно”!”

Частини мови! Назви наче й звичні,
полюбиш їх – красиві, поетичні!
„Відмінно” заслужив ти. Знав – чудово.
Це за любов найвища з нагород.
Хто ж так назвав оці частини мови?
Назвали вчені.
Й підхопив народ! (Д. Білоус).

 Вправа 19. Доповніть письмово ряди слів, що належать до тієї чи іншої частини мови.

Іменники: стіл, ...
Прикметники: білий, ...
Числівники: п'ять, ...
Займенники: я, ...
Дієслова: писати, ...
Прислівники: весело, ...

 Вправа 20. I. Прочитайте вірш. Знайдіть іменники. Визначте, чи є серед них загальні та власні назви.

Я НИЗЬКИЙ – БЕЗ НЕБА

Я низький – без неба,
я вузький – без поля,
без кохання й дружби
згіркне моя доля.

Як без мрій – без сонця
і дощів навскісних,
я глухий – без мови,
мовчазний – без пісні.

Без Дніпра – мілкий я,
у піски затертий.
А без Батьківщини –
я навіки мертвий (В. Крищенко).

II. Назвіть рід, число і відмінок іменників першої строфи, а також яким членом речення вони є.

III. Провідмініяйте слово *мова*.

IV. Про що розповідається у вірші? Підтвердіть сказане власними прикладами.

Вправа 21. Списуючи речення, поставте слова, що в дужках, у правильній формі (числі й відмінку).

Батько пішов до (річка). Я піду з (мама) до (бабуся). На (яблу-
ня) ростуть великі (яблуко). Ходи сюди, (Тереза)!

Вправа 22. I. Спишіть, вставляючи замість крапок потрібні закінчення. Ви-
значте відмінки іменників.

Вересень несе чимало турбот птах.. . Вони готуються до важкої
дорог.. . Все частіше на околиц.. міст і сіл збираються перелітні
птах.. зграями. Чуються їхні неспокійні голос.. : пора в дорог..!
Пора! Чимало птах.. відлітає вночі. Можливо, так їм легше по-
кидати свою Батьківщину? Та й ті, що летять у теплі краї вдень,
повільно здіймаються вгору.

Тужно курличуть журавл.. . Дикі гус.. зчиняють таке вереск-
ливе гелґотання, що, почувши його, надовго не можеш витіснити
із серц.. смутк.. . (З газети).

II. Чи спостерігаєте ви за змінами в природі? Чи бачили ви, як
відлітають у вирій журавлі чи інші птахи? Розкажіть про це.

Словничок

білізна – fehérszemű	намистіна – gyöngyszem
відкіль – honnan	намісто – gyöngysor
доля – sors	натхнення – lelkesedés, ihlet
згіркнути – megkeseredik	неодмінно – feltétlenül
мілкий – sekély	поетичні – költői
мовчазний – hallgatólag	посередник – közvetítő
навскісний – ferde	поспитай – megkérdez

§ 4. ТЕМА Й ОСНОВНА ДУМКА ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Вправа 23. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається? Доберіть до
тексту заголовок.

Заглиблюючись у таїну мови, ми засвоюємо золоті скарби
народного досвіду і виховуємо в собі творчу особистість. Яка
радість чекає кожного, хто відчув глибину слова серцем і розу-
мом, усвідомив необхідність свого постійного вдосконалення,

пізнав щастя духовності. І скрізь на шляхах зростання з нами мова. Вона веде на вершини знань і відчиняє двері до духовної скарбниці людства. Мова – наш найкращий друг, наставник, постійний порадник і найдосконаліше знаряддя... (І. Вихованець).

При спілкуванні дуже важливо те, про що ви говорите чи пишете.

Тема (téma) – це те, про що йдеться у висловлюванні.

Основна думка (alapgondolat, eszme) – це те, що стверджується у висловлюванні.

Заголовок (cím) може відображати тему або основну думку висловлювання.

 Вправа 24. Прочитайте можливі заголовки до текстів і вкажіть, які з них виражають тему, а які – основну думку.

Футбол. У лісі. Бережіть ліс! Займайтеся спортом! Будь здоровим!

 Вправа 25. I. Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку твору.

Небо ще чисте, синє. Лише зрідка з'являться хмари і пропливуть кудись. А в повітрі уже повіває осіння прохолода. У високості чути сумне курликання. То журавлі прощаються з нашими ставками, озерами і летять за моря – у теплі краї. А весною знову повернуться до нас.

II. 1. Як ви розумієте значення слова „повіває”? 2. Доберіть синоніми до виділеного слова і запишіть їх. 3. Чому крик журавлів названо „сумним курликанням”?

 Вправа 26. Дайте відповіді на запитання.

1. Яка зараз пора року? 2. Яка саме осінь: рання, золота, пізня? 3. Які ознаки ранньої осені? золотої? пізньої?

 Вправа 27. Складіть короткий текст про осінь. Можете використати наведені прислів'я, загадки, художні тексти.

1. Як листя жовтіє, то поле сумніє. 2. Восени і горобець багатий. 3. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде. 4. Невидимка ходить в гаї, всі дерева роздягає. 5. Що за гість, що тепло їсть? (Народна творчість).

ОСІНЬ

Осіню дмухнуло, –
висохли квіточки;
хмуρο, безпритуло
глянули садочки.

Жовкне і травиця,
така її доля,
хіба зелениться
хлібець серед поля.

Хмара небо криє,
сонечко не блисне,
вітер вовком виє,
дощ потоком висне.

Швидко погнав води
струмок бистрохвилий;
пташка від негоди
подалася в ірій (*П. Грабовський*).

А. Манайло. Золота осінь у Карпатах

ОБНОВА

Сидить осінь на горбочку.
Шие лісові сорочку.
Як пошила, каже:
– Лісе! Скинь стару –
в нову вберися! (*В. Каменчук*).

ОСІНЬ

Осінь брала відра золоті,
пшениці озимі поливала,
потім сіла при людській путі
і зернята дітям роздавала,
не прості зернята –
золоті (*П. Воронько*).

ЗОЛОТА ОСІНЬ

В парках і садочках,
на доріжки й трави
падають листочки
буро-золотаві.

Де не глянь, навколо
килим кольористий,
віти напівголі
й небо синє – чисте.

Метушні немає,
тиша й прохолода –
осінь золотая
тихо-ніжно ходить (*К. Перелісна*).

ОСІННЄ НАДВЕЧІР'Я

Осіннє повітря було прозоре, тихе. На заході стояло велике сонце. Під його скісним промінням сяяло жовте листя лип і беріз. Ніби якийсь чарівник убрав їх у золоті шати. Падало з них жовте листя. А здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат. Полум'ям горіли на сонці червоні черешні. Земля під ними була вкрита червоним листом і червоніла, як полита свіжою кров'ю. Зеленіли теплим листом яблуні. На вербах листя порідшало. Воно дощем спадало з дерев і стелилося по вогкій землі. Під ногами шелестіли цілі намети сухого покрученого листя (*За М. Коцюбинським*).

Н. Овсейко. Надвечір'я

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка гола мерзне за вікном (В. Сосюра).

Словничок

баский – gyos, fürge	негода – rossz idő
обміркувати – meggondol	дмухнути – fúj
ірій – meleg vidékek, mennyország	путь – út
метушня – kapkodás	скісний – ferde
намет – sátor	смути́ти – szomorkodik
невидімка – láthatatlan	шати – ruha

§ 5. ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК

Вправа 28. І. Прочитайте текст. Випишіть з нього прикметники. Поясніть, яку функцію виконують прикметники у мові.

КУРЧАТКО

Сіла курка на яєчко. Довго-довго сиділа. Стало в яєчку так тепло, що зародилося Курчатко. Спочатку воно спало. А потім прокинулось і бачить: все навколо жовте. Думає Курчатко: весь світ жовтий. Стало Курчаткові тісно в жовтому світі. Почало воно клювати жовту стінку. Довго клювало й проклювало дірочку. Бачить у дірочку: небо блакитне, дерева зелені, річка синя. Зраділо Курчатко, що світ такий красивий. Ворухнуло крильцями й зламало свою жовту хатинку.

Вибігло й запищало: „Пі, пі, пі”. То воно говорить: „Який прекрасний світ – блакитний, зелений, синій” (*В. Сухомлинський*).

II. Визначте рід, число та відмінок прикметників.

 Вправа 29. Провідмініяйте словосполучення *широке поле*.

 Вправа 30. Доберіть до іменників відповідні прикметники з поданих у дужках (*срібна, хоробрі, старий, славний, червоні, добра, гострий, вірні, ясне, швидкі, холодне*).

... дідусь, ... бабуся, ... друзі, ... ложка, ... вояки, ... сонце, ... рожі, ... князь, ... молоко, ... ніж, ... човни.

 Вправа 31. Доберіть до слів *осінь, школа* якомога більше прикметників і запишіть їх.

Зразок: літо тепле, сонячне, щедre, ласкаве, чарівне, довгожданe.

 Вправа 32. I. Перепишіть, вставляючи пропущені букви в закінченнях прикметників. Поясніть їх правопис. Визначте рід, число та відмінок прикметників.

Де живуть наші батьки й матері, там живуть і вітри, які нас обдували в дитинстві. Оті перші вітри, що пестили нас на мамин.. руках.

Живуть там, довкола мамин.. і батьков.. хати, вітри, і птахи, і сонце, і земля твоя, і рід твій, і твої перші кроки.

Більшість людей носить це в серці повік. І якщо є щось свят.. на землі, то це передусім мама і тато. І батьков.. хата. І мамин.. слово. І стежки, якими вона ходила і вчила ходити тебе. Стежки, поля і дороги (*О.Сизоненко*).

II. Що для вас найдорожче у житті? Чому?

 Вправа 33. Прочитайте вірш. Подумайте, яка його основна думка. Знайдіть у тексті числівники.

Облітав журавель
сто морів, сто земель,
облітав, обходив,
крила, ноги натрудив.

Ми спитали журавля:

– Де найкраща земля?

Журавель відповідає:

– Краще рідної немає!

(*П. Воронько*).

Вправа 34. Прочитайте і відгадайте загадки. Прочитайте скоромовку та лічилку, знайдіть у них числівники.

1. Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень – на двох, а ввечері – на трьох? 2. Живуть п'ять братів, один одного менший. 3. Хитру сороку спіймати морока, а на sóрок сорóк sóрок морок. 4. Раз, два, три, чотири – кицю грамоти учили: не читати, не писати, а за мишками ганяти (В. Гринько).

ВЕЛИКА РІЗНИЦЯ

– Скільки років твоєму братикові Івасику? – питає Іринка Славочку.

– Один рік, – відповідає Славка.

– Моєму песикові Бурку також один рік. Дивись, як він чудово бігає, а Івасик щойно вчиться робити перші кроки.

– Е, – обороняє Славка братика. – Бурко має чотири ноги, а Івасик тільки дві.

Словничок

войк – harcos
князь – fejedelem

курча́тко – csirke
ро́жа – mályva

§ 6. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ: ЗМІСТОВНІСТЬ, ПОСЛІДОВНІСТЬ, ПРАВИЛЬНІСТЬ, ТОЧНІСТЬ, БАГАТСТВО, ВИРАЗНІСТЬ, ДОРЕЧНІСТЬ

Вправа 35. Прочитайте текст. Дайте йому заголовок. Поясніть значення культури мови в житті людини.

Культура мовлення – це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток кожної людини.

Основою культури мовлення є грамотність. Але цим поняття культури мовлення не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним.

Щоб цього досягти, потрібно вслухатися в живе мовлення, користуватися словниками, вдумливо читати літературу, звертаючи увагу на вживання різноманітних слів, на особливо влучні висловлювання, на будову речень.

Грамотне і багате мовлення – вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову (*З журналу*).

Кожна людина повинна прагнути до зразкового мовлення, якому властиві:

змістовність (tartalmas, tömör) – підпорядкованість мовних засобів головній думці висловлювання, різнобічному і повному розкриттю теми;

послідовність (logikus), тобто логічність і несуперечливість викладу думки;

правильність (korrekt, helyes) – дотримання літературних норм (орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, пунктуаційних);

точність (érthető) – вдалиий добір мовних засобів (передусім слів), які найбільше відповідають висловлюваному змісту;

багатство (változatos) – використання різноманітних засобів вираження думки, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних речень;

виразність (képszerű) – добір таких мовних засобів, які найбільш яскраво передають основну думку;

доречність (világos) – урахування інтересів, стану та настрою адресата, уникання того, що могло б викликати роздратування у співбесідника.

 Вправа 36. Підготуйтеся до розмови з товаришем, учителем і бабусею (чи дідусем) про літні канікули, що минули. Враховуйте при цьому: обставини спілкування (офіційні чи невимушені); адресата мовлення; мету спілкування (повідомлення, з'ясування, спонування). Дотримуйтеся вимог до зразкового мовлення.

 Вправа 37. І. Прочитайте текст казки. Придумайте до неї заголовок.

Малий Мишко часто приходив у сад до свого дідуся Корнія. Пригощав дідусь онука смачними яблуками, грушами, медом. Та Мишко не міг відірвати очей від великого-великого, білого та ніжного яблука, що виросло аж на вершечку однієї яблуні.

– Дідусю, любий, дозвольте мені, я полізу зірву оте яблуко!

– Ні, – відповів дідусь. – Це яблуко належить тому, хто приїде в сад на світанку й попрацює часинку: налле води бджолам, зріже суху гілочку.

Кілька разів збирався Мишко прийти в сад на світанку, та не міг подолати лінощів. Нарешті зібрався-таки з силами, роз-

плющив очі перед світанком, ударив подушку кулаком і побіг до дідуся в сад. Налив води бджолам, зрізав суху гілку.

Зійшла ранкова зірниця. Підійшов Мишко до яблуні з вимріяним своїм яблуком і подих затамував від подиву. Бо яблуко на самому вершечку було тепер не біле, а рожеве, як небо на світанку.

– Ну, що ж, тепер яблуко твоє, – тихо сказав дідусь Корній. – Лізь і зривай.

– Ні, дідусю. Нехай завтра...

– Чому? – здивувався й зрадів дідусь.

– Хочу побачити ще один світанок (*В. Сухомлинський*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Чим пригощав дід Корній свого внука Мишка? 2. Чому дід не дозволив йому зірвати найкраще яблуко? 3. Як подолав Мишко лінощі? 4. Чому зрештою і Мишко відмовився зірвати яблуко?

III. Перекажіть текст, дотримуючись вимог до культури мовлення.

IV. Напишіть переказ тексту.

ДІЛОВІ РОЗМОВИ

Щоденно після школи
у Петрика і Вови
усе по телефону
йдуть „ділові” розмови:

– Здоров!

– Здоров! Як справи?

Що робиш? – я питаю.

– Та ось по телефону
з тобою розмовляю...

А як у тебе справи?

– Та справи – те що треба!

– А що ти зараз робиш?

– Та от дзвоню до тебе...

– Ну, що ж – бувай здоровий,
бо вже пора кінчати:

ще ж треба подзвонити

до Роми і до Гната (*Г. Бойко*).

У чому, на ваш погляд, комічність розмови? Чи можна таку розмову назвати діловою?

діловий – üzleti
дрімáти – szunyókál
зірніця – hajnal

подушка – párna
світáнок – hajnal

§ 7. ЗАЙМЕННИК. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

 Вправа 38. Прочитайте вірш. Знайдіть займенники і поясніть, яку функцію вони виконують.

Я закоханий палко, без міри
у небачену вроду твою.
Все, що в серці натхнення і щире,
я тобі віддаю...

Кожну хвилину у кожному дні
гріє душу твоє ім'я,
ненаглядна, горда, єдина,
Україно моя (В. Симоненко).

 Вправа 39. І. Прочитайте. Якою частиною мови є виділені слова? На яке запитання відповідають особові займенники?

1. Рідна мова материнська, **ти** – душа мого народу (Д. Кононенко). 2. Всім серцем любіть Україну свою – і вічні **ми** будемо з нею (В. Сосюра). 3. **Ви** знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина). 4. **Я** так люблю природу! З нею я зливаюсь і серцем, і душею (В. Сосюра). 5. Линь, моя пісне, як чайка прудкая, – **вона** не боїться, що в морі загине (Леся Українка).

ІІ. Користуючись таблицею, визначте особу і число особових займенників.

Особа	Однина	Множина
1-ша	я	ми
2-га	ти	ви
3-тя	він, вона, воно	вони

Вправа 40. Прочитайте речення. Випишіть особові займенники, визначте їх особу та число.

1. І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї... 2. Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш... 3. Поплив човен в синє море, а воно заграло. 4. Чи ми ще зійдемося знову, чи ми навіки розійшлися? 5. Заспіває та й згадає, що він сиротина... (Із *тв. Т. Шевченка*).

Вправа 41. I. Спишіть речення, замінюючи іменники, що в дужках, займенниками. Вставте пропущені букви.

У вересні ви помічаєте, як на все ще з...леній березі з'являються зовсім жовті, золотисті л...сточки. Першою розвинулася береза. (Береза) ж першою починає жовтіти. Незабаром і тремтлива осика стоїть уся ч...рвона, багряна, золотава, але поривчастий осінній вітер зриває й це останнє вбрання. (Вітер) крутить у повітрі л...гким листям, уст...ляє (листям) мокру землю (*За К. Ушинським*).

II. Поясніть, чому потрібна така заміна в тексті.

III. Знайдіть у тексті синоніми, поясніть різницю між їх значеннями.

Вправа 42. Перекладіть українською мовою речення. Запишіть. Підкресліть займенники.

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény asszony, s annak egy nagy kamasz fia: Ludas Matyi volt a neve. Azért hívták Ludas Matyinak, mert mindig az anyja lúdjait őrizgette.

Mondja egyszer a szegény asszony Matyinak:

– Eredj, fiam, a döbrögi vásárba, hajts be tizenhat libát, de két forinton alól ne add párját...

Вправа 43. I. Прочитайте вірш. Які займенники згадано в тексті?

Я вишень тобі приніс.
Ти – задер угору ніс.
Він – дивився із вікна:
де ж поділася Вона?
Посміхалося Воно,
як летіли Ми на дно.
Принесли Ви кавуни,
а поїли їх Вони (*І. Січовик*).

II. Спробуйте написати власний текст на тему „Особові займенники”.

Вправа 44. Відгадайте загадки-жарти.

1. Які два займенники заважають їздити по дорозі? 2. Які займенники примушують тримати руки в чистоті? 3. Які три займенники найчистіші?

Вправа 45. Прочитайте і відгадайте загадки. Поясніть, чому одразу не можна сказати, про що загадка. Яка роль у цьому займенників? Чи буде загадка загадкою, якщо займенники замінити на іменники?

1. Така я велика, що й кінця не маю, лежу собі тихо, нікого не займаю. Тільки мені добрі люди вдень і ніч топчуть груди.
2. Чим більше з неї береш, тим більшою вона стає. 3. Його б'ють, він не плаче, а ще вище скаче (*Народна творчість*).

СМІШЛИВІ

Учитель: – А зараз Петренко провідміняє займенник *він*.

Учень починає відмінювати: – Називний – *він*, родовий...

Учитель намагається допомогти учневі:

– Сьогодні немає в класі кого? Коваленка. Завтра не буде в класі кого?

– Мене... – відповідає учень.

(*А що повинен був відповісти учень?*)

* * *

– Хто до столу хоче сісти?

– Я!

– Хто варення хоче їсти?

– Я!

– А хто посуд буде мити?

– Ну, вже ти відказуй, Людо, а то: я та й я! (*Г. Бойко*).

Словничок

багряна – bíborvörös
без міри – mértéktelenül
врóда – szépség
ганя́ти – hajt
займа́ти – elfoglal
золоті́сті – aranyszínű
мо́крий – vizes, nedves
неба́чена – csodálatos

ненагля́дна – szeretett, drága
осі́ка – nyárfa
па́лко – lelkes
по́рівчастий віте́п – heves
szélroham
розві́нулася – fejlődik
тремтлі́ва – remegő
хві́ля – hullám

§ 8. ДІЄСЛОВО

Вправа 46. I. Спишіть текст. Знайдіть дієслова. Визначте їх час, особу (для теперішнього і майбутнього часів), рід (для однини минулого часу) і число. Пригадайте, чи має неозначена форма дієслова час, особу, число і рід.

1. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. 2. Хто більше читає, той більше знає. 3. Ніколи не кажи: „Не вмію”, а кажи: „Навчуся”. 4. Вчитися ніколи не пізно (*Народна творчість*).

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я, які вам сподобалися найбільше.

Вправа 47. Прочитайте загадку. Відгадайте її. Випишіть окремо дієслова в неозначеній формі, у формі теперішнього та у формі майбутнього часів. Які закінчення має неозначена форма дієслова у цьому вірші? Які ще закінчення вона може мати?

Бачить – не бачить,
чути – не чує.
Мовчки говорить,
дуже мудрує.

Часом захоче –
правди навчає,
іноді бреше,
всіх звеселяє... (*Л. Глібов*).

Вправа 48. Спишіть, вставляючи **-ся, -ться** в кінці дієслів. Як вимовляють ці буквосполучення в українській мові? Поясніть правопис особових закінчень дієслів.

1. Їдеш селом, і тобі здає..., що їдеш лісом (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Бачу, як ти виходиш зі своєї гірської оселі й диви.. вниз (*О. Гончар*). 3. Швидко грудень повіє крилатий, і простеле.. сніг, наче дим (*В. Сосюра*). 4. З ким поведе..ся, того й набере..ся (*Народна творчість*).

Вправа 49. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть, як пишемо **не** з дієсловами – разом чи окремо.

ШАНУЙ КНИЖКУ

1. Загорни книжку в папір – (не) бруднитиметься обкладинка. 2. (Не) читай книжку, коли їси, можеш забруднити її. 3. (Не) клади в книжку олівців, ручок – від цього книжка псується. 4. (Не) загинай ріжків на сторінках книжки, зроби собі закладку. 5. (Не) виривай сторінок, (не) малюй і (не) пиши нічого в книжці, (не) роби в книжці поміток.

 Вправа 50. I. Спишіть вірш, вставляючи букви у закінченнях дієслів. Ці закінчення підкресліть. Поясніть, чому ви вставили ту чи іншу букву. Як ви визначили, яку букву потрібно писати в особових закінченнях дієслів?

Ми з Оверком друж..мо,
жив..мо – не туж..мо:
разом ход..мо до школи,
поруч в класі сид..мо,
разом з школи ід..мо
і не сваримось ніколи.
Ми з ним ділимось усім,
бо на те ж ми й друзі з ним! (І. Муратов).

II. Пригадайте, які дієслова належать до першої, а які – до другої дієвідмін.

 Вправа 51. Перекладіть текст українською мовою. Знайдіть дієслова. Охарактеризуйте їх.

Behajtja Matyi a tizenhat libát a döbrögi vásárra. Mindjárt jön is a földesúr, s kérdi Matyitól:

– Hogy adod a liba párját?
– Két forintért – felelte Matyi.
– Mit, két forintért? Elég azért egy is.
– Nem elég bizony – mondta Matyi. – Két forinton alul a királynak sem adom. (За III. Деяком)

 Вправа 52. I. Прочитайте вислів відомого українського письменника. Поясніть, як ви його розумієте.

Книги – морська глибина:
хто в них пірне аж до дна,
той, хоч і труду мав досить,
дивнієї перли виносить (І. Франко).

II. Розкажіть, яку роль у вашому житті відіграє книга.

III. Поясніть прислів'я „Книга вчить, як на світі жить”.

НА УРОЦІ

Учитель закінчив пояснювати відмінювання дієслів і запитав Івася:

– Якщо я кажу: „Я встаю, ти встаєш, він встає, ми встаємо, ви встаєте, вони встають”, – який це час?

Івась вигукнув:

– Ранок!

(А що Івась повинен був відповісти?)

У ТЕМПІ

Запрошує Петрик
сусіда: – Назаре,
ходімо гуляти!
– Не можу я зараз:
прибрати я мушу,
підмести кімнату,
уроки повчити,
на скрипці пограти...
Піди погуляй-но
ти поки один,
а я прибіжу
через... десять хвилин!.. (Б. Слюсар).

Словничок

бруднітися – bepiszkolódik

дівний – meglepő

досить – elég

закладка – könyvjelző

звеселяти – felvidít

мудрувати – okoskodik

обкладинка – fedőlap

пірнати – víz alá bukik

помітка – megjegyzés

поруч – mellett

псуватися – tönkremegy, elromlik

труд – munka

§ 9. ВИДИ ПОМИЛОК. РОБОТА НАД ВИПРАВЛЕННЯМ ПОМИЛОК, ДОПУЩЕНИХ У ПЕРЕКАЗІ ЧИ ТВОРІ

Помилка – це порушення мовної норми (того варіанта вживання слова чи його змінювання, побудови словосполучення і речення, який закріплений суспільною практикою та рекомендований до вживання як обов’язковий). У письмовому переказі чи творі можуть трапитися такі типи помилок:

Тип помилок	Позначення	У чому полягає помилка
Змістові	З	Неповно розкрита тема Додано те, чого не було у переказуваному тексті Порушено послідовність викладу Нечітко розкрито основну думку тексту
Лексичні	Л	Слово вжито у невласивому значенні
Стилістичні	С	Вжито зайве слово Невиправдано повторюються одне і те ж слово чи спільнокореневі слова Невиправдано повторюються схожі речення Ужито російське (угорське) слово замість українського
Граматичні	Г	Неправильно утворене слово Слово вжите у спотвореній формі Неправильно побудовано речення
Орфографічні	І	Слово неправильно написано (з порушенням правил)
Пунктуаційні	В	Неправильно розставлено розділові знаки

 Вправа 53. Розгляньте таблицю і на її основі підготуйте повідомлення про види помилок, які можуть бути у письмовому переказі чи творі. Наведіть свої приклади помилок кожного типу.

 Вправа 54. Перегляньте написаний вами і перевірений учителем переказ тексту В.Сухомлинського (вправа 37). Помилки якого типу допущено? Виконайте роботу над помилками та оформіть її у вигляді такої таблиці:

Уривок тексту (речення, слово) з допущеною помилкою	Яку помилку допущено?	Яке правило, норму порушено?	Правильне написання
---	-----------------------	------------------------------	---------------------

 Вправа 55. Уважно проаналізуйте виконані вами переклади угорських текстів (вправи 42 і 51). Знайдені помилки обговоріть з учителем.

Вправа 56. З-поміж двох варіантів оберіть правильний (нормативний) і запишіть його. Користуючись таблицею, визначте, які помилки допущено у відкинутому вами варіанті.

1. Приймати участь, брати участь. 2. Дякувати брата, дякувати братові. 3. П'ятидесятиріччя школи, п'ятдесятиріччя школи. 4. Відпросився у вчителя, відпросився від вчителя. 5. Вчора я був в кіні, учора я був у кіно. 6. Народився у травні, народився у травні місяці. 7. Даш мені книшку, даси мені книжку. 8. Самий кращій учень, найкращий учень.

Вправа 57. Спишіть речення, виправивши в них мовленнєві, орфографічні та пунктуаційні помилки.

1. У кінотеатрі вони зустріли Олю Миколку та Оксанку з косичками. 2. Ми знайомимося і вивчаємо географію рідного краю. 3. Гостям подарували пам'ятні сувеніри. 4. Костянтин являється самим кращим учнем класу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Чим відрізняються іменники, що називають істот і неістот?
3. Як визначати рід іменників?
4. Як змінюються іменники?
5. Назвіть відмінки іменників.
6. Яку частину мови називають прикметником?
7. Як змінюються прикметники?
8. Від чого залежать рід, число й відмінок прикметника у сполученні з іменником?
9. Яку частину мови називають займенником?
10. Замість слів яких частин мови вживають займенники? Наведіть приклади.
11. Як змінюються займенники?
12. Яку частину мови називають числівником?
13. Як змінюються числівники?
14. Яку частину мови називають дієсловом?
15. Як змінюється дієслово?
16. Скільки є дієвідмін дієслів? Як визначити дієвідміну?
17. Як писати дієслова з **не**? Наведіть приклади.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі іменники є назвами істот.

- 1) весна, Буковина, село;
- 2) ранок, стіл, вулиця;
- 3) район, дуб, книга;
- 4) дитина, учень, студент.

2. Позначте рядок, у якому всі дієслова з часткою **не** треба писати окремо.

- 1) не / добачати, не / спати, не / радіють;
- 2) не / співай, не / їсти, не / відчувати;
- 3) не / розуміти, не / навидіти, не / хворіти;
- 4) не / прийти, не / гратися, не / волити.

II РІВЕНЬ (3 бали)

3. З вірша К. Перелісної, поданого у вправі 27, запишіть слова у такій послідовності: іменники, прикметники, дієслова, прислівники.

4. Виписані іменники розташуйте за алфавітом. Визначте їх рід, число та відмінок.

III РІВЕНЬ (3 бали)

5. З поданих речень утворіть текст. Який заголовок до нього ви можете дібрати? Доповніть текст двома-трьома реченнями. У першому реченні тексту визначте частини мови.

Вона була зовсім гола і сліпа. За деякий час білочка вже вкрилася м'якою пухнастою шерстю. Маленька білочка народилася наприкінці літа.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

6. Напишіть короткий твір „Золота осінь”. Підкресліть у тексті прикметники, визначте їх рід, відмінок і число.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова – іменники.

- 1) вода, зелень, бити;
- 2) сніг, золото, будинок;
- 3) хто, собака, школа;
- 4) річка, парк, весело.

2. Позначте рядок, у якому всі дієслова належать до І дієвідміни.

- 1) літаю, чуєш, любити;
- 2) писати, читати, несу;
- 3) сидить, читають, бити;
- 4) пити, горіти, стелити.

II РІВЕНЬ (3 бали)

3. З вірша К. Перелісної, поданого у вправі 27, запишіть слова у такій послідовності: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Іменники поставте у формі О. в. однини.

4. З поданих речень утворіть текст. Який заголовок до нього ви можете дібрати? Доповніть текст двома-трьома реченнями. У першому реченні тексту визначте частини мови.

Я надовго запам'ятав цю подорож. До моря ми їхали автобусом. Влітку я відпочивав біля моря.

III РІВЕНЬ (3 бали)

5. Запишіть текст. Доберіть заголовок. Доповніть текст двома-трьома реченнями. Вставте пропущені букви. Підкресліть у тексті прийменники.

„Баб..ним літом” у народі наз..вають період м'якої, сонячної, т..плої погоди, який встановлюється після к..роткого похолодан..ня. Зд..більшого це од..н-два тижні, що припадають на с..редину вер..сня.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

6. Напишіть короткий твір „Мої літні канікули”, використавши дієслова І та II дієвідмін.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова прикметники.

- 1) великий, весело, мамин;
- 2) білий, солодкий, дерев'яний;
- 3) мій, кислий, верба;
- 4) золота, стіна, головний.

2. Позначте рядок, у якому всі дієслова минулого часу.

- 1) сидів, бути, читає;
- 2) лежало, писали, упав;
- 3) прийду, пише, розуміють;
- 4) біг, напишу, любимо.

II РІВЕНЬ (3 бали)

3. З вірша К. Перелісної, що у вправі 27, запишіть слова у такій послідовності: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Визначте рід, число та відмінок виписаних прикметників.

4. З поданих речень утворіть текст. У першому реченні тексту визначте частини мови.

Цю книгу я прочитав дуже швидко. Вчитель приніс мені книжку про мандрівників нашого краю. Вона одразу зацікавила мене.

III РІВЕНЬ (3 бали)

5. Запишіть текст. Доберіть заголовок. Доповніть текст двома-трьома реченнями. Вставте пропущені букви. Підкресліть у тексті прикметники.

Вос..ни ми всім класом пішли до лісу. Був тепл..й сонячний день. Д..рева вбралися у різнок..льоровий одяг з осіннього л..стя.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

6. Напишіть короткий твір „Моя улюблена книга”. Використайте у творі особові займенники та визначте їх відмінок.

ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ

Синтаксис (mondattan) — це розділ науки про мову, який вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація (központozás) — це розділ мовознавства про правила вживання розділових знаків.

§ 10. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ ТА ЗАЛЕЖНЕ СЛОВА У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Вправа 58. Пригадайте, що ви знаєте про словосполучення. Запишіть приклади словосполучень угорською та українською мовами.

Словосполучення (szó értékű szókapcsolat) — це сполучення двох і більше повнозначних слів (слів, що належать до самостійних частин мови), у якому одне зі слів є головним, а інше (інші) залежне (залежні) від головного: *теплий вітер, читати книгу, голосно співати*.

Від головного слова до залежного можна поставити запитання, наприклад:

↓ яка? ↓

┌ кого? ┐ ↓

┌ як? ┐ ↓

зелена трава, любити матір, сміятися весело.

Залежне слово може приєднуватися до головного за допомогою відповідного закінчення (*хорошого друга*), прийменника та закінчення (*дерево за вікном*), за значенням та інтонацією (*говорити тихо*).

Вправа 59. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке словосполучення? 2. Чим схоже словосполучення на слово і чим відрізняється від нього? 3. Яка роль словосполучень у мові? 4. Чи будь-яке поєднання двох або більше слів можна назвати словосполученням?

 Вправа 60. У словосполученнях визначте головне слово. Доведіть, чому саме це слово є головним. Поставте від головного слова запитання до залежного. Порівняйте порядок слів в українських і відповідних угорських словосполученнях.

Зелені Карпати, п'ятнадцять учнів, згаданий у листі, говорити по-українськи, улюблена вчителька, швидко рухатися, зустрілися вчора, сказав сміючись.

 Вправа 61. Утворіть словосполучення і запишіть їх. Усно визначте головне і залежне слова та спосіб зв'язку залежного слова з головним.

Зелений, трава; бігати, швидко; любити, мама; сидіти, берег; красивий, дівчина; довгий, коса.

 Вправа 62. Утворіть і запишіть словосполучення, у яких наведені слова були б головними.

Будинок, широкий, п'ять, захований, писати, цікаво, щось.

 Вправа 63. Перекладіть уривок українською мовою. Які особливості творення словосполучень в українській мові порівняно з угорською ви помітили?

Jön a tavasz, megy a tél,
barna medve üldögél:
– Kibújás vagy bebújás?
ez a gondom óriás!
Ha kibújok, vacogok,
ha bebújok, hortyogok;
ha kibújok, jót eszem,
ha bebújok, éhezem.

 Вправа 64. I. Прочитайте текст. Випишіть із нього словосполучення, визначте у них головне й залежне слова.

Зійшло сонечко. Прокинулись пташки, злетів жайворонок у небо. Прокинувся й соняшник. Стрепенувся, струсив зі своїх пелюсток росу і повернувся до сонечка.

II. Напишіть продовження тексту.

Словничок

жайворонок – pacsirta
пелюсток – virágszirom
соняшник – napraforgó

стрепенутися – felriad
струсіти – leráz

§ 11. ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ І ПОДІЛ ТЕКСТУ НА АБЗАЦИ. ПРОСТИЙ ПЛАН ГОТОВОГО ТЕКСТУ

 Вправа 65. Прочитайте речення. Скажіть, чи можна їх вважати текстом? Чому?

Місяць піднявся вгору, поменшав і став жовтогарячим. Не треба чекати несподіваних подарунків від життя, а самому творити життя. Я дуже люблю тварин.

 Текст (szöveg) – це декілька речень, об'єднаних спільним змістом і розташованих у потрібній для розкриття теми послідовності. У тексті кожне наступне речення розвиває думку, висловлену в попередньому.

Пов'язуються речення в текст повторенням тих самих слів, уживанням займенників, сполучників тощо.

Текст поділяють на **абзаци** (bekezdés). В абзаці речення об'єднані однією думкою. Перше речення абзацу починаємо з нового рядка.

 Вправа 66. Прочитайте текст. Поділіть його на абзаци. Яка основна думка тексту? Які думки доповнюють основну думку?

Київ... Місто, оспіване багатьма поетами і письменниками, композиторами і художниками. Кожен, хто побував у Києві, зачарований схилами правого берега, банями стародавньої лаври, золотим чолом Софійського собору, Хрещатиком, могутнім плінном Дніпра, мереживом мостів... Приїхавши до Києва, побачите багато учнів, які під час канікул наповнюють місто гомоном і милуються його вічно юною красою. До дітей промовляє Київ своєю багатовіковою історією. Тут початки звершень східного слов'янства. Пригадаймо князювання Володимира Святославича і Ярослава Мудрого, коли Київська Русь досягла найвищого розквіту. У Києво-Могилянській академії формувалися ідеї видатного українського просвітителя, філософа і поета XVIII століття Григорія Сковороди. *Київ* освітлений генієм Тараса Шевченка і талантом багатьох діячів науки і культури. Славне місто своїми трудівниками, які прикрашали його будовами і творіннями працьовитих рук, боронили його в час ворожої навали... Походження назви *Київ* цікавило давньоруських літописців, високоосвічених людей свого часу. У Києві жив і творив славнозвісний літописець Нестор, який з 1073 року став ченцем

Києво-Печерського монастиря. Уявімо собі, як він у глибокій задумі годинами стояв над дніпровими схилами, а потім повертався у тісну келію Києво-Печерського монастиря і писав безсмертні рядки „Повісті минулих літ“. Повість містить розповідь про заснування Києва, яка є найдавнішою писемною згадкою східних слов'ян про місто... За легендою, засновниками Києва були три брати Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либідь. Брати стояли на чолі східнослов'янського племені полян. Місто Київ назвали на честь старшого брата Кия... (І. Вихованець).

 Вправа 67. Ознайомтеся з таблицею. Проілюструйте кожне положення прикладами з наведеного у вправі 66 тексту.

Ознаки тексту

1. Наявність теми й основної думки.
2. Зв'язок речень за змістом.
3. Певна послідовність речень.
4. Використання мовних засобів зв'язку речень у тексті:
 - а) вживання сполучників, займенників, прислівників;
 - б) вживання спільнокореневих слів, синонімів тощо.

 Вправа 68. I. Виразно прочитайте текст.

ПІДЛОГА БУДЕ ЧИСТА... А ДУША?

Першокласниця Марійка, прийшовши додому, побачила: підлога в кімнатах чиста, аж блищить.

– Як у нашому класі після уроків, – сказала мамі Марійка.

– Як це – після уроків? – здивувалась мати. – А під час уроків?

– Ми витираємо підлогу після уроків. Бо приходить комісія й ставить оцінку за чистоту. Навіщо ж витирати підлогу до уроків?

– Мудрі у вас порядки, – усміхнулася мати.

Тільки вони закінчили розмову, як хтось постукав. Мама відчинила двері. До хати увійшла сусідка – стара-престара бабуса Христина.

Бабусі вісімдесят дев'ять років. У неї сім синів, три дочки, багато внуків і правнуків.

Мама низько вклонилась бабусі Христині, взяла її під руку й повела до вітальні.

Жахнулася Марійка: надворі дощ, взуття у бабусі брудне, – там, де пройшла бабуса, розпливлися калюжі.

Довго сиділа біля столу бабуса Христина. Мама частувала її чаєм.

Коли бабуса пішла додому, Марійка сказала:

– А ми б до класу з такими брудними черевиками не впустили... Підлога ж мусить бути чиста...

– Підлога буде чиста, доню... А душа? – тихо сказала мама (В. Сухомлинський).

II. Перекажіть текст за планом:

1. Розмова матері з дочкою.
2. Прихід сусідки.
3. Марійка розгубилася.
4. Роздуми матері.

 Вправа 69. Прочитайте тексти. До одного з оповідань, на вибір, складіть план і підготуйтеся переказувати його.

СЬОМА ДОЧКА

Було у матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць.

Коли мати увійшла до хати, дочки одна за другою почали говорити, як вони скучали за матір'ю.

– Я скучала за тобою, немов ластівка за сонячним променем, – сказала перша дочка.

– Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води, – промовила друга дочка.

– Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, – сказала третя.

– Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, – щебетала четверта.

– Ти снілась мені, як троянді сниться краплина роси, – промовила п'ята.

– Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, – сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матусі взуття й принесла їй води в мисці – помити ноги (В. Сухомлинський).

СИНИ

Дві жінки брали з криниці воду. До них підійшла третя.

Сивенький дідусь присів на камінчик перепочити.

Ось одна жінка й каже іншим:

– Мій синок спритний і сильний. Ніхто його не подужає.

– А мій співає, як соловейко. Ні в кого такого голосу немає, – каже друга.

А третя мовчить.

– Чого ж ти про свого сина нічого не скажеш? – питають її сусідки.

– Що ж сказати? Нічого особливого в ньому немає.

Ось набрали жінки відра повні й пішли. І старенький за ними. Йдуть жінки, зупиняються. Болять руки. Хлюпає вода. Ломить спину.

Раптом назустріч три хлопчики. Один через голову перекидається, колесом ходить. Милуються ним жінки. Другий соловейком заливається, пісню співає. Заслухалися жінки. А третій до матері підбіг, узяв у неї важкі відра й потягнув.

Питаються жінки у старенького:

– Ну що? Як вам наші сини?

– А де ж вони? – відповідає старий. – Я лише одного сина бачу (В. Осєєва).

Словничок

калю́жа – pocsolya

келі́я – cella

ла́вра – lavra (kolostor)

солове́йко – csalogány

літопісець – krónikás

мере́живо – csipke

поду́жати – meggyógyul

просві́титель – pedagógus, októ

ла́стівка – fecske

літо́пис – krónika

черне́ць, р. в. ченця – szerzetes

§ 12. РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА

Вправа 70. Порівняйте слово, словосполучення і речення. Що спільного і що відмінного між ними?

Вечір – теплий вечір – Теплий літній вечір опустився на місто.

Вправа 71. Яка роль речень у мові? Чи може одне слово (словосполучення) бути реченням? Наведіть приклади таких явищ з угорської та української мов і поясніть, яких нових ознак набувають слова (словосполучення), стаючи реченнями.

Вправа 72. Спробуйте побудувати розповідь чи розмову про щось, використовуючи лише окремі слова (словосполучення). Чи вдасться вам це? Поясніть причину невдачі.

Вправа 73. Пригадайте, що ви знаєте про речення з початкових класів і підготуйте на цю тему коротке повідомлення.

Речення (mondat) – синтаксична одиниця мови, що виражає закінчену думку і відповідно граматично та інтонаційно оформлена.

Речення можуть утворюватися з одного або декількох повнозначних слів: *Мама... Найдорожча у світі людина.*

Кожне речення має **граматичну основу** (nyelvtani alap). До граматичної основи речення входять підмет і присудок.

Речення з двома головними членами називають **двоскладними** (teljes mondat): *Прийшла осінь.*

Інколи речення мають лише один головний член: **Осінь. Тихо в лісі. Сумно. Збираю гриби.** Такі речення називають **односкладними** (hiányos mondat).

Вправа 74. Прочитайте уривок, скажіть, як пов'язані слова в реченнях.

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини і тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав його

віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку відчув клен, ніби до нього доторкнулося щось тепле і лагідне. Прокинувся клен. А то до нього прилинув теплий весняний вітер (За В. Сухомлинським).

 Вправа 75. У тексті знайдіть межі речень. Яке значення має інтонація для розуміння змісту речення і тексту?

Як гарно та весело літом у полі цілий день чути музику Коника-Стрибунця він на зріст не більший за дитячий мізинчик має прехороший зелений одяг три пари довгих ніг і жваві очиці маленька ямочка в землі його хатинка навкруги квіточки привітно кланяються йому Коник-Стрибунець німий але зате він вміє грати своїми крильцями так само як гарний скрипаль грає на скрипці (За М. Кривинюком).

 Вправа 76. З наведених слів утворіть речення і запишіть їх.

Дівчинка, під, читати, книжка, маленький, цікавий, у, сад, яблуня. Сьогодні, виїжджати, похід, Карпати, туристичний, увесь, клас, вранці, у.

 Вправа 77. I. Прочитайте текст, правильно інтонуючи.

Слово „мама” росте разом з нами тихо, як тихо ростуть дерева, сходить сонце, розцвітає квітка, як гладить дитину по голівці рідна рука. І так само тихо воно приходить на уста – промінцем маминої усмішки і ласкавістю її очей, листочком вишні і світлинкою сонця, пелюсткою квітки і радістю веселки, теплою лагідністю руки і вечірньою молитвою (За Я. Гояном).

II. Розкажіть, як ви розумієте текст.

 Вправа 78. У реченнях визначте граматичну основу, з'ясуйте, якими частинами мови її виражено.

У лісі жив їжачок. Знайшов він собі кімнату у дуплі старої липи. Тепло там і сухо. Ось настала осінь. Дощ. Туман. Падає жовте листя з дерев...

Почав готуватися їжачок до зими. Пішов до лісу, наколов на свої голочки сухого листя. Приніс до своєї кімнатки, розіслав листя. Стало ще тепліше (За В. Сухомлинським).

Вправа 79. Поділіть речення на дві групи: а) з двома головними членами, б) з одним головним членом.

1. Рече та стогне Дніпр широкий... 2. Тече вода в синє море, та не витікає. 3. Тяжко-важко в світі жити сироті без роду. 4. І знов лечу. Земля чорніє, дрімає розум, серце мліє. 5. У неділеньку у святую у досвітнюю годину у славному-преславному місті в Чигирині задзвонили в усі дзвони... 6. Утоптала стежечку через яр... 7. І знов мені не привезла нічого пошта з України... 8. Зацвіла в долині червона калина. 9. Лічу в неволі дні і ночі і лік забуваю (*Із тв. Т. Шевченка*).

Вправа 80. З текстів випишіть односкладні речення, поясніть свій вибір.

1. Прийшла осінь. Вечір надворі. Сиві, каламутні хмари заслали олив'яним килимом усе небо. Ніде жодної щілинки не знати... Ніч... Буйний дощ горохом торохтить по шибках. Північний, хижий, сердитий вітер лютує, виє, неначе голодний вовк, квилить-голосить, наче мати над сином... Сум і тугу наганяє на душу... Надворі темно, мокро, холодно (*За О. Кониським*).

2. Малий Мирон сьогодні щасливий. Неділя. Він рано схопився з постелі і побіг у ліс. Для нього немає більшого щастя, як блукати по лісі.

Він слухає шум дубів. Тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гіллячці. Відчуває розкіш кожної травинки, що хилиться під вагою діамантового намиста роси (*За І. Франком*).

Вправа 81. Складіть невелику розповідь про прогулянку до лісу чи в гори, використовуючи односкладні речення.

Словничок

виходити – kimegy, elmegy, útnak indul
виїжджати – elutazik
дзвони – csengők
завивання – üvöltés
каламутні – zavaros
клен – jávorfa, juharfa
лагідний – szelíd, puha, jámbor
ласкавий – kedves, gyengéd
мізінчик – kisujj

намисто – korall
молітва – ima
німий – néma
промінь – sugár
радість – öröm, vidámság
скрипаль – hegedűjátékos,
hegedűművész
хуртовіна – hófúvás, hóihar
щіліна – rés, hasadék

§ 13. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ (РОЗПОВІДНІ, ПИТАЛЬНІ, СПОНУКАЛЬНІ). ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В КІНЦІ РЕЧЕНЬ

- **Вправа 82.** I. Подумайте, з якою інтонацією можна вимовити речення *Ти гарно малюєш*, і прочитайте його.
- II. Які розділові знаки можна поставити після такого речення? Від чого це залежить?

За метою висловлювання речення поділяють на **розповідні** (kijelentő), **питальні** (kérdő) та **спонукальні** (felszólító).

Розповідними є речення, у яких про щось розповідають: *Сніг падає. Хлопчик малює.* У кінці розповідного речення звичайно ставлять крапку.

Питальними називають речення, у яких про щось запитують: *Хто сьогодні черговий? Як ти себе почуваєш?* У кінці питального речення звичайно ставлять знак питання.

Спонукальними називають речення, якими мовець змушує слухача до виконання певної дії: *Діти, любіть книгу.*

- **Вправа 83.** З тексту випишіть по два речення: а) у яких про щось повідомляють; б) у яких про щось запитують; в) у яких спонукають до певної дії. У чому особливість вираження граматичної основи в кожному з різновидів речень?

Чи не доводилось тобі раненько вставати? У цей час повітря дихає прохолодою. Над річкою, полем стелиться туман. Трава виблискує росю. А сонце, як велика червона куля, поволі викочується з-за обрію.

Уяви собі, що ти на березі ставка. У тебе є вудка? Наживка? Де ти собі вибереш місце? Ну, ловися, рибко! (За О. Савченка).

- **Вправа 84.** Виразно прочитайте текст. Знайдіть у ньому розповідні речення і поясніть особливості інтонації в них.

На високому стеблі велика квітка з золотими пелюстками. Вона схожа на сонце. Тому й називають квітку соняшником. Спить уночі соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та як тільки сходить ранкова зірниця, пелюстки тремтять. То соняшник жде сходу сонця. Ось уже сонце викотилося з-за обрію. Соняшник повертає до нього свою золоту голівку... (За В. Сухомлинським).

В. Вовчок. Соняшники

Вправа 85. Випишіть з тексту питальні речення. Чим звичайно вони починаються? З якою інтонацією вимовляємо питальні речення? Яка їх роль у мові? За допомогою яких слів звичайно оформляються питальні речення?

Добридень, школярику! Уяви собі на хвилинку, що на вулиці мряка і падає дощ, гуляти мама не пускає. Отож візьми в руки книжку і починай читати.

Чи хочеш ти дізнатися про морські походи козаків-запорожців, яких боялися могутні турецькі султани? Або подумки сісти в зореліт і майнути через Галактику, побачити дивовижні марсіанські канали і страшну бійку між бронтозавром і дицефалом? А чи подивуватися звичайнісінькому равлику, який має чудовий навігаційний прилад, і розумним діям крутолобих дельфінів?

Про все це ти прочитаєш у книжці. У ній ти знайдеш також казки, міфи стародавньої Греції... А ще посмієшся, читаючи веселі вірші та оповідання (*За В. Мартиненко*).

Вправа 86. Порівняйте питальні та розповідні речення із двох попередніх вправ. Зробіть висновки про особливості використання розділових знаків у них та особливості інтонації.

Вправа 87. Виразно прочитайте вірш. Розкажіть про особливості інтонації та розділових знаків у спонукальних реченнях. Яка роль цих речень у мові?

Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.
Вона кричить: „Людино, підожди!
О, підожди, людино, будь ласкава.

Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш,
і просто осінь щоб була красива”.

(*Л. Костенко*)

Вправа 88. Перекладіть текст українською мовою. Визначте речення за метою висловлювання.

Egy patak keskeny hídján szembetalálkozott két kiskecske. Olyan keskeny volt a híd, hogy nem fértek el egymás mellett.

– Vissza, vissza! – szólt az egyik.

– Még mit nem? Idősebb vagyok nálad. Fordulj vissza te!

– Én léptem előbb a hídra!
– Na és?
Egyik sem akart meghátrálni.
Fejjel mentek egymásnak.
Csúszós volt a híd. Mind a ketten a vízbe estek.

 Розповідні, питальні та спонукальні речення можуть вимовлятися з підвищенням тону голосу, емоційніше. Такі речення називають **окличними** (felkiáltó). У кінці окличних речень ставлять знак оклику. Наприклад: *Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить наш народ!* (В.Симоненко).

 Вправа 89. Виразно прочитайте уривок вірша. Виділіть речення, які вимовляються емоційно, піднесено. Як називаються такі речення, яка їх роль у мові? Поясніть розділові знаки в окличних реченнях.

ХТО ЧИМ ХВАЛИТЬСЯ

– Починаю я завжди
першим перекличку!
– А я першим на труді
вистругав поличку!
– А я першим весь урок
руку підіймаю!
– А я ... першим на дзвінок
з класу вибігаю!!! (Г. Бойко).

 Вправа 90. Прочитайте вірш, виразно інтонуючи його. Охарактеризуйте кожне речення, визначаючи його тип за метою висловлювання та за емоційністю.

Ось калина над рікою
віти стелить по воді.
Хто це щедрою рукою
їй намістечко надів?

Червонясте, променисте –
розцвітає, як вогні...
Дай хоч трошечки наміста,
калинонько, і мені! (О. Савченко).

 Вправа 91. Запишіть розмову з другом (подругою), використавши різні за метою висловлювання речення.

Вправа 92. I. Подані речення прочитайте тричі з різною інтонацією: 1) як розповідні; 2) як питальні; 3) як окличні.

Сьогодні гарна погода. Завтра ми підемо у цирк. Я навчаюся у п'ятому класі.

II. Запишіть власні приклади подібних речень.

Вправа 93. I. У вірші на місці скісних дужок поставте розділові знаки. Поясніть розстановку розділових знаків у кінці речень.

ВІТРИСЬКО

– Чом, вітриську, розходився,
хазяйнуєш у саду//
– Це я в листі заблудився
і дороги не знайду//
– А навіщо трусиш сливи
у некошену траву//
– Бо удався нелінивим,
без роботи не живу//
– Ой, вітриську, робиш шкоду//
угамуйся хоч на мить//
– Краще геть піду з городу,
в чистім полі буду жить//
Звісив з тину босі ноги,
свиснув – листя полягло//
І за мить вподовж дороги
покурився за село//(*Т. Коломієць*).

II. Як ви розумієте цей вірш? Які ще твори української та угорської літератури, у яких явища природи змальовано як живі, ви знаєте?

Словничок

вітер – szél
вудка – horgászbót
куля – gömb, golyó
мряка – szitáló eső, ködszitalás
наживка – csalétek

переклічка – névsorolvasás
полягті – elesik
прохолода – hűvösség, hűvös idő
ставок – kis tó, tavacska
шипшина – vadrózsa, csipkerózsa

§ 14. МОВНІ ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

 Вправа 94. І. Прочитайте текст. Про що у ньому розповідається? Яка основна думка тексту? Які мовні засоби забезпечують зв'язок між частинами тексту (реченнями й абзацами)?

РІЗДВО

Святий Вечір – це найважливіша частина святкування Різдва. Кожна подробиця його має велике значення. Сніп пшениці, „дідух”, представляє духів предків, які приходять на Різдво в гості. Бо це свято родини, коли за спільним столом засідають живі разом з померлими. Дідуха вносить у хату господар перед вечерею, бажає родині веселих Свят і ставить його на почесному місці під святими образами. До святвечірніх традицій належить теж сіно під скатертиною на столі, бо ж Христос спочивав на сні.

До Святої Вечері є звичай сідати, коли на небі покажеться перша зірка, яка колись показалася над вифлеємським вертепом. Святу Вечерю повинна започатковувати молитва. Далі споживають 12 пісних страв – на честь 12 апостолів... Вибір цих страв різний у різних місцевостях України. Але всюди є обов'язкова кутя – варена пшениця з маком і медом, часом – з горіхами та іншими додатками.

В. Вовчок. Небо і земля нині торжествують

Є також звичай залишати в ніч під Різдво засвічену свічку, три ложки куті на столі. Це, за старим звичаєм, для покійних, коли вони завітають вночі до хати.

Різдво – час співання коляд, їх співають і в церкві, і вдома. Та найважливіше – це ходіння з колядами від хати до хати. Ходять діти, молодь, дорослі. Крім колядок – вістки про народження Ісуса – приносять колядники господарям і святочні бажання, „віншування”. Вони дуже цікаві та старовинні, їх виголошують кожному членові родини. (*За книгою „Українські народні звичаї в сучасному побуті”*).

II. Орієнтуючись на абзаци, складіть план тексту і запишіть його.

Думка в тексті розвивається тому, що кожне наступне речення додає щось нове до вже відомого з попередніх речень. Відповідно кожне речення можна умовно поділити на дві частини. Перша частина містить те, що уже відоме з попереднього речення, її і називають „відоме”. Друга частина містить нову інформацію і її називають „нове”. Отже, кожне речення складається з „відомого” і „нового”, причому „нове” попереднього речення в наступному стає уже „відомим”: *Микола захворів і не пішов до школи. Увечері до хворого прийшли друзі. Хлопці розповіли Миколі, що відбувалося на уроках, і допомогли йому виконати домашнє завдання.*

Для забезпечення розвитку думки та зв'язку речень у тексті використовують спеціальні мовні засоби:

- сполучники (наприклад, *і, що* у наведеному тексті);
- спільнокореневі слова (*захворів, хворого*);
- займенники (*йому*);
- прислівники (*увечері*);
- повтори (*Микола, Миколі*);
- синоніми (*друзі, хлопці*).

Вправа 95. Розмістіть речення у такій послідовності, щоб вони утворили текст. Обґрунтуйте свій вибір.

На Святий вечір було прийнято вшановувати померлих і живих родичів. Якщо у господарстві були бджоли, то господар, несучи кутю, гудів, як бджола. З ним було пов'язано багато звичаїв і обрядів. 24 грудня нічого не їли до вечора, поки не з'являлася перша зоря на небі. Святвечір – вечір 24 грудня за старим стилем напередодні Різдва. Підготовка до святкової вечері відбувалася дуже урочисто і розгорталася у справжнє ритуальне дійство.

При цьому господиня наслідувала квоктання курей – це мало забезпечити їх високу несучість наступного року. На сіно ставили горщики з кутею та узваром. На покуті під образами розстеляли чисте сіно. Для перших залишали рештки їжі на столі. Саме в цей час, як записано у святих книгах, народився Ісус Христос. До живих посилали дітей зі святковими стравами.

 Вправа 96. Прочитайте вголос одну з найпопулярніших колядок. Вивчіть її напам'ять.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала,
яка не бувала:
звізда ясна над вертепом
світлом засіяла.

Де Христос родився,
з Діви воплотився,
як чоловік пеленами
убого повився.

Пастушки з ягнятком
перед тим дитятком
на коліна припадають,
Бога прославляють.

Боже, ти наш царю,
небесний владарю,
даруй літа щасливії
цьому господарю.

Цьому господарю
і його ґаздині.
Щоби вони дочекали
на́рік цієї днини.

Т. Данилич. Коляда

Словничок

владár – uralkodó
 воплотітися – megtestesít
 ґаздіня – gazdasszony
 дарувáти – ajándékoz
 звіздá – csillag
 náрік (діал.) – наступного ро́ку –
 következő évben

пастушо́к – pásztorok
 пеленá – fátol
 посівáльний – magvető
 посівáти – elvet
 убо́ро – szegényes, nyomorúságos
 милосéрдя – irgalom

§ 15. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ПІДМЕТ І ПРИСУДОК

Вправа 97. Пригадайте, що ви вчили в початкових класах про головні члени речення. Як вони називаються?

Підмет (alany) – це головний член речення, що називає предмет, про який розповідають у реченні. Підмет відповідає на запитання **хто? що?** Наприклад: *Дівчинка (хто?) поливає квіти. Книга (що?) лежить на столі.* Підмет найчастіше виражається іменником і займенником.

Присудок (állítmány) – це головний член речення, який повідомляє про те, що робить підмет або що робиться з підметом. Присудок відповідає на запитання **що робить підмет?, що робиться з підметом?, який є підмет?** Наприклад: *Хлопчик (що робить?) майструє.* Присудок звичайно виражається дієсловом.

Вправа 98. I. Прочитайте і відгадайте загадку.

Нумо трішечки напруги,
 ось вам і подробиці:
 перше тут – предмет, а друге –
 щó з предметом робиться.

Як би речення словами
 не були **заклечані**,
 досить легко ми їх з вами
 визначимо в реченні.

Хто вони? (Д. Білоус).

II. Доберіть синоніми до виділеного слова і запишіть їх.

III. Що ви знаєте про головні члени речення: як вони називаються, що означають, чим найчастіше можуть бути виражені? Наведіть приклади.

Вправа 99. Перекладіть речення українською мовою і визначте в них головні члени речення.

A kis Bodri kutya csontot talált. Tomi karácsonyra nyuszt kapott. Ani és Tomi együtt sétál. A tóban kacsák úszkáltak. Elindult a kutya és a kakas világot látni.

Вправа 100. Перепишіть текст, підкресліть у реченнях підмети прямою рисою. Скажіть, якими частинами мови вони виражені.

Весною на даху нашої хати оселилися лелеки. Вони наносили сухого гілля, м'якенької трави і вимостили собі розкішне гніздо. Незабаром вивелося п'ятеро пташенят. Малі жадібно розкривали дзьобики і просили їсти. Батько з матір'ю по черзі літали на болото і годували своїх дітей (З журналу).

Вправа 101. У тексті визначте в реченнях присудок. Якими частинами мови він виражений?

Маленька білочка народилася наприкінці літа. Вона тоді була зовсім гола і сліпа. За деякий час білочка вже вкрилася м'якою пухнастою шерстю, а потім відкрила й свої горіхові очі.

Білочка висунула гостру, допитливу мордочку з гнізда, повела вушками і спитала матір:

– А що то таке?

– То стара ялина, ми будемо там жити взимку. То хороша стара ялина, на ній росте багато шишок і є велике дупло для нашої квартири (За О. Іваненко).

Вправа 102. Спишіть текст, вставляючи у пропущені місця присудки відповідно до змісту. Охарактеризуйте їх.

У лісі ... тиша. Небо ... хмарами. Молоде листя жадібно ... вгору назустріч дощу. Стежка темною стрічкою раз у раз ... між кущами. Під ногами стиха ... вогке старе гілля. Незабаром дорога ... з лісу і ... по горі над берегом (За Я. Башем).

Якщо в реченні і підмет, і присудок виражені іменниками в називному відмінку, то між ними ставимо тире: *Київ – столиця України*. Тире ставимо й тоді, коли перед присудком стоять слова **це, то** та ін.: *Найбільше багатство – це здоров'я*.

Вправа 103. Прочитайте текст, поясніть розділові знаки між підметом і присудком. А які розділові знаки у таких реченнях є в угорській мові?

Рідна мова – то безцінне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Рідне слово – то невичерпне животворне і невмируще джерело. З нього дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край (*За В. Сухомлинським*).

Вправа 104. Напишіть короткий твір на тему „Книга – джерело знань”. Прокоментуйте розділові знаки в тексті твору.

Словничок

джерелó – forrás
дзьóбики – від дзьоб – csőr
допíтливий – kíváncsi
животвóрне – éltető, életet adó
лелéки – gólya
напрýга – erőfeszítés, feszültség

невичéрпне – kimeríthetetlen
невмиру́ще – halhatatlan, örök
подрóбиця – részlet, apróság
пташеня́ – madárfióka
стрі́чка – szalag
ші́шка – toboz

§ 16. ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО РОЗМОВНИЙ, НАУКОВИЙ І ХУДОЖНІЙ СТИЛІ

Вправа 105. I. Прочитайте тексти.

1. Хоч місяць цей і зветься листопадом, але дерева вже простягли вгору до сизого неба оголені віти. Тільки дуб не скинув свого вбрання. Листя лише пожовкло, потемніло. І здалеку здається, що то стоїть могутній воїн, закутий у бронзу (*О. Копиленко*).

2. Листопад – масове опадання листків із дерев, кущів і деяких трав'янистих рослин. У рослин помірних зон це відбувається восени, у більшості рослин зон жаркого клімату – з настанням засушливого періоду (*„Біологічний словник”*).

II. Чи на одну тему написані обидва тексти? Чим вони відрізняються?

Той самий зміст, ту саму думку люди можуть передавати по-різному. Розповідь ученого різнитиметься від розповіді письменника, а ще по-іншому розкаже це саме товариш товаришеві.

Відповідно розрізняємо стилі (stīlus) – **науковий, художній, розмовний.**

У науковому стилі вживають спеціальні слова (*трав'янисті рослини, помірна зона, зона жаркого клімату, засушливий період*), наводять точні відомості, майже немає образних висловів.

У текстах художнього стилю багато образних висловів (*дерева простягли оголені віти; дуб стоїть, ніби могутній воїн, закутий у бронзу*), докладно описано предмети, майже немає спеціальних слів.

Розмовний стиль – це наше повсякденне спілкування між собою.

Увага! Науковий і художній описи (предмета, рослини та ін.) будують по-різному.

Науковий опис

1. Що за предмет.
2. Матеріал, з якого він зроблений.
3. Форма, розмір, колір.
4. З яких частин складається.
5. Для чого його вживають.

Художній опис

1. Загальне враження від предмета.
2. Деталі, що підтверджують це враження.
3. Ставлення до описуваного (предмета, рослини та ін.).

 Вправа 106. Прочитайте описи. Визначте, де науковий, а де – художній. Доведіть свою думку. Охарактеризуйте мовні засоби кожного з описів.

Кавун – рід родини гарбузових. Одно- і багаторічні трав'янисті рослини. Стебло витке, до 4 м завдовжки. Плід – гарбузина, багатонасінна, куляста, з рожевим, червоним, рідше білим м'якушем. Плоди столового кавуна – цінний харчовий дієтичний продукт, містить до 11% цукрів, вітаміни (*За енциклопедією*).

ЧЕРВОНИЙ СНІГ

Кавуни ростуть у дідуся на баштані. Маленькими граються в землі, потім ховаються під листям. У них є хвостики. Знаєш, що вони тими хвостиками роблять? Їдять землю і п'ють дощ. Дощ у кавунах перетворюється на сніг. Солодкий червоний сніг (С. Вангелі).

К. Трутовський. На баштані

 Вправа 107. Опишіть усно один з предметів, що лежать на парті (олівець, трикутник, книжку, ручку тощо), у художньому стилі. Вживайте слова та вирази, характерні для цього стилю і типу мовлення.

 Вправа 108. Використовуючи шкільні підручники та власні спостереження, наведіть приклади наукового, художнього та розмовного стилів. Запишіть їх у зошит.

Словничок

башта́н – sárgadinnye
заку́тий – megbilincsel
могу́тній – erőteljes, hatalmas

каву́н – görögdinnye, dinnye
м'яку́ш – gyümölcshús
засу́шливий – száraz, megszáradt

§ 17. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

 Вправа 109. Порівняйте речення і назвіть відмінності між ними. Яка роль другорядних членів речення у мові? Наведіть свої приклади.

1. Школяр малює.	Школяр зосереджено малює стінну газету акварельними фарбами.
2. Сходило сонце.	Над притихлою землею, повитою холодним туманом, величаво сходило велике червоне сонце.

 Вправа 110. Що ви вже знаєте про другорядні члени речення, чому вони так називаються? Чим другорядні члени речення відрізняються від головних?

Речень, що складаються лише з головних членів (a mondat két fő részből áll), небагато. Більшість речень мають ще й другорядні (bővítmények) члени речення, які пояснюють головні члени і залежать від них або від інших другорядних членів.

Серед другорядних членів речення розрізняють означення, додатки та обставини. Додатки підкреслюють _ _ _ _ _ , означення ~~~~~~ , обставини _._._._._.

Означення (jelző) – другорядний член речення, який називає ознаку предмета і залежить від члена речення, вираженого іменником. Означення відповідають на запитання **який?**, **чий?**, **котрий?** і найчастіше виражаються прикметниками, займенниками та числівниками. Наприклад: Голосна пісня линула над селом.

Додаток (tárgy) – другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на запитання непрямих відмінків: **кого?**, **чого?**, **кому?**, **чому?** і т. д. Наприклад: Написати гарну пісню – нелегка справа.

Обставина (határozó) – другорядний член речення, який виражає ознаку дії або іншої ознаки і відповідає на запитання: **де?**, **куди?**, **звідки?**, **як?**, **коли?**, **чому?**, **відколи?** Наприклад: З дитинства пам'ятаю бабусині пісні.

 Вправа 111. Визначте у реченнях головні та другорядні члени речення.

Ніжна душа нашого народу бринить у слові. Слово, оповите любов'ю, заходить у серце і настраює струни ніжності... Дивиться мудрими очима вічність і промовляє до нас зеленою травою,

яблуневою весною, червоним осіннім зойком клена і ніжністю слова.

Людина опоетизовує найдорожче, увічніює його у слові. Вона хоче словом голосно і щиро сказати всьому світові про свої найглибші почуття і зоряні мрії (*За І. Вихованцем*).

 Вправа 112. Підготуйте розповідь про другорядні члени речення, наведіть власні приклади.

 Вправа 113. Перепишіть текст, визначте другорядні члени речення.

Під цю пору з дерев опадає останнє листя, ліс стає менш затишний, природа налаштовується на зимовий відпочинок. Однак листопад в Україні не завжди збігався з періодом падолисту. Переважно в листопаді дерева вже скидають свій одяг. Швидше ця назва пасувала б до жовтня.

З початком листопада для хліборобів наставала пора відносно-го перепочинку. Зібрано врожай, зроблено припаси для домашніх тварин, спочиває примерзла нива, а отже, можна зібратися в гурт, повеселитися, поспівати, влаштувати забави (*За В. Скуратівським*).

Ш. Золтан. Дорога в горах

 Вправа 114. Перепишіть вірш, підкресліть означення. Чим вони виражені?

Нема співця, о ні, він з нами,	І все здається, я клянуся,
його пісні, його любов!	крізь сяйво місячне бліде
Його це місяць над садами	до мене рідний, добровусий
у сяйві тихому зійшов.	Тарас Григорович іде...(<i>В. Сосюра</i>).

 Вправа 115. Виразно прочитайте текст. Потім прочитайте його, опускаючи означення. Якою є роль означень у мові, зокрема в художній літературі?

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби... Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

 Вправа 116. З тексту випишіть усі додатки. Що вони називають та чим виражені?

Шануй і поважай матір і батька. Вони дали тобі життя. Ти будеш дорослою людиною, але для матері і батька до останнього їхнього подиху залишишся дитям. Своєю працею й піклуванням вони несуть радість у твою колиску. Не забувай, що батьки теж мають право на радість... (*За В. Сухомлинським*).

Е. Кондратович. Весна. Біля колиски

 Вправа 117. Випишіть з тексту обставини. Що вони означають і яка їх роль у мові?

Березень підкрався непомітно. Якось увечері дмухнув теплий вологий вітер. Цілу ніч він шумів голим гіллям у шкільному саду. Потім почався рясний дощ. Він безперестанку йшов цілий день, ущух тільки надвечір... І тоді з землі піднявся густий сивий туман (*За О. Донченком*).

Вправа 118. Прочитайте вірш. Визначте, якими членами речення є переплутані слова.

Геть усе, усе на світі
переплутав хлопчик Вітя.
Каже: діти вчаться в полі,
а комбайн працює в школі.
Всіх людей стрижуть в лікарні,
а лікують в перукарні.
Ми книжки берем в аптеці,
ліки – у бібліотеці.
От який Вітьок дивак!
Ти ж бо знаєш – це не так! (Г.Малик).

Вправа 119. Складіть і запишіть речення, у яких обставинами були б наведені слова.

Уранці, за вікном, торік, весело, у нашій школі, на відмінно.

Вправа 120. Якогомо більше поширте непоширені речення. Стежте за правильністю сполучування граматичних форм.

Сонце сходить. Хлопчик читає. Вечір. Пишу.

Словничок

безперестанку – szakadatlanul
бриніти – zeng, cseng

зосереджено – összpontosít
рясний – bő(séges), kiadós

§ 18. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Вправа 121. І. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається?

Перша згадка про життя людей на території Закарпаття відноситься до періоду раннього палеоліту (близько 500 тис. років до н. е.). Сюди під тиском римлян з долин Сирету і Пруту переселилися карпи – одне з фракійських племен. На думку багатьох учених, від назви цього племені й отримали назву гори Карпати. Історія Закарпаття є частиною історії України, але має особливості, які позначилися на економічному, політичному та етнічному розвитку краю. Займаючи важливе географічне положення на південних схилах Українських Карпат, Закарпаття, що в різні часи мало назву „Угорська Русь”, „Карпатська Русь”,

„Руська Крайна”, „Подкарпатська Русь”, „Карпатська Україна”, „Закарпатська Україна”, а з 1946 року – Закарпатська область у складі УРСР, з давніх часів було своєрідним містком між Сходом і Заходом. Минуле Закарпаття нерозривно пов’язане зі східними слов’янами. Археологічні джерела засвідчують, що вже в стародавні часи його населення мало високу матеріальну і духовну культуру, генетично спільну з культурою племен Придніпров’я, Подністров’я, Лісостепу, Волині і Прикарпаття, де в I тисячолітті н. е. відбувався інтенсивний процес формування східного слов’янства.

Важливою подією в історії Закарпаття було входження його в IX–XI століттях до активної сфери впливу потужної східнослов’янської держави – Київської Русі, яка на той час мала високу матеріальну і духовну культуру. Відірване з кінця X століття від основного кореня – східного слов’янства, Закарпаття до середини XX століття входило до складу Угорського королівства, Австрійської Габсбурзької монархії, Чехословацької республіки, Гортистської Угорщини, але, зберігаючи етноніми „русь”, „русини”, ніколи не втрачало своєї слов’янської сутності та економічних і культурних зв’язків з народами по той бік Карпат.

II. Визначте, до якого стилю належить текст. Вкажіть, за якими ознаками ви це встановили.

 Вправа 122. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. До якого стилю мовлення належить цей текст?

ІСТОРІЯ УЖГОРОДА

Найбільш відомі з перших свідомих засновників міста – слов’яни. Одне з їх племен – білі хорвати – в другій половині I тисячоліття заселило район сучасного Ужгорода. У IX столітті укріплене городище-замок перетворилося в укріплене ранньофеодальне місто-поселення, яке стало центром новоутвореного слов’янського князівства на чолі з легендарним князем Лаборцем.

У 903 р. угорські племена під керівництвом свого вождя Алмоша штурмували фортецю Гунгвар. Сили були нерівні, і князь Лаборець був переможений.

Після приходу угорців навколо замку починають розбудовувати і розширювати містечко. У 1241–1242 рр. татари хана Батия спалюють поселення. З 1318 р. господарями міста стали італійські графи Другети, які володіли ним упродовж 360 років. Філіп Другет будує нову кам’яну фортецю на місці сучасного замку.

Разом із замком розбудовують і місто. Уже в 1430 р. Ужгород одержує привілеї від короля.

Упродовж XVI–XVII століть в Ужгороді існувало багато ремісничих цехів. У цей період місто було втягнуто в релігійну боротьбу між реформатською Трансільванією і католицькою Австрією. В 1646 р. в Ужгородському замку під егідою Ватикану було проголошено Ужгородську унію та утворено греко-католицьку церкву на Закарпатті. У 1707 році Ужгород був резиденцією керівника національно-визвольної війни угорського народу Ференца II Ракоці.

Ф. Манайло. Околиця Ужгорода

Найбільший вплив на Ужгород із політичних подій XIX століття справила угорська революція 1848–1849 рр. 27 березня 1848 р. в місті офіційно було відзначено повалення монархії в Угорщині. В 1872 р. почала працювати перша залізниця: Ужгород–Чоп.

Перша світова війна сповільнила темп розвитку міста. 10 вересня 1919 року Закарпаття офіційно увійшло до складу Чехословацької республіки, а Ужгород став адміністративним центром краю. Саме в часи Чехословацької республіки місто отримало сучасну архітектурну довершеність.

За Віденським арбітражем 1938 р. Ужгород був переданий Угорщині. 27 жовтня 1944 року місто було визволено частинами 4-го Українського фронту.

Період визволення приніс значні зміни. На околицях Ужгорода будують нові підприємства і поновлюють старі. З 1945 р. Ужгород як столиця Закарпатської України увійшов до складу СРСР. Того ж року було відкрито Ужгородський державний університет. З 1946 року Ужгород – центр новоутвореної Закарпатської області.

З 1991 року Ужгород – найзахідніший і найменший за кількістю мешканців обласний центр України (з Інтернету).

II. Перекажіть текст. При підготовці до переказу скористайтеся такими порадами:

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Випишіть слова-терміни.
4. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
5. Поділіть текст на смислові частини, визначте в кожній з них підтему, основний і другорядний матеріали.
6. Продумайте послідовність викладу думок, складіть простий план.
7. Зверніть увагу на засоби зв'язку в науковому тексті.
8. Перекажіть текст за планом, дотримуючись вимог до мовлення.

 Вправа 123. Чи знаєте ви щось про походження назви свого міста чи села? Підготуйте письмове повідомлення на цю тему.

Словничок

нерозривно – elszakíthatatlanul
слов'яни – szlávok
залізниця – vasút
околиці – környék
передгір'я – előhegyek

пов'язано – kapcsolatos
східний – keleti
проголошувати – kikiált
сповільнювати – lassít
сучасний – korszerű

§ 19. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. СПОЛУЧНИКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

 Вправа 124. Перекладіть текст українською мовою. Як називаються виділені слова?

Télen a medve nem merül **mély**, **hosszú** álomba. Ő inkább csak **szunyókál**, de sokszor **előbújik** és vigan **sétál** az erdőben. De ha fergetegesre fordul az idő, megint aludni tér, napokra, **hetekre**. Szívesen alszik **óriási**, **kidőlt** fák gyökerei alatt.

Однорідні (halmazott mondatrészek) – це члени речення, які виконують однакову синтаксичну функцію щодо спільного для них члена, з яким вони граматично пов'язані, і відповідають на однакові запитання.

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення.

Якщо однорідні члени поєднуються між собою лише інтонацією (без сполучників), то між ними ставимо кому: *У саду ростуть яблуні, груші, сливи.*

Кому не ставимо, якщо однорідні члени з'єднані сполучником **і**, ужитим один раз: *Над Ужем розлігся густий туман і котиться білими клубками.*

Кома завжди ставиться, коли однорідні члени з'єднані сполучниками **а, але**: *Ніч була темна, але тиха. В гарячий ясный літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє (І. Не-чуй-Левицький).*

 Вправа 125. Прочитайте, визначте однорідні члени речення та поясніть розділові знаки при них.

До чого ж гарно й весело було у нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. Рослини лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (О. Довженко).

К. Білокур.
Квіти за тином

 Вправа 126. І. Спишіть речення. Визначте, на які запитання відповідають і від якого слова залежать виділені слова. Якими членами речення вони є?

1. І квіти, і зорі, й зеленії віти провадять розмови кохані... (Леся Українка). 2. Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). 3. Рожеві, голубі, оранжеві, білі кольори заливали світ

(О. Черногуз). 4. Ліс пахне **грибами**, торішнім **листям** і **суницями**. 5. Сніг облітає з дерев **тихо**, **лагідно** (О. Гончар).

II. Розкажіть, що вам уже відомо про однорідні члени речення. З якою інтонацією треба читати речення з однорідними членами?

 Вправа 127. Ускладніть речення різними однорідними членами, розставте розділові знаки, поясніть їх.

Школярі садили яблуні. З дерев спадає жовте листя. За річкою зеленіє ліс.

 При однорідних членах речення можуть бути **узагальнювальні слова** (általánosító szó), які є тими ж членами речення, що й однорідні члени, які вони узагальнюють: *У лісі не було нічого: ані **грибів**, ані **ягід**, ані **черешень*** (І. Франко).

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення, то після нього ставимо двокрапку: **Все** міняється навколо: **небо, ліс і поле** (О. Підсуха).

 Вправа 128. I. Прочитавши речення, поясніть, що таке узагальнювальні слова та якими членами речення вони виражаються.

1. І все поволі зникає: море, скелі, земля. 2. Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим мелодійним шелестом стиглого жита. 3. Папери були скрізь: і на столі, і на полицях, і навіть стіни були обліплені ними. 4. Ах, як усього багато: неба, сонця, веселої зелені (Із тв. М. Коцюбинського).

II. Наведіть власні приклади речень із узагальнювальними словами, вираженими різними частинами мови.

 Вправа 129. Спишіть речення, розставте розділові знаки, усно поясніть їх.

1. Усе своє дитинство я ходив по насінню. Я часто й спав у насінні в житі в просі в ячмені й горосі на печі. 2. Чарівний світ пливе переді мною сині води білі піски хати на високих берегах. 3. Був гарний літній день і все навколишнє здавалось прекрасним сад город соняшники й мак і ниви за городом. 4. Неспокій рух і боротьбу я бачив скрізь в дубовій і вербовій корі в старих пенях... (Із тв. О. Довженка).

 Вправа 130. До кожної групи слів доберіть узагальнювальне слово і складіть з ними речення.

1. Огірки, помідори, капуста. 2. У небі, на землі, під землею. 3. Прозаїки, поети, драматурги.

Вправа 131. I. Прочитайте текст. Знайдіть речення з однорідними членами. Спробуйте переробити їх так, щоб перед однорідними членами були узагальнювальні слова.

Яке диво наші очі. Вони дивляться, придивляються, радіють, милуються, сумують...

Глянемо один одному в вічі. Які вони? Сірі, чорні, блакитні, зеленуваті...

Що ти робиш очима? Заплющуєш, розплющуєш, плачеш, моргаєш, підморгуєш. По очах видно, коли нам сумно або весело.

Усміхнемося один одному. Очі, як ліхтарики, освітлюють обличчя доброї людини (*О. Савченко*).

II. Ще раз прочитайте останній абзац. Чи погоджуєтесь ви з автором? На підтвердження своєї думки наведіть приклади зі свого життя чи з художньої літератури.

Словничок

бузина – bodza

квасоля – bab

малина – málna

насіння – (vető) mag

прóсо – köles

сморódина – fekete ribizske

тютю́н – dohány

ячмінь – árpa

§ 20. ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ. ВИКОРИСТАННЯ ЗВЕРТАНЬ У РОЗМОВНОМУ І ХУДОЖНЬОМУ СТИЛЯХ МОВЛЕННЯ

Вправа 132. I. Прочитайте речення.

Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (*В. Симоненко*).

II. Як ви розумієте його? Кому воно адресоване? Звідки ви про це дізналися? Підкресліть слово, що називає адресата мовлення.

Звертання (megszólítás) – це слово або сполучення слів, що називає особу або предмет, до яких звернене мовлення: *Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (*Л. Костенко*).

Звертання, виражене одним словом, називається **непоширенням**: *Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема* (*В. Сосюра*). Звертання, виражене кількома словами, нази-

вається поширеним: *Скажи мені правду, мій добрий козаче (Народна творчість).*

Звертання може стояти на початку, в середині або в кінці речення.

Якщо звертання стоїть на початку речення, його відокремлюємо комою або знаком оклику: *Сестро, голубко, заспокойся (М. Кропивницький); Україно! Ти для мене диво (В. Симоненко).*

У середині речення звертання відокремлюємо комами з обох боків: *Вставай, Україно, вставай, виходь на дорогу свободи! (Д. Павличко).*

Якщо звертання стоїть у кінці речення, то перед ним ставимо кому: *Як я люблю тебе, мій рідний краю (І. Франко).*

 Вправа 133. Прочитайте речення, визначте в них звертання і скажіть, чим вони виражені.

Мово рідна, слово рідне,
хто вас забуває,
той у грудях не серденько,
тільки камінь має (С. Воробкевич).

Рости, рідна мово, і будь нам щитом
на вражі, на люті затруєні стріли! (К. Устиянович).

Я без тебе, мово,
без зерна полова,
соняшник без сонця,
без птахів діброва (Ю. Рибчинський).

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово! (Д. Білоус).

 Вправа 134. Пригадайте, що ви вже знаєте про звертання, і підготуйте відповідь за таким планом:

1. Що таке звертання?
2. Яка роль звертання в мові?
3. Якою відмінковою формою виражається звертання в українській мові?
4. У якому мовленні найчастіше вживають звертання? Наведіть приклади.

Вправа 135. I. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх, знайдіть у них звертання, поясніть розділові знаки при звертаннях.

1. Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою (*Т. Шевченко*). 2. Рідна мати моя, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села (*А. Малишко*). 3. Зеленийся, рідне поле, українська ниво! Підіймися, колосися, досягай щасливо! (*І. Франко*). 4. Хай це, можливо, і не найсуттєвіше, але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічку букви „ї”... (*І. Малкович*).

II. Речення поділіть на дві групи за способом вираження звертання: до першої віднесіть ті, де звертання непоширене, до другої – речення з поширеними звертаннями.

Вправа 136. Складіть і запишіть речення, у яких звертаннями були б слова *Адам, Василь, друг, подруга, Іван Дмитрович, Марія Василівна, шановний пан директор, дорога наша перша вчителька*.

Вправа 137. I. Прочитайте вірш. Як ви його розумієте?

ЗВЕРТАННЯ

Скільки є в нас, любі друзі,
для звертання ніжних слів –
і до тата, й до матусі,
до бабусь і дідусів!

І татусю, й мамцю, й нене,
і дідусю, й бабцю теж, –
миле, ніжне, сокровенне.
Як це краще назовеш? (*Д. Білоус*).

II. Напишіть листа комусь із близьких вам людей, використовуючи звертання.

ОБІЦЯНКА

- Дідусю, купи мені барабан!
- Куди ще тобі барабан! Від тебе й так багато шуму.
- Але я обіцяю, що гратиму тільки тоді, коли ти спатимеш.

Словничок

діброва – liget, tölgyes

полóва – pelyva

§ 21. ПОНЯТТЯ ПРО ТИПИ МОВЛЕННЯ: РОЗПОВІДЬ, ОПИС, РОЗДУМ

 Вправа 138. Прочитайте тексти. Визначте, про що в них розповідається.

1. Наша школа стоїть на мальовничому пагорбі в самісінькому центрі села. Школа нова, триповерхова, з великими вікнами та різьбленим ґанком. Усередині – затишні зручні класи, широкі, просторі коридори, великий спортивний зал. Навколо школи гарний сад і квітники.

2. Нову школу будували всім селом. Будівельники зводили стіни і дах, учні та їхні батьки разом білили стіни, фарбували підлоги та складали меблі. Сільські умільці зробили гарний різьблений ґанок. Школярі під керівництвом учителя біології посадили плодові дерева та квіти.

3. Нашу школу називають окрасою та гордістю села. Спитаєте чому? Та тому, що це найкрасивіша споруда в селі: здалека ваблять око гарна будівля з широкими вікнами, різьблений ґанок, дбайливо доглянуті сад і квітники. Дітям приємно навчатися в зручних, добре обладнаних класах, займатися в просторому й світлому спортивному залі. Мої односельчани пишаються тим, що спільною працею створили таке диво.

 Вправа 139. Ознайомтеся з таблицею. Розкажіть про кожний із типів мовлення.

Тип мовлення	На яке запитання відповідає висловлювання	Про що говориться у висловлюванні	Основні частини висловлювання
Розповідь (elbeszélés)	Що робить особа або предмет?	Про дії, події	Початок дії (події), її розвиток і завершення (у часовій послідовності)
Опис (leírás)	Яким є предмет або особа?	Про ознаки предмета, особи	Загальне враження, окремі ознаки, деталі (у просторовій послідовності)
Роздум (értekezés)	Чому предмет або особа такий, така?	Про причини ознак та дій	Теза (думка, яка доводиться), аргументи (докази), висновок

 Вправа 140. Ще раз прочитайте тексти із вправи 138. Визначте, до якого типу мовлення належить кожен з них.

 Вправа 141. Складіть три невеликих тексти (розповідь, опис, роздум) про маму. Один з них запишіть.

Словничок

ва́бити – csalogat

га́нок – gang

за́тишний – kellemes, otthonos

ма́льовни́чий – festői

па́горб – domb, halom

рі́зьблений – faragott

спору́да – építmény

умі́лець – mester

§ 22. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. КОМА У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

 Вправа 142. Пригадайте, що ви знаєте з початкових класів про складне речення. Наведіть приклади складних речень.

 Складним (összetett) називають речення, в якому його частини, які мають будову простих речень, об'єднані в одне ціле за змістом та інтонацією: *Минають дні, минає літо, настала осінь, шелестить пожовкле листя* (Т. Шевченко).

Між частинами складного речення ставлять кому.

 Кому ставлять як між частинами, поєднаними лише інтонацією, так і між частинами, поєднаними сполучниками (kötőszó) і, й, та, а, але, щоб, тому що, коли, який тощо: *Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, і парувала пінна чорна земля (У. Самчук).*

 Вправа 143. Прочитайте. Поясніть розділові знаки.

Ми збирали з сином на землі каштани,
ми дивились довго, як хмаринка тане,
як хмаринка тане, як синіє синь,
як колише вітер струни павутинь...

Ми збирали з сином жолуді дубові,
і про день майбутній я казав синкові,
і пливли багряні хмари в вишині,
і співала осінь весняні пісні (*М. Рильський*).

Усім відомо, що без школи,
без знань, що мусиш там набуть,
не станеш у житті ніколи
тим, ким в дитинстві мрієш бути (*А. Костецький*).

 Вправа 144. Перебудуйте речення так, щоб замість складного речення (зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) утворилося кілька простих. Поясніть, чи змінився зміст речень.

1. Часто я згадую літо, і серед зимових морозів мене зігріває його тепло. 2. Маленька дівчинка добре виконала завдання, учителька була задоволена її роботою. 3. На канікулах ми їздили до Кам'янця-Подільського, побували у фортеці та музеях, також хотіли ще відвідати Хотин, але не встигли.

 Вправа 145. Поставте в тексті розділові знаки і поясніть їх.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Ще в сиву давнину на Поділлі у тихій і затишній долині де було з-під землі кришталеве джерело осіли люди. Жили мирно і щасливо аж поки на рідний край не напали монголо-татарські орди. Не раз налітали люті вороги але щоразу підіймалося з руїн село.

Якось зненацька наскочили ординці спалили хати та повели всіх людей у полон. Нікому було вже відбудовувати село. І тоді сталося диво. В долині вирости дивовижні рослини які не боялися

вогню бо самі спалахували полум'ям і залишалися цілісінькими. Здавалося в них уселився дух непоборного народу що його ніякі вороги не могли зламати.

У народі назвали цю рослину неопалимою купиною (За Б. За-
верухою, М. Ратушним).

Ординці ведуть полонених. Малюнок XV ст.

Вправа 146. Перекладіть текст українською мовою. Поясніть особливості вираження складних речень в угорській та українській мовах.

A KIS FA

A gyerekek fát ültettek az út mellé, a fa gyökeret eresztett és nőni kezdett. Már négy ága volt teli levéllel, mikor egy fiú leszakított egy levelet. Arra szaladt egy lány labdával. Feldobta a labdát a magasba és az éppen a kis fára esett. Jöttek a gyerekek, akik ültették. Azon tanakodtak, vajon miért pusztult el a fa.

Словничок

вóрог — ellenség
селó — falu

полóн — fogság, rabság
дівó — csoda

§ 23. ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Вправа 147. Пригадайте, що таке пряма мова. Наведіть приклади.

Прямою мовою (idézet) називають дослівно відтворене мовлення особи, про яку розповідають.

Пряму мову беремо в лапки і пишемо з великої букви. Після слів автора перед прямою мовою ставимо двокрапку.

Після прямої мови перед словами автора ставимо тире, а перед ним – кому, знак запитання або знак оклику; слова автора починаються з малої букви.

Якщо слова автора позначити літерою А, а пряму мову – П, то схематично правила вживання розділових знаків при прямій мові можна зобразити так:

А : „П (!?)”

„П”, – а.

„П(!?)” – а.

 Вправа 148. Прочитайте виразно текст, правильно інтонуючи пряму мову. Поясніть вживання розділових знаків.

Книга – то джерело знань. Ще стародавні єгиптяни говорили: „Ти повинен звернути своє серце до книг. На світі нічого немає кращого за книги. Я хотів би показати твоїм очам їх красу”. А великий римський трибун Цицерон казав: „Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі”.

Можна багато навести мудрих слів, сказаних великими людьми. „Читання книги – це ніби розмова з найкращими людьми минулих віків”, – писав Декарт. „Книги для мене необхідні, як хліб насущний”, – говорив Тарас Шевченко (*За І. Цюпою*).

 Вправа 149. Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою. Поясніть вживання в них розділових знаків.

Учителька повідомила, що завтра на стадіоні відбудеться шкільна спартакіада. Марія Василівна попросила узяти з собою спортивну форму. Миколка пообіцяв намалювати емблему нашого класу.

 Вправа 150. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою. Поясніть вживання в них розділових знаків.

РОЗУМНА ЛЮДИНА

Була колись війна. Вороже військо наближалось до одного містечка. От багатирі втекли, захопивши з собою свої скарби. А один учений чоловік іде собі в самій одежі, нічого в руках

не маючи. „Чого ж ти свого добра не рятуєш?” – питають його люди. А він і каже: „Усе моє несу зо мною, бо розум і все те, що я знаю, у мене в голові”.

Вправа 151. Запишіть схеми речень з прямою мовою.

1. Олександр Довженко писав: „Життя таке коротке. Поспішайте творити добро”. 2. „Учися, серденько, колись з нас будуть люди”, – ти сказала (*Т. Шевченко*). 3. Я сказала: „Я згодна, тату”, – і поцілувала йому руку (*В. Підмогильний*). 4. Я всміхаюсь сонечку: „Здрастуй, золоте!” (*М. Познанська*).

Вправа 152. Складіть речення за такими схемами:

1. Слова автора: „Пряма мова”. 2. „Пряма мова”, – слова автора. 3. Слова автора: „Пряма мова”, – слова автора. 4. „Пряма, – слова автора, – мова”.

Словничок

багати́рі – hős, dalia

скарб – kincs

§ 24. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ

Діалог (párbeszéd) – це розмова двох осіб. У діалозі слова кожної особи (кожна репліка) пишуть з нового рядка без лапок і перед ними ставлять тире.

Якщо репліку супроводжують слова автора, ставимо ті самі розділові знаки, що і при прямій мові.

Вправа 153. Виразно прочитайте вірш. Поясніть вживання розділових знаків у ньому.

ДОПОМІГ

- Ти погріб копав?
- Копав.
- У яму упав?
- Упав.
- Давно ти упав?
- Давно.
- Куди ти упав?

- На дно.
- А що там на дні?
- Струмок.
- А що в глибині?
- Пісок.
- Каміння нема?
- Нема.
- А холод пройма?
- Пройма.
- І нудно сидіть?
- Ага.
- Що в тебе болить?
- Нога.
- Драбину чекав?
- Чекав.
- На поміч гукав?
- Гукав.
- То, кажеш, сидиш?
- Сиджу.
- Посидь ... я гулять біжу (Г. Бойко).

 Вправа 154. З українських народних казок випишіть приклад діалогу, поясніть вживання розділових знаків у ньому.

 Вправа 155. І. Оформіть текст пунктуаційно як діалог і розставте в ньому розділові знаки.

БАЗІКА

Прив'яжи скоріш бичка А якого
Він же сину в нас один То рябого Ну
звичайно що його Де ж він мамо Та
на луках як завжди за дубками За
дубками вже нема Відв'язався Та про
це ж і мова йде Догадався Не базікай
а біжи геть із дому А налигач мамо
де Він на ньому А до чого там бичка
прив'язати **Прив'яжи до язика** каже
мати (Г. Бойко).

II. Поясніть останні слова мами.

Вправа 156. Перекладіть текст українською мовою, поясніть вживання розділових знаків.

SZALADÓS VERS

- Honnan szaladsz, nyulacska?
- Mezőről.
- Miért szaladsz a mezőről?
- Kergetnek.
- Kik kergetnek, nyulacska?
- Vadászok.
- Ugyan mivel kergetnek?
- Puskával.
- Mit akarnak tetőled?
- Meglőni.
- Hova szaladsz előlük?
- Erdőbe.
- Mit csinálsz az erdőben?
- Elbújok.
- Szaladj gyorsan, nyulacska!
- Szaladok! Itt ugyan nem maradok.

СМІШИНЦІ

ТЕ, ЩО ХОТІВ

Петрусь ходив і бурмотів:

- Сьогодні те робив я, що хотів.
- Що ж ти хотів? – спитали в нього.
- Та я хотів, щоб не робить нічого (*В. Шаройко*).

* * *

- Іване, ходи робити!
- Ноги болять.
- Іване, ходи їсти!
- Іду, іду!

Словничок

бурмотіти – dörmög

налігач – pórázon tartó

пóгриб – pince

пройма́ти – áthat, meghat

§ 25. РОЗМОВНИЙ СТИЛЬ. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

 Вправа 157. I. Прочитайте текст. До якого стилю мовлення його можна віднести?

БЕЗ ТРУДА НЕМА ПЛОДА

(Українська народна казка)

Якось один чоловік почаствував вовка хлібом.

– Ну й смачний! – похвалив вовк. А далі й питає: – А де ти його взяв?

– Та де взяв! Землю виорав...

– І все?

– Ні, потім посіяв жито...

– І вже маєш хліб?

– Та ні, – каже чоловік. – Почекав, поки жито зійшло, виросло, поспіло. Потім я його вижав, змолотив, намолов борошна, замісив тісто й аж тоді напек буханців.

– Що смачний хліб, то смачний! – сказав вовк. – Та скільки ж коло нього роботи!

– Твоя правда, – сказав чоловік. – Клопоту багато. Але без труда нема плода.

II. Вкажіть на основні ознаки розмовного стилю, ілюструючи свої аргументи прикладами із тексту.

 Розмовний стиль (társalgási stílus) – це наше повсякденне спілкування у побуті, в родині та з друзями.

Висловлювання розмовного стилю передбачають безпосереднє усне спілкування співрозмовників. Їх відзначають невимушеність, емоційність, відсутність чіткої логічності, наявність оцінок.

Для текстів розмовного стилю властиві розмовні слова і фразеологізми, емоційно-оцінні слова.

З граматичного погляду для розмовного стилю характерне вживання різних за метою висловлювання простих речень, неповних та окличних речень, звертань, часток і вигуків.

Тексти розмовного стилю оформлені переважно як діалоги та монологи.

Вправа 158. Подумайте і дайте відповіді на запитання.

1. У чому відмінність діалогічного та монологічного мовлення?
2. Яке мовлення (діалогічне чи монологічне) економніше з погляду кількості використаних мовних засобів (слів, речень)?
3. Яке мовлення – діалогічне чи монологічне – виразніше?
4. Коли, на вашу думку, краще користуватися діалогічним, а коли монологічним мовленням?

Вправа 159. Прочитайте вірш у ролях. Чому діалог не дістав продовження?

НАСТИРЛИВИЙ

- Ти спиш, Семене, при вікні?
- Ні.
- То, може, плачеш в тишині?
- Ні.
- Одержав вісті ти сумні?
- Ні.
- А двійок не було в ці дні?
- Ні.
- То просто думаєш, дивак?
- Так.
- Про що ж ти думаєш, Семене?
- Щоб відчепився ти від мене (Г. Бойко).

Основні правила ведення діалогу

1. Не починайте розмову без потреби.
2. Доброзичливо, шанобливо ставтеся до співрозмовника. До старших звертайтеся на Ви.
3. Обирайте тему розмови, яка цікавить співрозмовника.
4. Не будьте багатослівними.
5. Чітко ставте запитання та відповідайте на них.
6. Не намагайтеся говорити голосніше від співрозмовника, не перебивайте його.
7. Намагайтеся привернути увагу співрозмовника словами, а не руками.

 Вправа 160. Прочитайте тексти. Які правила ведення розмови порушили їх учасники? Вкажіть на помилки у мовленні хлопців.

1. Недавно мій сусід, хлопчик років дванадцяти, повернувся з кіно. Очі його збуджено блищали.

– Що, гарна була картина? – спитав я.

– Ух, і здорово! – відповів він.

– Що саме здорово?

– Та, розумієте, так здорово! Спочатку, значить, він раптом довідується, а потім, розумієте... Ну, словом, просто здорово... Загалом, він спочатку не знає, і так здорово, що, розумієте, взагалі ніхто не знає... А потім, розумієте, він уже знає, а вони! ... Ну, загалом, здорово... Розумієте? (За О. Дороховим).

2. – Нумо, хлопці, як живеться?

Як гуляється, ведеться?

Чи новини є у вас?

– Є! – гукнули водночас.

– Ходив я в цирк не так давно.

– А я на річці був.

– Ой, як там весело було!

– Роздягся і пірнув.

– Нареготався я до сліз.

– І тут пішов на дно.

– Там пес ката в колясці віз.

– І закричав: „Тону!”

– Там клоун був без голови.

– Тут нагодились хлопчаки.

– Ганяли м'яч морські леви.

– Та й вирятували-таки...

– Постривайте-но, дует,
вийшов справжній вінегрет!

Повторіть усе спочатку,
тільки, хлопці, по порядку! (За О. Шибєєвим).

 Вправа 161. Вставте в діалог пропущені репліки та запишіть його.

–

– Привіт!

–

– До школи.

–

– На заняття волейбольної секції.

-
- Після останнього уроку.
-
- У спортивному залі.
-
- Ще п'ятеро хлопців з нашого класу та сім шестикласників.
-
- Дуже подобається.
-
- Бувай.

Вправа 162. За зразком вправи 161 підготуйте текст діалогу з пропущеними репліками на обрану вами тему. Нехай ваші друзі відновлять опущені репліки. Переможе той, хто впорається із завданням швидше і без порушення правил оформлення діалогу.

Вправа 163. Складіть і запишіть (за вказівкою учителя) діалоги: а) з бібліотекарем про прочитану книгу; б) з незнайомим перехожим, який запитує, як дістатися до найближчої аптеки; в) з учителькою з приводу поїздки на екскурсію; г) з товаришем про футбольний матч; д) з подругою про концерт улюбленої співачки.

ВИХОВАТЕЛЬ

Після уроків учителька залишила Митька в класі й заходилася його „проробляти”:

- Ти за віщо дітей лупцюєш, га?
- Я їх не лупцюю, а виховую...
- Виховуєш?..
- Еге ж... Вітька, наприклад, я колошмачу, щоби кирпу не гнув. У відмінники, бачте, пнеться... підлабузник...
- А Юрка за віщо?
- За язика. Плеще ним що треба й що не треба.
- Ну, а Євгена?..
- О! Той взагалі добра штучка! Ніколи не підійде туди, де б'ються.
- Чого ж ти тоді Сашка не виховуєш? — примружила очі вчителька. — Він же тебе дурником прозиває.
- Е-е-е, Сашка не можна, — помацавши на лобі гудзя, зітхнув Митько. — Сашко сам виховувати вміє (*Б. Крекотін*).

НА ЩО СКАРЖИМОСЬ?

Лікар Костю оглядає,

Лікар Костю слуха.

– На що скаржимось? – питає.

А Костя:

– На вуха! –

Лікар нижче нахилився:

– Що, болять, синочку?

– Вони мені заважають
одягати сорочку! (М. Білецький).

Словничок

вінегрét – zöldségsaláta, hússaláta
кірпу гну́ти – hivalkodik
колошма́тити – elpöföl, elkalapál

лупцюва́ти – elver, megver
підлабу́зник – hízelkedő, talpnyaló
пірна́ти – alámerül, belemerül

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає синтаксис?
2. Чим відрізняється словосполучення від речення? Поясніть на власних прикладах.
3. На які види поділяють речення за метою висловлювання? Наведіть приклади.
4. На які види поділяють речення за емоційним забарвленням? Наведіть приклади.
5. На які види поділяють речення за наявністю головних членів? Наведіть приклади.
6. Які види членів речення вам відомі? Назвіть їх.
7. Що таке підмет? Наведіть приклади.
8. Що таке присудок? Наведіть приклади.
9. Якими частинами мови можуть бути виражені підмет і присудок?

10. Які види речень за наявністю другорядних членів вам відомі?
11. Які розділові знаки вживають при однорідних членах речення? Наведіть приклади.
12. Що таке звертання? Як його виокремлюють на письмі?
13. Які розділові знаки вживають у реченнях з узагальнювальним словом? Наведіть приклади.
14. Які розділові знаки треба ставити в реченнях з прямою мовою?
15. Чим речення з прямою мовою відрізняються від діалогу?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому в словосполученнях правильно виділено головні слова.

- 1) читати книгу, зелене поле, розповісти про пригоду;
- 2) зимові канікули, запалити вогонь, весело сміялись;
- 3) домашня робота, садити дерево, прийти на свято;
- 4) старанний учень, зустрів друга, дуже радіти.

2. Позначте рядок, у якому в реченні тільки один головний член.

1. Сонце зайшло за хмару.
 2. Цілий день падає дощ.
 3. Діти люблять купатися у ставку.
 4. З поля повіяло прохолодою.
3. Позначте рядок, у якому в реченні є звертання.
1. Жовте листя опадає з дерев.
 2. Мамо, іде вже зима!
 3. Школярі допомогли зібрати врожай.
 4. Дітям подобається нова школа.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Розставте розділові знаки у реченні з прямою мовою. Складіть ще два речення з прямою мовою та запишіть їх.

Мамо можна мені піти до подруги запитала донька.

5. Із простих речень за допомогою сполучників утворіть складні і запишіть їх. Розставте відповідні розділові знаки.

1. Сонце повільно зайшло за обрій. Надворі стало зовсім темно.
2. Сьогодні я запізнився на засідання гуртка. Автобус їхав дуже повільно.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст і підберіть заголовок. У реченнях визначте граматичну основу. Випишіть усі словосполучення з третього речення, визначте в них головне й залежне слова.

З давніх-давен в Україні останній вечір перед Новим роком називають щедрим. У цей день маленькі діти бігають від хати до хати. Вони виспівують господарям найкращі побажання на Новий рік.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-опис „Різдвяні свята у моєму краї”, використавши однорідні члени речення.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому залежні слова у словосполученнях – іменники.

- 1) зелена Буковина, читати газету, захоплено працювати;
- 2) осінній ранок, зварити обід, покласти на стіл;
- 3) старезний дуб, цікавий журнал, намалювати яблуко;
- 4) звернути увагу, зошит товариша, допомогти бабусі.

2. Позначте рядок, у якому виділене слово є в реченні додатком.

1. Учні відпочивають у садку.
2. Оксана співає пісню.
3. Осінній вітер зриває листя з дерев.
4. На дереві висить останнє яблуко.

3. Позначте складне речення.

1. За річкою зеленіє ліс.
2. П'ятикласники вибігли на перерву.
3. Сонце сховалося за хмару, і стало холодно.
4. Василь гарно малює і співає.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Розставте розділові знаки у реченні з однорідними членами. Складіть ще два речення з однорідними членами та запишіть їх.

У саду ростуть різні плодові дерева яблуні груші вишні та черешні.

5. Складіть речення за поданими схемами:

1. ~~~~~ - - - - - = = = = - - - - - .
2. ~~~~~ = = = = ~~~~~ - - - - - .

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Розставте розділові знаки, запишіть текст і підберіть заголовок. У реченнях визначте граматичну основу. Випишіть усі словосполучення з другого речення, визначте в них головне й залежне слова.

На Новий рік у центрі міста ставлять високу ялинку біля прикрашеної іграшками ялинки голосно грає музика і лунають веселі жарти тихо падає сніг.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-опис „Найцікавіші сторінки історії мого краю”, використавши складні речення.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому в усіх словосполученнях головне слово виражене різними частинами мови.

- 1) червоне яблуко, цікава казка, співати пісню;
- 2) важка задача, солодка цукерка, швидко працювати;
- 3) писати диктант, рідний син, дуже веселий;
- 4) вірш Шевченка, чисті руки, пекти пиріг.

2. Позначте рядок, у якому виділене слово в реченні є обставиною.

1. Восени **птахи** відлітають.
2. **Часто** падають дощі.
3. З дерев опадає **жовте** листя.
4. Люди **готуються** до зими.

3. Позначте рядок, у якому в реченні з прямою мовою правильно розставлено розділові знаки.

1. „Доброго ранку” – сказала учням учителька.
2. Учителька сказала учням – „Доброго ранку!”
3. „Доброго ранку!”, – сказала учням учителька.
4. „Учителька сказала учням”: Доброго ранку!

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Запишіть речення. Визначте, які вони за метою висловлювання. Розставте відповідні розділові знаки. Складіть ще по одному питальному та спонукальному реченню.

1. Біля нашої школи росте стара липа 2. Коли відбудеться олімпіада з української мови 3. Діти бережіть шкільне майно

5. Складіть речення з однорідними членами й узагальнювальними словами і запишіть їх, розставивши відповідні розділові знаки.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Доповніть діалог кількома репліками. Правильно розставте розділові знаки.

Які бувають речення за метою висловлювання

Такі речення називають односкладними

Як у реченні виділяють звертання

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-опис „Мій улюблений куточок у рідному місті (селі)”, використавши складні речення.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лексикологія (szókészlettan) – це розділ науки про мову, який вивчає лексику, тобто слова, їх походження, вживання та значення.

Фразеологія (frazeológia, állandó szókapcsolatok) вивчає словосполучення, що мають певні усталені значення і сприймаються як єдине ціле.

§ 26. СЛОВО. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Слів у кожній мові дуже багато. У найбільшому за обсягом словнику української мови, наприклад, близько 250 тисяч слів. Звичайно, в українській мові слів значно більше – до словника не ввійшло багато термінів, діалектних слів.

Усі самостійні слова мови щось називають (поняття, ознаку, дію, стан, ознаку ознаки тощо). Якщо, наприклад, ми вимовляємо або чуємо слово *телевізор*, то маємо на увазі радіотехнічний пристрій для приймання телевізійних передач, який дає змогу дивитися фільми, концерти, інформаційні програми. Зв'язок у свідомості між звучанням слова та явищем, яке воно називає, що склався історично і є спільним для всіх людей однієї нації, називають **лексичним значенням слова** (fogalmi jelentés).

Лексичне значення найуживаніших слів, таких, як *земля, вода, хліб, думати, працювати, холодний, солодкий, гіркий*, ми засвоюємо, спілкуючись з рідними, близькими; значення інших слів пізнаємо, навчаючись у школі (*іменник, прикметник, ділення, чисельник, знаменник* та інших), читаючи книжки, слухаючи радіо чи дивлячись телевізор.

Дізнатися про точне значення того чи іншого слова, його відтінки можна з **тлумачного** словника. У такому словнику крім значення (значень) слова звичайно подають і приклади його вживання в текстах мови. Наприклад: **Патріотизм**.

Любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові. *Ми поважаємо патріотизм у всякій нації... Бо ми самі патріоти* (О. Гончар).

Вправа 164. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке лексичне значення слова? Наведіть власні приклади. 2. Чи всі слова мови мають лексичне значення? Назвіть слова, які, на ваш погляд, не мають лексичного значення. 3. Звідки можна довідатися про значення слова? 4. Яку інформацію можна отримати з тлумачного словника? Для відповіді використайте „Короткий тлумачний словник української мови” (Київ, 1988) чи „Шкільний тлумачний словник української мови” (Тернопіль, 1995).

Вправа 165. Назвіть одним словом.

1. Відступ у першому рядку тексту. 2. Виконавця ролей у театральних виставах. 3. Розмову між двома особами. 4. Того, хто приходить або приїздить відвідати кого-небудь вдома. 5. Виконання, відтворення голосом музичних творів.

Вправа 166. Визначте самостійно лексичні значення слів *мама, сніг, яблуко, говорити, сміливий* і запишіть їх. Порівняйте свої тлумачення з визначеннями в тлумачному словнику.

Вправа 167. Поясніть лексичне значення наведених слів, доберіть до них угорські відповідники.

Дівчина, хлопець, хліб, пісня, казка, весна, вишня, село, криниця, хата, рушник, урок, підручник.

Вправа 168. Доберіть українські відповідники до угорських слів і запишіть їх. Чи повністю збігаються їх лексичні значення?

Autóbusz, művész, mókus, fivér, öcs, báty, szél, irodalom, zene megjön, fénylik, kutya, sport, most, iskolás fiú, tanuló.

Вправа 169. Прочитайте слова. З'ясуйте їх значення. Поясніть, що допомогло вам зрозуміти слово.

Снігур, листопад, соняшник, вишневий, лісоруб, мило, лісник, учительський, учнівство.

Вправа 170. Запишіть назви місяців українською мовою та спробуйте пояснити, чому вони так називаються. Як звуться місяці угорською мовою, з чим ці назви пов'язані?

відтінок — árnyalat
загальнонародний — össznépi

обсяг — terjedelem
свідомість — tudat

§ 27. ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

Вправа 171. І. Спишіть речення. Усно визначте значення виділених слів.

1. Яких ми **яблунь** насадимо! (*О. Донченко*). 2. **Яблуні** ті щовесни рясно цвіли білим цвітом (*Остан Вишня*). 3. **Голова** сільради довго дзвонив кудись телефоном (*Л.Смілянський*). 4. У **голові** колони мчала кіннота (*О. Гончар*). 5. Соняшник за тином **голову** схилив (*В. Сосюра*).

II. Чи одне і те ж значення мають слова *яблуня* і *голова* в наведених реченнях? З чим це пов'язано?

Коли вимовляєте слова *голка*, *крило*, що насамперед постає у вашій уяві? Напевно, *голка* – „предмет, за допомогою якого шиють”, *крило* – „частина тіла птахів, за допомогою якого вони літають”. Ці значення були першими. Згодом у мові з'явилися вирази *голки ялинки*, *крило літака*, що закріпили за цими словами нові значення. Різні предмети були названі тими ж словами через їхню подібність. Так утворилися слова з кількома значеннями.

Отже, всі слова української мови можна поділити на дві групи. До першої (меншої за кількістю) належать слова, що мають одне значення, – **однозначні слова** (egyjelentésű szavak). Це переважно терміни, власні назви (*іменник*, *Буковина*). Більшість слів звичайно мають декілька значень, тобто є **багатозначними** (többjelentésű szavak). Точний зміст багатозначного слова можна виявити лише за допомогою контексту (слово-сполучення або речення). Контекст конкретизує та уточнює зміст багатозначного слова. У контексті багатозначне слово має тільки одне значення.

У тлумачному словнику значення багатозначного слова подають під окремими номерами. Наприклад: **Голова**, и. 1. ж. Частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок. 2. ж., перен. Розум, свідомість, пам'ять. 3. ч. і ж. Керівна службова одиниця в державі; керівник установи, об'єд-

нання, товариства і т. ін. 4. ч. і ж. Особа, яка керує зборами, засіданнями і т. ін. 5. ч. і ж. Головний, старший над кимсь. 6. ж. Передня частина чого-небудь (колони, загону і т. ін.), що рухається. 7. ж. Частина тіла як одиниця лічби.

Кількість значень слова може перевищувати десяток. Наприклад, слово *іти* має в українській мові 30 значень, *ставити* – 20, *проходити* – 14, *чорний* – 13, *ряд* – 12.

Вправа 172. Прочитайте речення. Поясніть у них значення слова *б'є*.

1. Годинник б'є дванадцятку. Північ. 2. Сонце б'є Шандорові прямо в очі. 3. На центральній площі міста б'є фонтан. 4. Андріан з усієї сили б'є вибивалкою по килиму.

Вправа 173. Прочитайте, з'ясуйте різні значення багатозначних слів *стати* і *стояти*.

1. **Стати:** став я біля столу; коні стали; годинник став; став писати; став інженером; що з ним сталося? 2. **Стояти:** стоїть пшениця; стоїть будинок; стоїть машина; стоїть годинник; стоїть погода; стоїть на своєму місці; стоїть за справу миру.

Вправа 174. Однозначними чи багатозначними, на вашу думку, є слова *іменник*, *костюм*, *стіл*, *хата*, *парта*, *викладач*, *Олександр*? Чому?

Вправа 175. I. Перекладіть українською мовою слова. Скільки значень мають ці слова в угорській та українській мовах?

Barát, polgár, cédula, cukorka, csokoládé, gazda, gazdag, mag, iskola, kozák, puska, rakéta, professzor.

II. Складіть і запишіть речення з українськими відповідниками трьох слів (за вибором).

СМІШИНКИ

Дядько раз на мене:
– Хлопчєна зелєне! –
Як же знать мені:
добре це чи нї?
Огірок зелєний
чи горох зелєний –
добре, знає всяк.
Мабуть, і про мене
дядько дума так (Д. Куровський).

У мене є братик. Він ще маленький, і тому часом з ним важко розмовляти.

Кажу йому:

– Не сідай на землю, вона сира, простудишся.

А він питає:

– То чому її не зварять?

Мама каже:

– Бабуся щойно позамітала, не сміти по кімнаті, поважай чужу працю.

А він:

– Таж бабуся не чужа, а наша (І. Ющук).

Як ви гадаєте, чому не розуміють племінник дядька, а малий хлопчик сестричку і маму?

Словничок

кіннота – lovasság

мчати – röpül, száguld

рясно – kiadós

сільрада – községi tanács

тин – kerítés

§ 28. УЖИВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ У ПРЯМОМУ ТА ПЕРЕНОСНОМУ ЗНАЧЕННЯХ

Вправа 176. I. Чи однакове значення мають виділені слова у словосполученнях, наведених парами?

Довгий **ніс**, **ніс** корабля; добре **серце**, залізне **серце** дзвона.

II. Яке, на вашу думку, значення слова з'явилося раніше, а яке – пізніше?

У мові часто значення одних слів на підставі подібності переносяться на інші.

Розрізняють слова в прямому та переносному значеннях. Слово в **прямому значенні** (alapjelentés) – це звичайна, повсякденна назва чогось (предмета, дії або ознаки): **ніс людини**. Слово в **переносному значенні** (mellékjelentés, átvitt értelem) – це образна назва, перенесена з одних предметів і явищ на інші. Найчастіше дії, вчинки, якості людей переносяться на предмети чи явища: **людина сміється – сонце сміється**. Вживання слів у переносному значенні робить мову виразнішою, яскравішою, поетичнішою.

 Вправа 177. Спишіть вислови. Усно з'ясуйте, в яких виділені слова вжито в прямому значенні, а в яких – у переносному.

1. Світло сонця, **світло** науки. 2. Середня **школа**, **школа** життя.
3. **Золотий** перстень, **золоті** руки. 4. **Теплий** день, **тепле** слово.
5. **Летять** птахи, **летять** години.

 Вправа 178. Які з наведених значень слів *дошка* і *земля* є прямими, а які – переносними? Поясніть, як виникли переносні значення.

Дошка: 1. Пласти вздовж розпиляного дерева. 2. Класна дошка. 3. Шахова дошка.

Земля: 1. Назва планети. 2. Місце життя людини. 3. Територія. 4. Поле. 5. Ґрунт.

 Вправа 179. Перекладіть українською мовою слова. Поясніть їх лексичне значення. Які з них в українській та угорській мовах вживають у переносному значенні?

Olvasó, ember, feladat, magyar, év, kislány, piros, tizenegy.

 Вправа 180. І. Прочитайте вірші. Назвіть слова, вжиті в переносному значенні.

ПОВЕРНУЛИСЯ ГУСОНЬКИ РАНО

Повернулися гусоньки рано,
а земля
ще в біле убрана.
Повернулися гуси додому,
принесли
з моря краплю солону.
Посідали
і тужно голосять –
позмерзали
у ніженьки босі.
Ой ви, гуси, гусяточка сірі,
чом так рано сюди прилетіли?
Гуси мовчки
голівоньки хилять,
гуси тихо
у відповідь квилять:
„Як журитися
в краї чужому,
краще мерзнуть
у рідному домі” (Г. Чубач).

ВЕЧІР

Навшпиньках
підійшов вечір.
Засвітив зорі,
прослав на травах тумани
і, на вуста поклавши палець, –
ліг (*П. Тичина*).

СЛІПІЙ ДОЩ

Трусить хмара над водою
золотою бородою,
світить сонце в очі хмарі –
хмара мружить очі карі.
Потрусила над водою
золотою бородою
та й спіткнулася об берег ... (*Б. Стельмах*).

* * *

Прощалося сонечко з нами,
сідало за гори круті
і нам помахало руками,
а в нього ж вони золоті!
Бо трудяться кожної днини
ті руки – ясні промінці –
і світло й тепло для людини
в усі посиляють кінці...
Ясні промінці, що над нами, –
подумала так я в той час, –
як руки натруджені в мами,
що ласку дарують для нас (*М. Познанська*).

II. Пригадайте угорські вірші, у яких слова вжиті в переносному значенні.

III. З чим іще ви могли б порівняти мамині руки? Знайдіть гарні порівняння, слова в переносному значенні й при нагоді скажіть їх своїй мамі.

Вправа 181. Прочитайте вірші про весну.

Встала весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рястом,
барвінком укрила,

і на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають (Т. Шевченко).

ТЕЛЕГРАМИ-БЛИСКАВКИ

Вночі за вовчими ярами
зайці давали телеграми.
І прочитала так сосна:
„Чекайте квітами... Весна” (Л. Костенко).

ВЕСНЯНКА

Ку-ку! Ку-ку!
Чути в ліску.
Ходім, співаймо,
радо вітаймо
красну весну!
Ку-ку! Ку-ку!
Чути усе.
Гаєм, лісочком,
бором, поточком
голос гуде.
Ку-ку! Ку-ку!
Пташко мала,
що ти співала?
Правду сказала:
щезла зима! (С. Воробкевич).

 Вправа 182. I. Проведіть спостереження за природою. Дайте відповіді на запитання.

1. Як весна починається? 2. Які ознаки весни в розпалі?

II. Доберіть і запишіть прикметники в переносному значенні до слова *весна*.

III. Складіть невеликий опис весни.

 Вправа 183. Прочитайте тексти. Простежте, як майстерно, інколи несподівано вживає письменник С. Вангелі слова в переносному значенні.

БАГАТО СОНЦЬ

Увечері на пагорбку наловлю зірок і посаджу їх у землю, щоб вирости багато сонць. Коли одне сонце ляже спати – друге залишиться на небі.

ВИНОГРАД

Виноградинки живуть у гронах. Коли я їх зриваю – вони кислі, коли їх зриває мама – солодкі. Вони робляться солодкими у маминих руках.

ДОЩ

Знаєш, чому іде дощ? Земля чорна і просить умити її. Дощ ллє з неба, вмиває землю, і вона стає зелена-зелена.

В ЛІСІ

Дерева зібралися в лісі, бо їм сумно поодиночі.

ЗЕЛЕНЬ

Зелена фарба піднімається в дерева з трави.

СЕСТРИЧКА РОДІКА

Родіка ще зовсім маленька, її недавно принесли додому. Віддали за неї квіти – я оберемок і тато оберемок. Родіка малюсінька, але вже вмє сама сміятися. У неї два вуха. Вона ними грє подушку (*Переклад В. Запорожець*).

Вправа 184. Випишіть з підручника з української літератури десять речень, у яких слова були б ужиті у переносному значенні. Значення незрозумілих слів уточніть за словником.

Вправа 185. I. Виразно прочитайте текст.

Морозного зимового дня вирушив учитель з дітьми на лижах у далеку прогулянку. Милувалися голубим небом і засніженими деревами.

– Діти, подивімось на ялинку, подумаймо, як сказати про це красиве дерево, щоб наші слова створили яскраву картину, – запропонував учитель. – І щоб у цих словах у кожного було щось своє. Скажіть про цю ялинку так, щоб у ваших словах відбилась і краса вечірньої зорі, і стук дятла, і мерехтіння сніжинок...

– На дні глибокої білої чаші стояла ялинка, – почала свою розповідь дівчинка. – Прийшов чарівник – Мороз, подивився, зітхнув, змахнув широкими полами білого кожуха – і знялось навколо ялинки біле кипіння завірюхи. Чарівник пішов, а ялинка стоїть чиста, вимита в білій купелі.

– Хороше! Ой, як хороше! – чути голоси дітей.

– Я не так скажу, – схвильовано говорить Павлик. – Сніжинки летять від сонця. Десь високо-високо, недалеко від гарячого

сонця, є велика кришталева кузня. Біля прозорих наковалень стоять ковалі. Виковують молоточками мільйони сніжинок з кришталю. І в кожну з них вкарбовують кілька тоненьких-тоненьких сонячних променів (За В. Сухомлинським).

А. Кашкай. Гірський пейзаж

II. Спробуйте самі створити яскраві, несподівані вирази, невеликі тексти, у яких відобразилась би краса навколишнього світу.

Словничок

вуста – szájak
дзвін – csengő
дятел – harkály
кришталь – kristály
купіль – medence

мерехтіння – vibrálás, pislogás
по́ли – ruhaszárnny
ря́ст – keltike
сліпий дощ – vak eső
це́зати – eltűnik

§ 29. ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКА ТА ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЛУМАЧНИМ І ПЕРЕКЛАДНИМИ (УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИМ І УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИМ) СЛОВНИКАМИ

Слова української мови, як і будь-якої іншої, дуже різні за походженням. У її словниковому складі за цією ознакою вирізняють **власне українську лексику**, що становить основу словника української мови, та **запозичену лексику**, чи слова **іншомовного походження**.

Власне українська лексика – це слова, що виникли в українській мові або були успадковані нею від давніх мов, на основі яких утворилася українська: *мати, син, око, чоло, молоко, сидіти, хитрий, глухий, один, сто, ваш, там, батьківщина, очолити, мрія, іменник, кисень, промисловість, гай, жовтень, піддашся*.

Український народ упродовж своєї тривалої історії мав економічні, політичні, культурні, військові та інші контакти з багатьма народами. У зв'язку з цим українська мова запозичила значну кількість іншомовних слів.

Запозичення здійснюються безпосередньо з певних мов (наприклад, *базар* – з тюркських, *чайник* – з російської, *кепський* – з польської) або через посередництво інших мов (наприклад, через польську українська мова запозичила слова *крейда, ґрунт, кошт*).

Різняться запозичені слова і часом засвоєння. До найдавніших належать слова давньогрецького (*кипарис, кедр*) і латинського (*декан, циркуль*) походження, запозичення з тюркських, арабських та іранських мов (*орда, сарай, казна, алгебра*).

Зовсім недавно українська мова запозичила слова *торшер, телевізор, лазер, комп'ютер, сканер, принтер*.

Вправа 186. Уважно прочитайте вірші. До якого шару лексики за походженням ви б віднесли слова, вміщені в них? Чому ви так думаєте?

Січень січе,
лютий лютує,
березень плаче,
квітень квітує.

Травень під ноги
стеле травицю.
Червень складає
сіно в копиці.

Липень медовий
бджілок чарує.
Серпень чудовий
булки дарує.

Вересень трусить
груші в садочку.
Жовтень гаптує
клену сорочку.

Йде листопад,
застеля килими.
Грудень надходить –
початок зими (Ф. Петрова).

Сиділи вчені шведської столиці,
шукали ключ до тої таємниці.
Вивчали скрипку, всю, до міліметра.
Вона лежала злякана і мертва.
Аналіз, синтез, колби і реторти,
алегро, скерцо, модерато, форте, –
немає таємниць під зодіаком:
вона покрита особливим лаком! (Л. Костенко).

 Вправа 187. Випишіть з тексту у дві колонки по чотири власне українських і запозичених слова. Поясніть свій вибір.

Піктографію, або малюнкове письмо, вважають первинною формою писемності.

Піктограма – складний малюнок чи серія малюнків, що не ілюструють розповідь про певну подію, а самі виконують роль оповіді, передають у малюнках зміст цієї події.

Піктографія – це ще не писемність у повному розумінні цього слова, оскільки вона не була системою сталих умовних знаків і не передавала звуків мови, що нею розмовляв автор піктограми.

Щоб прочитати піктограму, не треба знати мову тієї людини, яка написала, точніше, намалювала ту чи іншу піктограму (П. Утевська).

 Багато запозичених слів мають в українській мові власне українські відповідники.

Мовець повинен уникати непередуманого, надмірного використання іншомовних слів, що часто ускладнює розуміння, намагатися вживати переважно власне українську лексику.

Значення слова можна при потребі з'ясувати (уточнити) у тлумачному словнику.

Пояснення значення іншомовних слів, вказівку на їх походження містить і спеціальний „Словник іншомовних слів”.

При перекладі слів з угорської мови на українську і навпаки для уникнення помилок і неточностей необхідно використовувати угорсько-український та українсько-угорський словники.

Вправа 188. Прочитайте текст. Поміркуйте, коли доречно, а коли не доречно вживати іншомовні слова. Сформулюйте рекомендації щодо вживання іншомовних слів. Наведіть приклади.

Є люди, які дуже любляють уживати в розмові іноземні слова, тоді як інші надають перевагу словам рідної мови. Звичайно, в деяких випадках немає сенсу навмисно вишукувати слова й вирази рідної мови замість поширених іноземних термінів.

Чим же пояснити таку „любов” до вживання іншомовних слів і наукових термінів? Очевидно, причина полягає в бажанні справити враження своєю „науковістю” на інших людей. Їм можна дати пораду: „Пиши для того, щоб висловитися, а не для того, щоб вразити”. Ще більше ця настанова стосується усної мови. До речі, той, хто вживає іншомовні слова, безумовно, повинен знати їх значення і правильну вимову (За Й. Томаном).

Вправа 189. Замініть іншомовні слова українськими відповідниками. З п'ятьма словами складіть і запишіть речення.

Авторитет, економія, ідентичний, експеримент, дефект, рекомендувати, мемуари, реставрація, формувати, фольклор, фінал.

Вправа 190. Доберіть до кожного слова чи словосполучення іншомовне слово-відповідник.

Ввезення (товарів), життєпис, найбільший, повідомлення, дитячий лікар, суперечка, вага без тари, наука красномовства, оцінка успішності.

Вправа 191. Визначте слова за лексичним значенням. Запишіть їх. Поясніть правопис цих слів.

1. Прилад, який проставляє на пасажирських квитках, пломбах умовні контрольні знаки. 2. Короткий вислів, цитата з пісні, прислів'я, що наводяться перед твором чи його частиною і відповідають їх основній ідеї.

 Вправа 192. Користуючись поданим словником, запишіть українські відповідники до наведених слів.

Зразок: бібліографія – опис книг.

Бібліографія, біографія, географія, біологія, геологія, бібліотека, фільмотека, фонотека, фонограма, грамофон, телефон, телеграф, телеграма, телескоп, фільмоскоп, кілометр, кілограм, кіловольт.

Словничок: бібліо – книга, біо – життя, гео – земля, грама – запис, графія – опис, кіло – тисяча, логія – наука, скоп – розгляд, тека – зібрання, теле – далеко, фон – звук.

 Вправа 193. Визначте, який з наведених парами синонімів – назв квітів – власне українське слово, а який – іншомовне, запозичене.

Ірис – півники, гладіолуси – косарики, календула – нагідки, адоніс – горицвіт, цикорій – петрові батоги, беладонна – красавка, алое – столітник.

 Вправа 194. За зразком синонімічних пар з попередньої вправи підберіть якнайбільше таких пар серед спортивних назв; мовознавчих термінів; назв шкільних предметів і наук; назв професій; назв речовин.

 Вправа 195. Прочитайте тексти. Визначте роль незапозиченої та запозиченої лексики у передачі їх змісту. Значення незрозумілих слів уточніть за словниками.

1. З Оттави до редакції „Літературної України” надійшов гарний дарунок – альбом-календар, оздоблений репродукціями картин відомого маляра Василя Курилика (в Канаді знаного як Вільям Курелек).

Рівно півстоліття для життя (1927–1977) відпустила доля цьому талановитому майстрові, українцю за походженням, для якого рідною стала Канада, куди свого часу з Буковини емігрував його батько. Та він залишив по собі помітний слід у мистецтві й привернув увагу багатьох послідовників, хто глибоко зрозумів душу, рух пензля та манеру письма

В. Курилик. Автопортрет

живописця. Твори В. Курилика зберігаються у музеях Канади, більшість – у музеї Ніагара-Фоллс. Та, напевно, найпам'ятнішою і найдорожчою для українців є картина „Дух Шевченка витає над Канадою”, подарована автором Київському музею Т.Г. Шевченка у 1970 році.

Альбом репрезентує репродукції художника з характерними прикметами канадської дійсності: тут і дихання живого степу, і зачарований вигляд занедбаного ставу, і групки дітей, захоплених грою на свіжих покосах або сповнених радісними усмішками одри в сніжки.

Твори В. Курилика, що, на жаль, досі мало відомі в Україні, гідні подивування й шани: в них, якщо узагальнити, глибоко струмує торжество правди і гуманізму в сучасному житті (О. Логвиненко).

2. Серед визначних акторів і співаків ХХ століття поруч з іменами виконавців вітчизняних і зарубіжних стоїть ім'я великої української співачки Соломії Крушельницької, чиє життя-горіння минало у складний час глибоких суспільних потрясінь, чия відданість і самопосвята музі класичного співу й надзвичайна природна обдарованість вивели її у сузір'я найвидатніших голосів світу.

Захоплено вітали Крушельницьку Львів і Петербург, Варшава і Відень, Буенос-Айрес і Нью-Йорк (О. Гончар).

3. Українським соловейком назвав Дмитро Гнатюк Ніну Матвієнко. І справді, у неї неповторний фольклорний стиль співу. Ніна – дуже тонка душа, завжди безпосередня у своєму співі. Сильний спів Матвієнко – своєрідний, оригінальний. Він як чисте ранкове повітря непомітно проникає в серце, зачаровує магією м'якого голосу, глибиною почуттів, людським трагізмом. Співачка майже ніколи не повторює один і той же репертуар. Майстерністю народної артистки України, лауреата Державної

премії імені Тараса Григоровича Шевченка Ніни Матвієнко захоплювалися у Франції, Канаді, Мексиці, Чехії, Словаччині та інших країнах світу. Найбільшої глибини сягнула співачка у виконанні народної пісні. На відміну від багатьох естрадних співаків, вона живе піснею, глибоко переживає під час співу. Співає своїм щедрим серцем (*В. Качкан*).

 Вправа 196. Напишіть короткий твір про якусь талановиту людину, використавши при цьому (там, де потрібно) слова іншомовного походження.

Словничок

вишукувати – felkutat, megkeres
репродукція – szaporítás,
reprodukció

кипаріс – ciprus
настанова – irányelv
кедр – cédrus

§ 30. СЛОВА, ЯКІ ЗВУЧАТЬ І ПИШУТЬСЯ ОДНАКОВО (ОМОНІМИ)

 Вправа 197. Прочитайте вірш. Поясніть значення виділених слів. Що в них спільне, а що їх різнить?

ЦУЦЕНЯТКО

Після бурі знайшли діти
цуценятко ледь **живе**.
Що робити з ним? Де діти?
– Хай, – Гриць каже, – в нас **живе**.
Я зроблю для нього буду
і носить в лікарню буду (*В. Плахотников*).

Слова, що звучать і пишуться однаково, але мають різні лексичні значення, називають **омонімами** (azonos alakí szavak). Значення таких слів можна зрозуміти тільки в реченні або словосполученні. Наприклад: **ключ** від замка, журавлиний **ключ**, скрипковий **ключ**.

Омоніми не треба плутати з багатозначними словами. Різні значення багатозначного слова обов'язково мають між собою щось спільне, а омоніми нічого спільного в значеннях не мають.

Вправа 198. Прочитайте вірші. Знайдіть омоніми.

МИЛО

Взяв Іванко в руки мило,
і воно Іванка мило,
сон з очей і щічок змило,
аж поглянуть любо й мило (*Р. Юзва*).

КОТИ

Грались м'ячиком коти,
перший каже:
– Ти коти!
Ну а другий:
– Ти коти!
Посварилися коти.
Тож, Оксанко, грайся ти! (*Р. Юзва*).

* * *

Я візьму легенький прут,
пожену гусят на Прут.
Хоч купатиму не в милі,
стануть чисті всі та милі (*С. Павленко*).

Вправа 199. Запам'ятайте значення та правопис наведених омонімів і складіть по одному реченню з кожним із них.

Пара – „два” і **пара** – „газоподібний стан деяких речовин”; **бал** – „оцінка” і **бал** – „банкет”; **банки** – „посуд” і **банки** – „фінансові установи”.

Вправа 200. Складіть і запишіть речення, у яких були б омоніми до виділених слів.

1. Шле **місяць** з неба промені злотисті (*Леся Українка*). 2. Як те море, біле **поле** снігом покотилось (*Т. Шевченко*).

Вправа 201. Прочитайте речення. Скажіть, де виділені слова – омоніми, а де – багатозначні. Поясніть, як ви розрізнили значення.

1. За рідний **край** і життя віддай. 2. Правда **край** порога, а неправда – біля стола (*Народна творчість*) 3. По діброві вітер **виє**, гуляє по полю (*Т. Шевченко*). 4. У темній гущавині **вис** вовк-сіроманець. 5. Ой піду я в чисте **поле**, там дівчина просо **поле** (*Народна творчість*).

 Вправа 202. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть лексичне значення українських та угорських слів. Доведіть, що вони є міжмовними омонімами.

Baba, diák, francia, gránát, néni, terem, test, tört, sok, oda.

 Вправа 203. Перекладіть українською мовою угорські слова-омоніми *derék, kar, villa, adó, jobb, nem*, а також угорською мовою українські слова-омоніми *край, поле*. Зробіть висновок про переклад омонімів.

СМІШИНКИ

Недавно Марійка мені каже:

– У нас такі гарні блакитні півники ростуть. Я їх доглядаю.

– Ой, – кажу, – я ще не бачила блакитних півників. Вони ж, мабуть, такі, як папуги.

– Якщо хочеш, я дам тобі, будеш їх у себе вирощувати.

– А ти їх чим годуєш: пшоном чи пшеницею? – питаю.

Марійка спочатку подивилася на мене здивовано, а потім як зайдеться сміхом.

– Та це ж, – каже, – не кури, а квіти (І. Ющук).

Г. Головата. Півники

Чому трапилося непорозуміння між дівчатками?

ЯКИМ ЧИНОМ?

Мати гримає на сина:

— Ох, і лишенько мені!

Ти яким сьогодні чином вибив шибку у вікні?

Подививсь малий на шибку, каже матері з плачем:

— Я її не чином вибив, а Івановим м'ячем.

(С. Гриценко)

Словничок

бúда – házikó, bódé, fülke

цуценя́тко – kiskutya, kutyakölyök

§ 31. СЛОВА, БЛИЗЬКІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (СИНОНІМИ). ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ НЕВИПРАВДАНИХ ПОВТОРІВ СЛІВ

 Вправа 204. Прочитайте текст. Назвіть слова, якими українці називають маму.

НЕНЯ

- Розкажи-но, онучку, нені, що ми сьогодні бачили в гаю, – попросив Дмитрика дідусь Демид.
– Якій нені? – питає Дмитрик. – Де вона?
– Он збирається вечерю нам варити.
– Так то ж мама.
– Вона і мама, і неня.
– Мамо, ти неня? – допитується в мами Дмитрик.
– Так, синочку, – усміхається мама.
– Вона ще й матінка, матуся, – додає дідусь Демид.
– Чому так багато? – дивується малий.
– Бо така багата мова українська. Це ж гарно, Дмитрику.
– Гарно, – каже хлопчик, – і неня, і матінка, і матуся – це моя мама (*А. М'ястківський*).

 Слова, різні за звучанням, але близькі або однакові за лексичним значенням, називають **синонімами** (rokon értelmű szavak, szinonimák). Наприклад, *сміливий, відважний, безстрашний, хоробрий, героїчний, мужній*. Два або більше синонімів утворюють синонімічний ряд.

 Вправа 205. До наведених слів доберіть синоніми і запишіть їх.

Говорити, хата, літера, шлях.

 Вправа 206. Доберіть по кілька синонімів до прикметників і запишіть їх.

Гарний, ненадійний, старий, гіллястий, сумний, чудовий, старанний.

Слова для добору: красивий, крилатий, давній, дивний, вродливий, хиткий, журливий, чудесний, хисткий, смутний, прекрасний, зажурений, колишній, непевний, стародавній, журний, дбайливий, тужний, ретельний.

 Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникнути повторення тих самих чи спільнокоренових слів.

Добираючи слова із синонімічного ряду, треба враховувати відтінки їх значення та вживання. Наприклад, про дівчину можна сказати *гарна* або *вродлива* (бо *врода* – зовнішня краса людини), але *хустка* тільки *гарна*.

Вправа 207. Слово *край* замініть синонімами, що написані зліва.

права сторона	1. Відлітають журавлі в теплий край.
у вирій	2. У нашому краї багато лісів.
в кінці	3. Лісник жив на краю села.
на батьківщину	4. Вода полилася через край склянки.
вінця	5. Добре грають наші футболісти, особливо правий край.
місцевість	6. Повернувся в рідний край.

Вправа 208. Прочитайте текст. Знайдіть синоніми. Поясніть їх роль у тексті.

У невеликому селі в Галичині народився майбутній письменник Іван Франко. У батьківській кузні він прислухався до розповідей простих людей. Тепло, що жевріло в кузні, любов до бідних і покривджених великий Каменяр проніс крізь усе своє життя.

Івана Франка ми ще називаємо титаном праці. Бо саме завдяки невсипущій праці він став великим у багатьох галузях людських знань.

Вправа 209. Прочитайте текст. Щоб уникнути повторення одного і того ж слова, доберіть до нього найдоцільніші синоніми.

Стежкою біжить маленька дівчинка. Маленькі кіски смішно підстрибують у неї на плечах. А квіти вклоняються їй своїми маленькими голівками. Вона простягує до них маленькі рученята, струшує з маленьких пелюсток маленькі крапельки роси (І. Ющук).

Слова для добору: невеличкий, куций, короткий, крихітний, тендітний, мініатюрний, дрібненький.

Вправа 210. Доберіть синоніми до слова *іти*. Складіть з ними невелике оповідання і запишіть його.

Вправа 211. Перекладіть українською мовою угорські синоніми.

Gépkocsi, autó; dívány, pamlag; vár, kastély; bot, pálca; tanuló, diák; egyetértésben, közösen; számtan, matematika; gyógyszerész, patika; kos, birka; náthaláz, influenza.

Вправа 212. Прочитайте вірш. Знайдіть усі синоніми до слова *базіка*. Чому в тексті вжито стільки синонімів?

Будував базіка дім –
сім дверей і вікон сім.
Торохтій допомагав:
язиком дошки тесав.
Метушився пустомеля:
скоро будуть стіни й стеля!
Говорун клав на словах
з бляхи цинкової дах...
В дім без вікон і дверей
талалай скликав гостей.
Але... дому не знайшли,
ані даху, ні стіни.
Ось такі балакуни! (О. Сенатович).

Словничок

жéвріти – parázslík, izzik
ку́зня – kovácsműhely

невсипу́щий – figyelmes, éber
титáн – titán, óriás

§ 32. СЛОВА, ПРОТИЛЕЖНІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (АНТОНІМИ)

Слова, протилежні за значенням, називають **антонімами** (ellentétes jelentésű szavak). Наприклад: *мир* – *війна*, *добрий* – *поганий*, *плакати* – *сміятися*.

Багатозначне слово може мати кілька антонімів залежно від того, у якому значенні воно вжите: *чисті* (руки) – *брудні*, *чиста* (вода) – *каламутна*, *чисте* (небо) – *хмарне*.

Вправа 213. Прочитайте вірш. Знайдіть слова з протилежним значенням.

ПОГАС УЧОРА ДЕНЬ...

Погас учора день –
заплакав Рік Старенький.
Сьогодні розсвіло –
сміється Молоденький.
Старенького нам жаль,
а плакати не годиться,
бо Молоденький Рік
почне на нас свариться (Л. Глібов).

 Вправа 214. Перепишіть. У наведених прислів'ях і приказках підкресліть антоніми.

1. М'яко стеле, та твердо спать. 2. Розумний розсудить, а дурень осудить. 3. Молоде орля, та вище старого літає. 4. Зима без снігу – літо без хліба. 5. Добре говорить, але зле робить. 6. На чорній землі білий хліб родить. 7. Слухай тисячу разів, а говори один раз. 8. Ластівка день починає, а соловей кінчає. 9. Маленька праця краща за велике безділля. 10. З новими друзями не забудь старих.

 Вправа 215. Доберіть до наведених слів слова, протилежні за значенням.

День, зима, холодно, білий, веселий, добре, радість, рідний, радіти.

Слова для добору: літо, ніч, чорний, тепло, сумний, горе, погано, сумувати, чужий.

 Вправа 216. До наведених у словосполученнях значень прикметників *тихий* і *чистий* подайте антоніми зі слів, що в дужках.

1. Тихий голос, тихе читання, тихий вітер, тиха вулиця, тиха погода, тихе море, тихе життя. (Вітряний, голосний, гучний, розбурханий, сильний, шумливий, неспокійний).

2. Чисті руки, чисте небо, чистий голос, чистий спирт. (Хмарний, хрипкий, розведений, брудний).

 Вправа 217. Придумайте і запишіть речення з такими парами антонімів: *добро – зло, мир – війна*.

 Вправа 218. Складіть словосполучення зі словами *кислий, глибокий, світлий, повний, гарний*, доберіть до прикметників антоніми.

Зразок: *Кисле яблуко – солодке яблуко.*

 Вправа 219. Для кожного синонімічного ряду знайдіть спільний антонім.

1. Слабий, немічний, безсилий – ...
2. Завжди, повсякчас, постійно – ...
3. Товстий, ситий, повний, огрядний – ...
4. Робити, працювати, трудитися – ...

 Вправа 220. До кожного зі слів знайдіть декілька синонімічних антонімів.

1. Багатий – ..., ...,
2. Гарний – ..., ...,
3. Рівно – ..., ...,
4. Ворог – ..., ...,

Вправа 221. Прочитайте вірш. Випишіть антоніми.

Два брати жили на світі,
був один з них працьовитий,
а другий – ледачий дуже.
Слухай казку про них, друже.
Той хоробрий і правдивий,
той брехливий, полохливий,
той розумний, той дурний,
той великий, той малий.
День і ніч брати сварились
і ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
другий миттю руйнував.
Кожен рать повів свою,
стрілись вороги в бою.
Із високим стрівсь низький,
на товстого йшов тонкий,
стрів білявого чорнявий,
огрядного – худорлявий,
на сумного йшов веселий,
на тендітного дебелий.
Ця кривава війна –
нині сива давнина.
Хоч брати вже й помирились,
після них слова лишились,
дуже горді, незалежні,
абсолютно протилежні,
в мові ці слова живуть,
їх антонімами звать (А. Свашенко).

Вправа 222. I. Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені слова-антоніми.

1. З великої хмари ... дощ. 2. Менше говори, а ... роби.
3. Праця чоловіка годує, а ... марнує. 4. Краще гірка правда, ніж ...
5. Де багато слів, там ... діла.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

Вправа 223. Перекладіть українською мовою.

Nap – éj, este – reggel, itt – ott, tavasz – ősz, nyár – tél, le – fel, későn – korán, kevés – sok, édes – keserű, forró – hideg, drága – olcsó, fiatal – öreg, jó – rossz, kicsi – nagy, előre – hátra, ide – oda, fehér – fekete.

білявий – szőke, fehérés
 дебілий – testes, robusztus
 ластівка – fecske
 огрядний – testes, robusztus

тендітний – törékeny
 худорлявий – sovány, cingár
 чорнявий – barna, sötét hajú

§ 33. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-РОЗПОВІДІ

Вправа 224. І. Прочитайте текст. До якого типу мовлення він належить – розповіді, опису чи роздуму? Доведіть. Перекажіть текст близько до змісту.

1. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний – це одна з тих світлих постатей, образ якої назавжди залишиться в народній пам'яті.

Сагайдачний, людина широкого розуму, добре усвідомлював головні проблеми політичного, економічного, релігійного, освітнянського та станового життя своєї епохи, і не лише у себе вдома, в Україні, а і в суміжних їй державах.

Крім того, йому був притаманний великий дипломатичний такт, завдяки якому, не оголюючи свого меча, він зумів домогтися у поляків таких результатів для блага свого народу, про які жоден український гетьман ні до нього, ні після нього не смів і мріяти.

Чудово володіючи шаблею і пером, Сагайдачний на обидва боки боровся з ворогами своєї вітчизни. Він розширив козацьку територію і збільшив чисельність козацького війська до не бачених доти розмірів, перетворив козацьку справу зі станової в загальнонародну. Сагайдачний заклав міцні підвалини для подальшого існування українського козацтва. Гетьман Богдан Хмельницький лише продовжив справу Сагайдачного...

Сагайдачний любив свою рідну українську мову і розмовляв нею, але знав і шанував й інші слов'янські мови... Особливо Сагайдачний турбувався про народну освіту і влаштування народних шкіл. Для цього він не шкодував ні часу, ні зусиль, ні

П. Конашевич-Сагайдачний.
 Автор невідомий. ХІХ ст.

коштів, даючи прийдешнім поколінням безсмертний приклад (За Д. Яворницьким).

2. Іван Мазепа – один із найславніших гетьманів України – народився 20 березня 1632 року в Мазепинцях на Київщині у старовинному українському роді Мазеп.

О. Курилас.
Портрет І. Мазепи

Батько Мазепи, Степан, був розумний та освічений чоловік і свого сина, Івана, виховав освіченою людиною.

Спершу вчився Іван вдома і, маючи дванадцять літ, складав вірші латинською мовою. Згодом учився у Полоцьку у вищій школі і вже в 16 літ пішов на Січ учитися військового ремесла. Служив при козацькій армії за Хмельницького. За хоробрість і розум полюбили його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще продовжувати навчання за кордоном.

Згодом козаки вибрали гетьманом Івана Мазепу. По-перше, Мазепа був тоді найбільш освічений між старшиною, а по-друге, всі знали, що хоча він і з царем живе в приязні, але над усе любить Україну, то й буде їй вірно служити.

І не помилилися. Іван Мазепа, ставши гетьманом, почав щиро думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності від сусідів.

Іван Мазепа старався упорядкувати край і піднести його освіту. Побудував багато шкіл і церков власним коштом. Для Київської Академії було збудовано новий величавий будинок на три поверхи. Такої школи і в Московщині в ті часи не було.

Мазепа прагнув того, щоб Україна була вільною державою (За А. Лотоцьким).

II. Готуючись до переказу тексту, скористайтесь такими порадами:

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте його тему й основну думку.
3. Поділіть текст на частини і дайте їм заголовки.
4. З'ясуйте значення та правопис незрозумілих слів, розставте розділові знаки.
5. Перекажіть текст, дотримуючись плану.
6. Пам'ятайте про вимоги до мовлення.

§ 34. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЧНИМ СЛОВНИКОМ

У кожній мові, зокрема в українській, є стійкі сполучення слів, часто близькі за значенням до повнозначних слів. Наприклад, *клювати носом* – дрімати, *накивати п'ятами* – втекти.

Стійкі сполучення слів називають **фразеологізмами** (állandó szókapcsolatok). За будовою фразеологізм близький до словосполучення, але, на відміну від синтаксичного словосполучення, яке мовці щоразу творять наново, фразеологізм використовують як уже готовий стійкий вираз, що має зрозуміле всім значення. Порівняйте: *біла фарба* і *біла ворона* (особа, яка вирізняється чимось серед інших). Фразеологізми роблять мову образною, надають їй емоційності.

Близько до фразеологізмів стоять прислів'я, приказки. Це найчастіше завершені речення, вони також відтворюються мовцем, а не творяться щоразу наново. Наприклад: *Хто людей питає, той і розум має*.

Фразеологізми не завжди можна перекласти дослівно. Потрібно добирати в іншій мові фразеологізм, який би за змістом був тотожний тому, що перекладається. Про значення фразеологізмів можна дізнатися зі спеціальних фразеологічних словників.

 Вправа 225. Прочитайте речення. Випишіть фразеологізми, поясніть їх значення, користуючись фразеологічним словником.

1. Учителька слів на вітер не кидає. 2. Хлопців як вітром здуло. Вони повмощувались на задньому сидінні. 3. А як там Андрій? Щось про нього ні слуху, ні духу. 4. Ці звичайні слова наче окропом обпекли нас. 5. Встав Іван наче з хреста знятий. Схилив білий чуб. 6. Поки й світ стоїть, цього ніколи не було й не буде.

 Вправа 226. Складіть і запишіть речення з фразеологізмами.

Лебедина пісня – останній вияв якої-небудь діяльності (від повір'я, що ніби лебідь співає один раз у житті – перед смертю). **Тримати камінь за пазухою** – затаювати злобу на кого-небудь. **Робити з мухи слона** – перебільшувати. **Каламутити воду** – вносити непорозуміння в стосунки між людьми. **Зелена вулиця** – можливість рухатися вперед без перешкод. **Америку відкрити** – вигадати або видати за нове те, що давно всім відоме. **Собаку з'їсти** (жартівливе) – набути великого досвіду. **Ось де собака заритий** – у цьому і полягає суть справи.

Вправа 227. Прочитайте текст. Поясніть прислів'я, винесене в заголовок.

ЯКЕ ЇХАЛО, ТАКЕ Й ЗДИВАЛО

- Що ти робиш, Юрчику?
- Пишу листа до Андрійка.
- Таж ти не вмієш писати!..
- Так, але Андрійко не вміє читати (*Народна творчість*).

Вправа 228. Перекладіть угорські прислів'я українською мовою.

1. Inkább kevesebbet, de jobban. 2. Jobb későn, mint soha. 3. A hallgatás – beleegyezés. 4. Ismétlés a tudás anyja. 5. Sok beszédnek sok az alja. 6. Az igazságért állj ki bátran. 7. Mindig ott jó, ahol mi nem vagyunk. 8. A türelem rózsát terem.

ЯЩІРКА

Павлик і Тимко сиділи на камені, розмовляли. Раптом побачили перед собою ящірку.

— Ой! — підскочив Павлик і як чкурне. А Тимко і собі за ним. Відбігли далеченько, стали і тремтять обоє.

— І д-д-де вона взялась? — цокотить зубами Павлик. — Так налякала нас.

— Ти д-д-даремно побіг, — каже Тимко. — Я читав у книжці, що ящірки не кусаються.

— А чого ж ти побіг, якщо знаєш, що вона не кусається?

— Хотів тебе догнати.

— Навіщо?

— Щоб сказати тобі про це.

ЛІНЬКО

Наш котко ледацюватий,
неохочий працювати:

ані мишки він не ловить,
ані казки він не мовить.

Позіхає, спинку горбить,
молочко із блюдця п'є.

Нічогісінько не робить –
байдики б'є (*О. Орач*).

ЯЗИЧОК

Мене за довгий язичок
батьки поставили в куток.
Поклявсь я татові і мамі
язик тримати за зубами.
В куток я, мабуть,
знову стану:
заліз язик мій...
у сметану (*І. Січовик*).

Словничок

блјудце – csészealj
ледацювáтий – lusta

позіхáти – ásít

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексичне значення слова? Наведіть приклади.
3. Які слова називають однозначними? Наведіть приклади.
4. Які слова називають багатозначними? Наведіть приклади.
5. Наведіть приклади вживання слів у прямому та переносному значеннях.
6. Наведіть приклади власне українських і запозичених слів.
7. Які слова називають омонімами? Наведіть приклади.
8. Які слова називають синонімами? Наведіть приклади.
9. Яку роль виконують синоніми?
10. Які слова називають антонімами? Наведіть приклади.
11. Що таке фразеологізми? Яка їх роль у мовленні?
12. Який словник подає значення фразеологізмів?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

І РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому пари слів є антонімами.
 - 1) сумний – багатий, день – ніч, тихо – спокійно;
 - 2) дорогий – дешевий, друг – ворог, життя – смерть;
 - 3) тихий – темний, вечір – ніч, пізно – рано;
 - 4) вгорі – внизу, добрий – поганий, горе – біда.

2. Позначте рядок, у якому всі слова омоніми.

- 1) друг – ворог;
- 2) пара (водяна) – пара (двоє);
- 3) говорити – казати;
- 4) стіна – стеля.

3. Позначте рядок, у якому вжито фразеологізми-синоніми.

- 1) грати першу скрипку, дати драла;
- 2) бити байдики; пекти раки;
- 3) клювати носом, пасти задніх;
- 4) теревені правити, ляси точити.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Запишіть текст. Підберіть до нього заголовок. Випишіть словосполучення, у яких слова вжиті в переносному значенні.

Легенький вітерець дихає теплом, хвилює лани золотої пшениці.
А згори лине пісня жайворонка.

5. До поданих слів доберіть синоніми і введіть їх у речення.

Казати, малий, друг.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть речення, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Знайдіть синоніми. Поясніть їх роль у реченні і мові.

Ой гов..ри, балакай, ро..мовляй (Г.Мазуренко). Швидко м..нає
в..сна, ху..ко приходить л..то.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум про працю хліборобів. Використайте в тексті фразеологізми.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова – синоніми.

- 1) вітер, буря, ураган;
- 2) село, місто, вулиця;
- 3) говорити, казати, мовчати;
- 4) дорога, шлях, стіна.

2. Позначте рядок, у якому всі слова багатозначні.

- 1) телефон, ніс;
- 2) голова, бити;

3) дієслово, Чернівці;

4) ангіна, груша.

3. Позначте рядок, у якому є антонім до фразеологізму *як кіт наплавав*.

1) байдики бити;

2) кури не клюють;

3) клювати носом;

4) ноги в руки.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Запишіть текст. До виділених слів доберіть синоніми. Продовжіть текст двома-трьома реченнями.

Народ **вложив** свою душу у **слово**. Народне слово – наш національний **скарб**. З народного слова **беруть** натхнення **письменники**.

5. До поданих слів доберіть антоніми і введіть пари слів у речення.

Ворог, добрий, рано.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть речення, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Знайдіть багатозначні слова.

З поля зійшов сн..г і заз..леніла озимина. Люди радіють майбутньому врожаю, адже прав..льно каж.. народна мудрість: „Хліб – усьому голова!”

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум про прислів'я і приказки та їх значення в житті людей.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі виділені слова вжито в переносному значенні.

1) тепла весна, зелене Закарпаття, гірське село;

2) золоті руки, м'який характер, летять роки;

3) дідусь дрімає, ліс дрімає, небо плаче;

4) вітер виє, колючий погляд, тепла зустріч.

2. Позначте рядок, у якому всі слова однозначні.

1) крило, дерево;

2) автобус, поле;

3) стіна, пустий;

4) яблуна, антонім.

3. Позначте рядок, у якому подано фразеологізм.

- 1) викинути з хати;
- 2) викинути з сумки;
- 3) викинути з двору;
- 4) викинути з голови.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Складіть і запишіть речення з поданими словами, вживши їх у прямому й переносному значеннях.

Дрімати, золотий, стіна.

5. До поданих слів доберіть омоніми і введіть пари слів у речення.

Коса, пара, ніж.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть прислів'я, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Знайдіть антоніми. Поясніть правопис слів з *не*.

Сит..й г..лодного не/розуміє. Правда будує, а не/правда руйнує.
Мал..нька праця краща за в..лике бе..ділля.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум „Чи потрібно використовувати запозичені слова?”.

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

Фонетика (hangtan) – це розділ мовознавства, що вивчає звуки людської мови, їх творення і вимову. Фонетика тісно пов'язана з графікою та орфографією.

Орфоепія (helyes kiejtés) – це розділ мовознавства, що вивчає правила вимови слів.

Графіка (írás) займається вивченням букв, їх написанням і значенням.

Орфографія (helyesírás), або **правопис**, – це розділ мовознавства, який вивчає правила написання слів.

§ 35. ПОНЯТТЯ ПРО ФОНЕТИКУ. ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. ЗВУКИ ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ

 Вправа 229. I. Повільно вимовте слова *мама, школа, дерево, бук*. Назвіть найменші частинки (звуки), з яких складаються ці слова.

II. Запишіть звуки, беручи їх у квадратні дужки. Зразок: слово *мир* складається зі звуків [м], [и], [р].

Усі слова в мові складаються зі звуків (hangok).
В українській мові, як і в угорській, є звуки голосні (magánhangzók) і приголосні (mássalhangzók).

В угорській мові 39 звуків, з них 14 голосних.

В українській мові 38 звуків: 6 голосних і 32 приголосних.
Голосні звуки: [а], [о], [у], [е], [и], [і].

При утворенні голосних звуків видихуване повітря проходить через ротову порожнину вільно. Голосні звуки створюються голосом і завжди утворюють склад.

 Вправа 230. Потренуйтеся вимовляти голосні звуки української мови, повторюючи їх багато разів.

Вправа 231. Вимовте слова, наведені парами, звертаючи увагу на звучання в них голосних.

Полити – палити, воли – вали, копати – купати, торбина – турбіна, греби – гриби, мене – мене, кит – кіт, вмити – вміти, рив – рів.

Вправа 232. Прочитайте вірш, присвячений вимові голосних звуків.

А - а - а,
котика нема.
Е - е - е,
де наш котик, де?
У - у - у,
мишку з'їв малу.
І - і - і,
він спить на печі,
И - и - и,
має гарні сни.
О - о - о,
не будить його.
І - і - і,
тихо, мишки, всі! (М. Підгірянка).

Приголосні звуки української мови: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [в], [ф], [г], [г'], [к], [х], [ж], [ш], [ч], [ц], [ц'], [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [м], [дж], [дз], [дз'], [й].

Увага! 1. Рисочка вгорі біля знака показує, що звук вимовляється м'яко: *лялька* [л'ал'ка]. 2. Значок $\frown$ над [дж], [дз], [дз'] показує, що ці дві букви треба вимовляти як один звук: *дзвоник* [дзвоник], *бджола* [бджола].

При вимові приголосних звуків видихуване повітря на-трапляє на перепони. Приголосні звуки творяться шумом і голосом або тільки шумом. Порівняйте: [з] – [с], [ж] – [ш]. Приголосні звуки складу не утворюють.

Вправа 233. Прочитайте текст. Поясніть, чому приголосні звуки так називають.

Міркували якомсь звуки в слові,
ті, яким наймення – Голосні,
що вони найважливіші в мові,
що вони озвучені одні.

Кожен склад утворюється ними.
 Завжди ставлять наголос на них.
 Недаремно ж звуться Голосними!
 Інші звуки всі – при Голосних.
 Ті так звані Приголосні звуки
 без серйозних нидіють занять.
 Тільки знають шуми, хрипи, грюки
 чи сичать, хлюпочуть, бубонять.
 Їх би гнати з мови безумовно,
 бо від них пуття немає, ні!
 Так приблизно подумки, безмовно
 міркували звуки Голосні.
 А сказати – не стачало духу... (А. Бортняк).

 Вправа 234. Потренуйтеся вимовляти приголосні звуки української мови, повторюючи їх багато разів.

 Вправа 235. Прочитайте вголос слова.

Шкільний, сільський, дружба, священний, щастя, їжджу, джура, дзвін, дзвеніти, гарний, дорогий, ремигати, гедзь.

 Вправа 236. Прочитайте виразно вірші, насичені звуками [г], [ґ], [л], [л'], [дж] та [дз].

1. Гелґочуть під горою гуси.
 В город забігло гусеня.
 – Гиля, гиля! – гука Ганнуса,
 його з городу виганя (Н. Забіла).

2. Піднімає джміль фіранку.
 Каже: – Доброго вам ранку!
 Як вам, бджілко, ночувалось?
 Чи дощу не почувалось?
 Виглядає бджілка з хатки:
 – У дзвіночку добре спатки.
 Цей дзвіночок – як намет.
 Тільки дощ – як кулемет (Л. Костенко).

3. У літак сідає лис.
 З міста він летить у ліс.
 А лисиця й лисенята
 виглядати будуть тата (Т. Коломієць).

Вправа 237. Прочитайте угорські та українські слова. Намагайтеся вимовляти їх згідно з правилами вимови тієї чи іншої мови.

Album – альбом, Anna – Анна, atlasz – атлас, bál – бал, cár – цар, cukor – цукор, dominó – доміно, dráma – драма, film – фільм, gáz – газ, gól – гол, kakaó – какао, klub – клуб, kompót – компот, krém – крем, krokodil – крокодил, Oleg – Олег, Olga – Ольга, papír – папір, posta – пошта, rádió – радіо, sapka – шапка, taxi – таксі, tulipán – тюльпан, váza – ваза, zsúri – журі.

Вправа 238. Вивчіть напам'ять скоромовки. Навчіться правильно і швидко вимовляти їх.

1. Кричав Архип, Архип охрип.
Не треба Архипу кричати до хрипу (*Народна творчість*).

2. Ніс Гриць пиріг через поріг,
став на горіх, упав на поріг (*В. Ладигець*).

3. Лис малий і більший лис
по гриби ходили в ліс.
Заздрить білка в лісі лису:
лис лисички ніс із лісу (*Л. Куліш-Зіньків*).

В українській мові звуки на письмі позначають **буквами**, або **літерами** (betű). Але цілковитої відповідності між звуками і буквами немає, тобто не завжди одна буква позначає один звук і не завжди один звук позначається однією буквою.

Вправа 239. I. Виразно прочитайте текст.

У нас є сусід. Він замість **о** вимовляє **а**. І часом через це виходить плутанина.

Пішов я якось на город, а він мені каже:

– П а л и бур'ян, бо все заглушить.

А я й питаю:

– А сірники у вас є?

– Навіщо тобі сірники? – здивувався сусід.

– Таж бур'яни палити...

Або іншим разом гукає до мене:

– Треба капусту п а л и т и, бо в'яне.

Але я вже здогадався, що він хотів сказати, і не питав у нього сірників (*І. Ющук*).

II. Поміркуйте, для чого у спілкуванні потрібно дотримуватися літературних норм вимови. Чи були у вашому житті такі кумедні випадки, пов'язані з неправильною вимовою звуків?

Словничок

багаторазово *присл.* – többször
ґедзь – bögöly
кумедний – nevetségés
охрипнути – bereked

перепónа – akadály
потренувáтися – edzi magát, gyakorol
ремиґáти – kérődzik
ротовá порожніна – szájüreg

§ 36. ЗАМІТКА В ГАЗЕТУ (ЗІ ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ)

Нарівні з радіо і телебаченням газети та журнали є основними джерелами інформації для сучасної людини.

Один із найпопулярніших жанрів газетної інформації – **замітка** (jegyzet) – коротке (від 10 до 100 рядків) повідомлення про важливі, суспільно вагомі, цікаві факти.

Замітка відповідає на запитання: що, де, коли відбувалося? Вона не тільки подає певну інформацію, а й змушує замислитись, збуджує ініціативу читачів, виховує.

Залежно від фактичного матеріалу, способу викладу позиції автора є: замітка-інформація, замітка-пропозиція, замітка-подяка, замітка дискусійного характеру тощо.

Ознаками замітки є актуальність, правдивість, тактовність викладу.

 Вправа 240. Прочитайте замітку. Визначте її основну думку і доберіть заголовок, складіть до неї план.

З нагоди 130-річчя від дня народження першого Президента України, видатного вченого та державотворця Михайла Грушевського у Львові відкрито його музей. У фондах музею – понад дві тисячі експонатів. Серед них – книги, рукописи, листи, предмети побуту родини Грушевських.

Вправа 241. Напишіть невеличку замітку у формі листа до редакції дитячої газети, почавши так: *Шановна редакціє! Хочу розповісти...* При написанні скористайтесь такими порадами:

1. Доберіть тему, яка зацікавить усіх.
2. Пишіть, звіривши факти (дати, назви, цифри, прізвища).
3. Продумайте послідовність викладу думок (план).
4. Розповідайте не про все потроху, а про найважливіше.
5. Дотримуйтеся відповідного стилю і типу мовлення.
6. Пишіть грамотно, дотримуйтеся абзаців.
7. Пам'ятайте про вимоги до мовлення і правила спілкування.

Вправа 242. Напишіть замітку до шкільної газети на одну з тем.

„Експерсія до музею”; „Поїздка в гори”; „Допомога шкільній бібліотеці”; „Участь класу в шкільній спартакіаді”.

§ 37. ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ ТА М'ЯКІ

Вправа 243. I. Уважно перечитайте відомості про приголосні звуки, вміщені в § 35. Пригадайте, що означає риска вгорі біля букви, яка позначає приголосний звук.

II. Чи є в угорській мові тверді та м'які приголосні?

В українській мові є 32 приголосних звуки: 22 твердих (kemény) і 10 м'яких (lágy). Деякі приголосні становлять пари: [д] – [д'], [т] – [т'], [з] – [з'], [с] – [с'], [л] – [л'], [н] – [н'], [ц] – [ц'], [р] – [р'], [дж] – [дж']. М'який звук [й] не має парного серед твердих. Губні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж] та звуки [г], [к], [х], [ґ] не мають парних м'яких. Ці звуки можуть пом'якшуватися перед [і], а зрідка й перед іншими голосними: *місто, шість, свято, роздоріжжя*. М'якими ці приголосні не бувають, їх називають напівпом'якшеними.

Звук [р'] вимовляємо лише в середині складу: *ряд, рюкзак*. У кінці складу завжди вимовляємо звук [р]: *кобзар, серйозно, бур'ян*.

Звук [й] завжди м'який.

М'якість і пом'якшення приголосних на письмі позначають буквами *і, я, ю, є* та знаком м'якшення *ь*: *тітка, темрява, нюхати, третє, хлопець*.

Вправа 244. I. Правильно прочитайте пари слів.

Б'ють – бій, кінний – коня, дорога – дівчина, сон – сіно, робота – рятувати, лук – люк.

II. У яких словах приголосні [б], [к], [д], [с], [р], [л] вимовляємо твердо, а в яких – м'яко? Якими буквами позначаємо пом'якшення цих звуків?

Вправа 245. Спишіть вірш. Назвіть спочатку м'які, а потім пом'якшені приголосні.

Літом ластівка літає,
ластів'ят малих навчає:
„Не лінуйтеся, ластів'ята,
вчіться літечком літати,
бо, як літо відлітує,
ми за море помандруєм” (Г. Чубач).

Вправа 246. До поданих слів доберіть слова, що відрізняються від них тільки м'яким звуком, парним твердому приголосному. Запишіть пари слів.

1. Шал, п'ят, красен, сіл, лак, раса. 2. Лис, дим, тин.

Вправа 247. Прочитайте вірші. Повторюйте читання доти, доки не будете робити жодної помилки у вимові твердих і м'яких приголосних.

1. Лис в курник вночі заліз.
Півень дзьобнув лиса в ніс.
Заскавчав від болю лис
і чимдуж чкурнув у ліс (В. Кравчук).

2. Ляля Юля
в люлі спала,
лялю Юля
колисала (Л. Біленька).

3. Їла Катя паляницю,
пригостила нею кицю.
Киця бігає по хаті:
– Чим же я віддячу Каті?
Як стемніло, киця в ліжку
принесла Катрусі... мишку (І. Січовик).

 Вправа 248. Виразно, правильно прочитайте вірш.

ХЛІБОРОВИ

Чесць і слава хліборобам,
що живуть в моїм селі!
Хлібороби хліб нам роблять,
знайте ж ви про це, малі.
В пору літню, в час осінній,
навесні – в гарячий час
косять, жнуть вони і сіють,
лан орють – у котрий раз!

Хлібороб в широких полі
нам вирощує врожай.
Пшениці шумлять на волі,
де початок їм, де край?
А їсте ви паляницю,
калачі смачні їсте, –
не забудьте поклонитися
хліборобові за те!

(М. Познанська).

Е. Контратович. Жниці

 Вправа 249. Розкажіть про життя хліборобів, використавши вірш із попередньої вправи та доповнивши розповідь власними спостереженнями.

Словничок

заскавчати – szűköl
калáč – kalács
колисáти – ringat
край – szél
курнік – tyúkketrec
лук – lőj
люк – hajóablak
ляля – baba
паляниця – kenyér

пáра – pár
помандрувáти – vándorol
поклонітисá – meghajlik
рáса – faj
рýса – reverenda
чимдýж – teljes erővel
чкурну́ти – robog
шаль – kendő, sál

§ 38. ПРИГОЛОСНІ ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ

 Вправа 250. I. Виразно прочитайте слова. Скажіть, якими звуками вони різняться.

Коза – коса, казка – каска, везти – вести, жаль – шаль, гриб – грип.

II. Як вимовляють звуки [з], [ж], [б] у першому слові з кожної пари слів і як вимовляють звуки [с], [ш], [п] у другому слові пари?

III. Пригадайте, що ви вчили в початкових класах про дзвінки та глухі приголосні.

 В українській мові, як і в угорській, приголосні звуки поділяють на дзвінки (zöngés) і глухі (zöngétlen). При вимові дзвінких голосові зв'язки дрижать, при вимові глухих – ні. Дзвінки приголосні звуки творяться шумом і голосом, глухі – тільки шумом.

Дзвінки та глухі приголосні становлять пари: [б] – [п], [д] – [т], [д'] – [т'], [з] – [с], [з'] – [с'], [дз] – [ц], [дз'] – [ц'], [ж] – [ш], [дж] – [ч], [г] – [х], [г'] – [к]. Приголосний [ф] не має парного дзвінкого. Приголосні [м], [в], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р'], [й] не мають парних серед глухих приголосних.

 Вправа 251. Виразно прочитайте речення. Назвіть дзвінки та глухі приголосні.

Віконечко рідної хати ясніє для мене привітно, як зірка ласкава дитинства, як мамине вічне тепло (*В. Крищенко*).

 Вправа 252. Прочитайте речення. Знайдіть слова, що різняться дзвінкістю-глухістю приголосних.

1. Поливала сливу злива – не боялась зливи слива. 2. Я стрибаю, наче кізка, на плечі танцює кіска (*Л. Біленька*).

 Вправа 253. Утворіть нові слова, замінюючи дзвінки приголосні глухими. Запишіть їх.

Дон, лід, жабка, дерти, п'ядь, серб.

 Вправа 254. Перекладіть українською мовою угорські слова. Назвіть глухі та дзвінки приголосні.

Szeretni, szent, kultúra, kút, fesztivál, cirkusz, ceruza, főváros, erdő.

§ 39. НАПИСАННЯ ЛИСТА, АДРЕСИ

Вправа 255. Прочитайте листи українських письменників з ув'язнення до своїх рідних. Поміркуйте над тим, у чому особливість тексту листа, які його характерні ознаки, з яких обов'язкових елементів складається лист.

Драстуй, сину любий,
сину дорогий, –
я тебе голублю
у думках своїх.
Сину, любий Ромцю,
сину, мій малий,
виростай під сонцем,
таточка люби!
І люби, мій Ромцю,
матінку свою, –
я ж тебе, як сонце,
як життя, люблю!
Драстуй, мій маленький,
соняшний синок, –
в тата є для тебе
безліч казок.

Люба моя дружинонько, рідна, хороша Вірусенько, драстуй!
Драстуй, Роменцю – сонце моє! Кожен мій подих скерований до вас обох, кожний удар серця б'ється разом з вами. Я здоровий, я живу...

Вірусенько. Бережи Ромчика, з нього мусить вирости високоталановита людина, я хочу цього, я хочу сам дивитися, як він буде розвиватися, – це така неймовірна радість (*3 листів Григорія Епіка до дружини й сина з Соловків*).

Дорогий Дмитре!

Ну, от, Тобі вже сімнадцять...

Що ж Тобі побажати? І чи маю я право на те... Коли я був у Твоєму віці, то вважав, що я всесильний, усемогутній, як Бог. Приємно, що було таке відчуття. Навіть згадувати – приємно. Хоч згадую із усмішкою...

Бери од кожної пори свого життя те, що вона Тобі пропонує. Вимагати від часу – і немудро, і негідно, може. Але – і не пливи за течією. Тобто, виробивши тверді орієнтири, що таке добро і

що зло, виростає у їхньому магнітному полі [...]. Ідеал є один – добра і справедливості, чесності і любові. Іншого, мабуть, нема. Ще додам – ідеал Краси.

Щедре серце дається любов'ю. Великою любов'ю, більшою за Тебе. У Твої літа найголовніше, може, вчитися любити. Вміти любити – то велике вміння... (З листа Василя Стуса синові Дмитрові).

З давніх-давен люди писали один одному листи. Лист – це особливий вид писемного тексту, який забезпечує спілкування на віддалі. З допомогою листа ми повідомляємо про щось адресата, поздоровляємо його. Листи бувають офіційні (службові) та особисті (приватні).

Уміння написати листа – важлива ознака культурної людини. Щоб листування було успішним, тому, хто пише листа, потрібно правильно сформулювати зміст і визначити композицію листа, дібрати потрібні слова та словосполучення, правильно написати адресу на конверті.

Текст листа здебільшого містить такі частини:

початок: звернення до адресата (*Дорога подруго!, Мій любий сину!*); початкова фраза про стан листування (*Нарешті отримав від Вас листа*);

основна частина: розкриття основного змісту листа (*Хочу розповісти про новини в нашому житті...*); запитання до адресата (*Як Твої успіхи в навчанні?, що нового у Тебе?*); подяка (*дякую за інформацію про нові книги...*); прохання писати листи (*Чекаю на Вашу відповідь*); передача вітань (*прошу передати вітання ...*);

кінцівка: спеціальні етикетні формули (*на цьому закінчую, на все добре, до скорої зустрічі, обнімаю, цілую*); підпис (*Твоя подруга Наталка...*); дата і місце написання листа (*20 серпня 2003 року. Чернівці*).

Дуже важливо правильно заадресувати листа.

Запам'ятайте!

1. Відомості про адресата (того, кому посилаємо листа) на конверті потрібно писати справа вниз в такому порядку: прізвище, ім'я, по батькові; вулиця, будинок, квартира; місто (село), район, область; індекс; країна (при потребі).

2. Відомості про себе, адресанта (того, хто писав листа), треба писати зліва вгору в такому ж порядку.

Наприклад:

	
Адреса відправника, індекс	
<i>Балог Рената Йосипівна вул. Південна, 27 м. Мукачеве, Закарпатська обл., 89607</i>	
	Адреса одержувача, індекс
	<i>Горвату Іштвану Адальбертовичу вул. Берчені, буд. 217, кв. 70, м. Ужгород 88028</i>

 Вправа 256. Запишіть повністю свою адресу, вказавши своє ім'я та прізвище, вулицю, номер будинку і квартири, місто чи село, район, область, індекс.

 Вправа 257. Напишіть листа своїй бабусі чи дідусеві. Намагайтеся дотримуватися правил спілкування. Правильно заадресуйте листа. При написанні листа скористайтеся такими порадами:

1. Пишіть виразно, чітко, на якісному папері.
2. Дбайте про почерк, охайність в оформленні листа.
3. Уживайте звертання. Звертаючись до старших на Ви, пишть це слово з великої букви.
4. Дотримуйтеся композиції листа (початку, основної частини, кінцівки).
5. Стежте за мовленнєвим оформленням і грамотністю.
6. Ставте розбірливо підпис, дату.
7. Не залишайте листів без відповіді.

 Вправа 258. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому помилки і виправте їх.

Писав із табору Василько:
„Нових у мене друзів стілки!
Я, мамо, добре відпочився!

І опилсинів тут наївся.
І накупався, як ніколи...
Пеши. Вітаєм.
Я й Мекола”.

А мама так йому писала:
„Без тебе дома скучно стало...
але тобі на користь море.
І ми зустрінемося скоро...
Ти молодець, що „відпочився”, –
коли б ще й грамоти навчився!” (Г. Бойко).

Словничок

голубити – dédelget, cirógat
орієнтир – tájékozódási pont

вміння – hozzáértés, tudás
усепогутній – mindenható

§ 40. ЗНАКИ ПИСЬМА. АЛФАВІТ

 Вправа 259. Прочитайте вірш. Про що в ньому розповідається? Який заголовок можна до нього дібрати?

Літера до літери
в’яжуться у слові.
А всього їх – тридцять три
в українській мові.
А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е –
ось вже перша сімка є.
Є – не сім, а вісім! –
Сперечались Ж, З, И,
далі пісеньку вели.
І – мирило Їх, а Й
в шапочці прийшло новій.
К, Л, М, Н, О, П, Р
разом ходять відтепер.
С – свистало, Т – товклось,
У, Ф, Х, Ц, Ч здалось:
Ш і Щ в гурті зівак
загубили Ь.
Ю і Я не вийшли з гри:
– Всі ми тут,
нас – тридцять три! (Л. Голота).

Звуки мови на письмі позначають **буквами**, або **літерами** (betű).

Звуки ми вимовляємо і чуємо, букви пишемо і бачимо.

Букви бувають великі та малі й мають свої назви.

В українській мові користуються кириличними буквами. Усього в українській мові 33 букви, з яких десять позначають голосні звуки, 22 приголосні звуки, одна буква (знак м'якшення) звука не позначає, а лише вказує на м'якість попереднього приголосного звука.

Усі букви, розташовані в чітко визначеному порядку, становлять **алфавіт**, який ще називають **азбукою**, або **абеткою** (ábécé).

А а,	Б б,	В в,	Г г,	Ґ ґ,	Д д,	Е е,	Є є,	Ж ж,	З з,
(а)	(бе)	(ве)	(ге)	(ґе)	(де)	(е)	(є)	(же)	(зе)
и,	І і,	Ї ї,	Й й,	К к,	Л л,	М м,	Н н,	О о,	П п,
(и)	(і)	(ї)	(йот)	(ка)	(ел)	(ем)	(ен)	(о)	(пе)
Р р,	С с,	Т т,	У у,	Ф ф,	Х х,	Ц ц,	Ч ч,	Ш ш,	Щ щ,
(ер)	(ес)	(те)	(у)	(еф)	(ха)	(це)	(че)	(ша)	(ща)
			Ь				Ю ю,	Я я.	
(знак м'якшення, або м'який знак)						(ю)	(я)		

В угорській мові є 40 літер і 39 звуків, бо звук *j* виражається як буквою *j*, так і буквою *y*. В угорському алфавіті використовуються букви іноземного походження: *ch*, *ph*, *q*, *w*, *x*, *y*. Таким чином, разом з літерами іноземного походження в угорському алфавіті є всього 46 букв.

 Вправа 260. Напишіть і вивчіть напам'ять українську абетку.

Алфавіт, чи абетку, повинна добре знати кожна людина, бо за алфавітом розміщують слова у словниках, енциклопедіях, складають списки людей, каталоги тощо. Добре знання алфавіту допомагає швидко і впевнено знаходити потрібні слова у словниках, прізвища в списках, назви книжок у каталогах тощо.

Крім букв в українській мові вживають ще два знаки: апостроф (') і дефіс (-), але при розміщенні слів за алфавітом їх не беруть до уваги.

 Вправа 261. Запишіть слова в алфавітному порядку.

Школа, книжка, зошит, вчитель, перо, олівець, гумка, пенал, крейда, дошка, урок, мова, наука.

Вправа 262. Складіть за алфавітом список учнів вашого класу.

Вправа 263. Запишіть назви навколишніх сіл і розташуйте їх в алфавітному порядку.

Вправа 264. Складіть алфавітний список імен членів родини Омелечка з поданої нижче пісні.

А В НАШОГО ОМЕЛЕЧКА

А в нашого Омелечка
невеличка сімеечка:
тільки він та вона,
та старий, та стара,
та дві ляльки в колисці,
та дві няньки колише,
та по хаті двоє лазять,
а третього возком возять,
та дві Христі в намисті,
та дві Насті в запасці.
Та дві дівки косаті.
Та два парубки вусаті,
і Андрон, і Харитон,
Парамон, і Антон,
і Протас, і Панас,
і той парубок, що в нас,
і Горпина, і Уляна,
що полюбила Дем'яна,
і низенькая Килина,
що полюбила Мартина.
І зовиця білолиця,
і ще якась молодиця,
і ще ота мички миче,
що всякого за чуб смиче;
і ще отой Герасим,
що чоботи усім шив.
Отака сімеечка
у нашого Омелечка *(З народної творчості)*.

Вправа 265. Визначте кількість букв і звуків у словах.

Вода, щука, день, бджола, дзижчати.

Вправа 266. I. Виразно прочитайте вірш-загадку. Відгадайте, про що розповідається в ньому.

З ОДНІЄЇ МИ РОДИНИ

З однієї ми родини
від Андрія до Ярини.
Як по одному, самі,
ми буваємо німі,
хоч і маєм різні назви
й добре знаєте всіх нас ви.
Певним станемо рядком –
заговоримо ладком.
Ми – писемності основа.
А без нас ніхто ні слова! (Д. Білоус).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке буква? 2. Що таке звук? 3. Яка різниця між звуками і буквами?

III. Випишіть з вірша-загадки п'ять слів, у яких кількість звуків дорівнює кількості букв, і п'ять слів, де звуків більше, ніж букв. Поясніть причину цієї різниці.

Вправа 267. Доберіть самостійно по п'ять слів, у яких:

а) кількість букв дорівнює кількості звуків; б) звуків більше, ніж букв; в) букв більше, ніж звуків.

Словничок

візók – szekér, kocsí

запа́ска – tartalék, pótalkatrész

зови́ця – sógornő, férj nővére

намі́сто – nyaklánc, gyöngysor

§ 41. ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї. ПРАВИЛЬНА ЇХ ВИМОВА

Вправа 268. Правильно прочитайте слова, поясніть звукове значення букв я, ю, є, ї.

Ящірка, їду, єдиний, Юлія, зброя, Маріє, їжак, лячно, люди, буряк, бур'ян, синє, солов'ї, об'їзд, з'єднати.

Голосні звуки на письмі позначають літерами а, е, о, у, и, і, я, ю, є, ї.

Літери **а, е, о, у, и, і** на письмі позначають лише один голосний звук: *сад* – [сад], *небо* – [небо], *лом* – [лом], *клуб* – [клуб], *риба* – [риба], *літо* – [л'іто].

Літери **я, ю, є** після букв на позначення приголосних позначають звуки [а], [у], [е] і м'якість попереднього приголосного звука: *ряд* – [р'ад], *любий* – [л'убий], *давнє* – [даўн'є].

Літери **я, ю, є** позначають два звуки в таких випадках:

а) на початку слова: *яблуко* [йаблуко], *юність* [йун'іст'], *єдність* [йедн'іст'];

б) на початку складу – у середині слова після голосних: *баян* – [байан], *воювати* [войувати], *заєць* [зайец'];

в) після апострофа: *пам'ять* [памйат'], *в'юн* [вйун], *б'є* [бйє];

г) після знака м'якшення: *ательє* [ател'йє], *більярд* [б'іл'йард].

Літера **ї** завжди позначає два звуки – [й] та [і]: *їжак* [йіжак], *дойти* [дойіти], *з'їсти* [зйісти].

 Вправа 269. Скажіть, чому в словах *знають, читають, боєць, єдність* однакова кількість звуків і букв.

 Вправа 270. Прочитайте вірш. Знайдіть букви **я, ю, є, ї, ь**. Поясніть їх звукове значення.

Дивлюсь, аж світає,
край неба палає,
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.

Тихесенько вітер віє,
степи, лани мріють,
між ярами над ставами
верби зеленіють...

І все то те, вся країна,
повита красою,
зеленіє, вмивається
дрібною росою (Т. Шевченко).

Буквосполучення **дж, дз** звичайно позначають один звук [дж], [дз]: *джерело* [джерело], *раджу* [раджу], *дзьоб* [дз'об], *гудзик* [гу дзик].

Два звуки [д] і [ж], [д] і [з] ці буквосполучення позначають лише тоді, коли префікс закінчується на [д] (**від-, під-, над-**), а корінь починається на [ж] або [з]: *віджити, підживити, відзнака, надзвичайний*.

Буква **щ** завжди позначає два звуки [шч]: *щедрий* [щедрий], *щука* [шчука].

 Вправа 271. Спишіть, визначте, один чи два звуки позначають буквосполучення **дж, дз**.

1. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів (*М. Коцюбинський*). 2. Стояли (монголи) на нагромаджених купах каміння (*І. Франко*). 3. Старе відживає, нове народжується (*Народна творчість*). 4. Хлібороби нашого села уже віджнивували (*З газети*).

 Вправа 272. Випишіть у три колонки: 1) слова, у яких звуків і букв порівну; 2) слова, у яких звуків менше, ніж букв; 3) слова, у яких звуків більше, ніж букв.

Явір, огорожений, ходжу, мряка, гребінь, щедрий, малюк, знаємо, сяють, оцінювати.

 Вправа 273. Від наведених слів відкиньте лише один приголосний звук (не букву). Утворені слова запишіть.

Дзвінок, джміль, їду, щадити, щільний, тьохкати, яр.

 Вправа 274. Випишіть виділені слова і напишіть, скільки кожне з них має букв і скільки звуків.

1. Кожна **пісня моя** – віку мого **день** (*І. Франко*). 2. **Пісня і праця** – великі дві сили (*І. Франко*). 3. **Людські пісні** – найглибша мука, **найвища радість** на землі (*М. Рильський*).

Словничок

віджнивувати – betakarítja a termést
вік – korszak
гребінь – fésű
дзиччати – zűmmög
здаватися – tűnik, látszik
мріяти – ábrándozik
мряка – köd

палати – ég
світати – pirkad, virrad, hajnalodik
тьохкати – csattog (a madár)
шерсть – szőr, gyapjú
щадити – kímél
щільний – sűrű, tömör

§ 42. СКЛАД. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ. ЗВУКОВИЙ ЗАПИС СЛІВ (ТРАНСКРИПЦІЯ). ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

 Вправа 275. Поділіть перше речення вірша (вправа 270) на склади. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке склад? 2. Як визначити, скільки складів у слові?
3. Які бувають склади?

 Вправа 276. Виразно прочитайте слова за складами. Поясніть, чому ви ділите слово так, а не інакше.

Я ненавиджу брехню у всякій одежі (*М. Рильський*).

В українській мові, як і в угорській, слово при вимові ділиться на склади.

Склад (szótag) – це один голосний звук або поєднання голосного з приголосним, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря: *шко-ла, у-чень*. У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

В українській мові є одно-, дво-, три- та багатоскладові слова: *мир, ма-ти, у-чи-тель, ви-ко-ну-ва-ти* тощо.

В українській мові склади бувають відкриті й закриті.

Склад, що закінчується на голосний звук, називають **відкритим** (deschisă): *ру-ка, го-ло-ва*.

Склад, що закінчується на приголосний звук, називають **закритим** (închisă): *ніч, віль-ний*.

 Вправа 277. I. Визначте в словах відкриті та закриті склади. Відкриті склади підкресліть однією рисою, закриті – двома.

Раз, нагріте, серце, вік, добром, не прохолоне.

II. Із наведених слів складіть речення-афоризм з творів Тараса Шевченка.

 Вправа 278. Чому в словах *раджу, воджу, гудзик* перший склад відкритий? Назвіть звуки в цих словах.

 Вправа 279. Відгадайте загадки. Слова-відгадки поділіть на склади. Визначте відкриті та закриті склади.

1. Стоїть завод у полі.

Який? А це секрет.

Працюють в ньому бджоли –
виготовляють мед.

2. Гру цю люблять всі на світі:

і дорослі, і їх діти.

М'яч. Удар. І крики: – Го-ол!

Пречудова гра...

3. З лісу в ліс перелітає,

де не сяде, там співає,

і кладе яєчка

у чужі гніздечка... (*І. Січовик*).

Слова з рядка в рядок переносять звичайно за складами: чай-ка, пар-та, гу-дзик, си-джу, бур'-ян, ра-йон, низь-ко.

Проте тут є обмеження:

1. Одну букву не залишаємо в попередньому і не переносимо в наступний рядок. Отже, не можна ділити для переносу такі слова, як *оса, яма, Азія*.

2. Із двох однакових букв найчастіше одну залишаємо в попередньому, а другу переносимо в наступний рядок: *від-да-ти, туман-ний*.

3. Не можна ні відривати від префікса, ні залишати при ньому букв, що не становлять складу. Отже, переносимо тільки *ви-йшов, за-йду*, хоч у вимові ці слова діляться на склади так: [вий-шоў], [зай-ду].

4. Скорочення завжди треба залишати з тими словами, яких вони стосуються: *Т.Г. Шевченко, 1996 р., 5 т, 10 см*.

Вправа 280. Спишіть речення. Покажіть усі можливі переноси. Одне прислів'я вивчіть напам'ять.

1. Книга вчить, як на світі жити. 2. Золото добувають із землі, а знання – з книжок. 3. З книгою подружишся, розуму наберешся (*Народна творчість*).

Вправа 281. Чому не можна розривати для переносу наведені слова?

В'їзд, овес, юнак, мрія, олія, усміх, огляд.

Вправа 282. Спишіть слова. Покажіть усі можливі переноси.

Кукурудза, гайок, війна, голка, ялина, аптека, годинник, подзвонити, підвозити, розгрібати.

Вправа 283. І. Спишіть текст. Стежте за правильністю переносу слів з рядка в рядок.

З дитячих років книжка допомагала вам пізнати себе і зрозуміти світ, що вас оточує. Казки, веселі та сумні вірші, оповідання про сміливих людей, що боролися за щастя народу, про таємниці природи, про те, як живуть люди в далеких і близьких краях... Про все розповідає книжка. Недарма часто трапляється так, що вчасно прочитаний твір підказує людині вибір життєвого шляху, професії (*З газети*).

II. Перекажіть текст.

 Вправа 284. Розкажіть, які книги ви любите читати. Яка з книг, прочитана останнім часом, вам сподобалась найбільше? Коротко перекажіть її зміст.

 Вправа 285. I. Прочитайте слова. У виділених словах визначте кількість букв, кількість звуків. Що таке звук? Що таке буква?

Краю, ти мій краю, **кращого** за тебе я в житті не **знаю**
(В. Сосюра).

II. Пригадайте, які звуки називають голосними, а які приголосними. Назвіть голосні та приголосні звуки у слові *краю*. Охарактеризуйте приголосні звуки в цьому слові за м'якістю–твердістю, дзвінкістю–глухістю.

III. Пригадайте, які голосні називають наголошеними, а які ненаголошеними. Назвіть наголошені та ненаголошені голосні у слові *краю*.

IV. Що таке склад? Які склади називають відкритими, а які закритими? Охарактеризуйте склади в слові *краю*. Наведіть приклади слів із закритими складами.

Для точного відтворення на письмі усного мовлення (вимови звуків і фраз), наприклад, при фонетичному розборі слова, використовують спеціальне фонетичне письмо, чи фонетичну транскрипцію.

Фонетична транскрипція (fonetikus átírás) має ту особливість, що в ній кожна буква завжди позначає один звук, а кожен звук завжди позначається однією і тією ж буквою.

Текст, слово чи звук, який транскрибують, беруть у квадратні дужки [].

Скісна риска над голосним позначає наголос [водá]. Скісна риска вгорі після приголосного означає його м'якість [ден'], знак апострофа – напівпом'якшення приголосного (переважно перед і) [ж'інка]. Для позначення довготи звука використовують двокрапку [знан:á].

У фонетичній транскрипції переважно використовують букви українського алфавіту, проте не вживають великих літер.

У фонетичному записі літери **я**, **ю**, **є** позначають або як сполучення двох звуків: [йа], [йу], [йе], або як голосні з м'якістю попереднього приголосного ['а], ['у], ['е]; **ї** та **щ** завжди позначають два звуки [йі], [шч].

Маленькі літери збоку вгорі після голосного вказують, до якого звука наближена його вимова: [ве^иліка], [зи^ема́].

При записі тексту однією скісною рисою / позначають паузи всередині речення, двома скісними рисками // – тривалу паузу на межі речень [йак па́рост' ви^еногра́дної лози́ / плека́йте мо́ву // піл'но й не^еуста́н:о / політ' бурйа́н //].

Вправа 286. Прочитайте порядок усного фонетичного розбору та зразок розбору. За такою ж схемою проаналізуйте слова *кращого* та *знаю*.

Порядок усного фонетичного розбору

1. Кількість складів, відкриті та закриті склади, наголошений склад.
2. Кількість звуків і кількість букв (вимовити звуки, назвати букви).
3. Звуки характеризувати у порядку їх розташування у слові за такою схемою:
голосні звуки, їх вимова;
приголосні звуки (дзвінкі та глухі, тверді та м'які), їх вимова.

Зразок усного фонетичного розбору

Сім'я

1. Два склади: *сім'-я*, перший закритий, другий відкритий, наголошений другий склад.
2. П'ять звуків: [с'], [і], [м], [й], [а]; чотири букви: ес, і, ем, я.
3. [с'] – приголосний, глухий, м'який;
[і] – голосний, вимовляється чітко.
4. Приголосні звуки: [с'], [м], [й]; дзвінкі [м], [й], глухий [с']; твердий [м], м'які [с'], [й].

Вправа 287. І. Прочитайте вірш згідно з нормами української літературної вимови.

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ

Закарпаття — це мій край:
сині гори, полонини,
і завітчані долини,
стрімких річок водограй...

Не земля, а диво-край:
всюди масло, акварелі,
ніби все створив Ерделі
чи Манайло, чи Бокшай.

Й. Бокшай. Золота осінь

Дивишся, немов вві сні:
гори тягнуться високо,
і синіє „Морське око”.
Дух захватує мені.

Зеленіє навкруги
і Говерла, мов царівна,
а чи полонина Рівна,
крутояри, береги...

Все веселкою цвіте,
все у барвах утопає.
Що так в дійсності буває
і не віриться все те.

Боже, силу мені дай
зберегти отії скарби,
я знайду чарівні фарби
й намалюю рідний край (*В. Пічкарь*).

II. Яка основна думка вірша? Пригадайте твори угорських та українських письменників на цю ж тему. Прочитайте один з них напам'ять.

думи – gondolatok
 кобза – koboz
 одѣжа (заст.) – ruha, öltözet
 всюди – mindenütt
 полоніна – havas
 дійсність – valóság
 немów – mintha

родіна – család
 часто – gyakran
 ніби – mintha
 завітчати – virágba borul
 веселка – szivárvány
 рідний край – szülőföld
 діво-край – csodák földje

§ 43. ТВІР-РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Вправа 288. Прочитайте тексти. Відгадайте загадку. Який з текстів є описом, який розповіддю, а який – роздумом? Поясніть, чому ви так думаєте.

1. ЗАГАДКА

Птах великий і красивий,
 чорний або сніжно-білий.
 Гострий дзьоб, тоненькі ноги,
 вернувся з далекої дороги.

2. ЯК ЛЕЛЕКИ ВРЯТУВАЛИ ДІТЕЙ

(Легенда)

Давно це було, коли на українську землю нападали орди кочівників. Налетять і підпалять хати, виженуть худобу, заберуть у полон жінок і дітей. А малюків кидали напризволяще на зга-рищах. Це побачили лелеки і стукотом дзьобів почали кликати козаків на допомогу. Але далеко були козаки, не почули. І тоді птахи, підхопивши на крила малюків, піднялися високо-високо над землею. Почули своїх дітей козаки і кинулися наздоганяти ворогів. А лелеки кружляли над ними, вказуючи дорогу. Наздогнали козаки завойовників і порубали. З того часу в Україні лелекам завжди раді.

3. Лелека біля нашої оселі. Мовби недремна сторожа, стоїть він на своєму шапкастому гнізді. Уважніше пригляньтесь до його лагідних і спокійних очей, стрункої постави і неодмінно помітите одну особливість: ні, він не гість на цьому обійсті, він – господар! Дарма що наші постійні сусіди вимушені на зиму полишати обжиті місця; весною, як запарує земля, вони неодмінно повернуться,

принісши із собою особливий настрій... Лелечина вірність – у буквальному і переносному смислі – стала своєрідним символом любові до рідної землі, на якій вони виростили і яка стала їхнім рідним домом (За В. Скуратівським).

 Вправа 289. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Чи можна вважати цей текст розповіддю? Свої висновки аргументуйте.

Якось восени я йшов полем і побачив: на великому лузі зібралися багато лелек. Вони утворили коло, а в колі тім з опущеною головою стояв один, красень, і слухав стрекотливу, тривожну мову своїх побратимів. Була саме пора відльоту лелек. Спочатку я гадав, що в центрі стоїть їхній ватаг, але невдовзі відкинув цей здогад. За якимось невловимим знаком усі лелеки піднялися, а він залишився. Він навіть побоявся підвести голову. Вони зробили над ним прощальне коло і полетіли.

Він не стрекотав, не бився об землю, не просив прощення чи помилування. Він стояв, убитий горем. Тільки тепер я здогадався, що відбувся лелечий суд – можливо, найсправедливіший і водночас найжорстокіший з усіх судів. Його покинули, йому заборонили летіти з ними, і він залишився в самотині...

Виявляється, він не загинув. Його підібрали діти, не знаючи про те, що він учинив злочин. Відігріли, привчили до іншого життя, назвали Халимоном.

Лелеки щовесни прилітали, виводили діток, знову відлітали, а Халимон усе жив самотником і більше ніколи не піднімався в небо.

Зовсім випадково я довідався, за що покарали лелеку. Може, то просто людська вигадка, а може, й правда – не знаю. Мені розповідали, що того літа в сусідньому селі під час грози блискавка підпалила хату, на якій багато років жили лелеки. Господар хати майже з вогню виніс дітей і дружину. Він же, лелека, рятуючи себе, відразу полетів геть від пожежі, забувши про свою родину. На виручку прилетіли інші лелеки, але вже було пізно – мати з двома маленькими пташенятами, які ще не вміли літати, загинули у вогні. Лелека все літо ховався. А коли настала пора вильоту, тихенько пристав до зграї. Але там його упізнали і осудили на вічну самотність (За В. Земляком).

II. Пригадайте цікаві випадки, свідками яких ви були, та підготуйтеся розповісти про них.

Вправа 290. Напишіть невеликий твір-розповідь на одну з тем.

1. „Мій день народження”. 2. „Мій робочий день”.

Пишучи твір, **пам'ятайте**, що зміст твору повинен відповідати темі й основній думці, у творі не повинно бути зайвого, думки потрібно викладати послідовно, використовуючи мовні засоби зв'язку між реченнями в тексті.

Словничок

бліскавка – villám
гроза – zivatar
згáрище – tűzvész
полон – fogság

лелéка – gólya
напризволяще – sorsára hagy
злочин – bűncselekmény
кочівнік – nomád

§ 44. НАГОЛОС. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОРФОЕПІЧНИМ СЛОВНИКОМ

Вправа 291. I. Розставте у вірші з вправи 287 наголоси. Що таке наголос?

II. Скажіть, яка роль наголосу в наведених парах слів.

1. *Коню́* (давальний відмінок однини) і *ко́ню* (кличний відмінок однини); *руки́* (родовий відмінок однини) і *ру́ки* (називний відмінок множини).

2. *Замóк* (пристрій для замикання ключем) і *за́мок* (фортеця); *мука́* (борошно) і *му́ка* (сильне фізичне або моральне страждання).

 Вправа 292. Прочитайте вголос речення. Чи однаково вимовляються два однаково написаних слова? Який склад розтягується довше, вимовляється з більшою силою голосу в першому з них, а який – у другому?

Навіть роботи заіржавіють без роботи! (П. Ребро).

В українській мові, як і в угорській, один зі складів вимовляється з більшою силою. Посилення голосу на одному зі складів слова називають **наголосом** (hangsúly).

Склад, на який падає наголос, називають **наголошеним** (hangsúlyos). Усі інші склади в слові **ненаголошені** (hangsúlytalan).

В українській мові наголос різномісний, тобто наголошеним може бути будь-який склад: *па́рта*, *вода́*, *голова́*.

Наголос в українській мові рухомий (változó hangsúly), тобто при зміні слова він може переміщуватися на інший склад: *вода́* (називний відмінок однини) – *води́* (називний відмінок множини).

Увага! Деякі слова можуть мати двоякий наголос. Наприклад: *алфа́віт* або *алфаві́т*.

 Вправа 293. I. Виразно прочитайте слова, визначте в них наголос.

Друзі, подружитися, готувати уроки, гуляти, нерозлучні.

II. Запишіть слова і позначте в них наголос.

III. Складіть зв'язний текст „Друзі”, використовуючи подані слова. Поставте наголос у кожному слові тексту.

 Вправа 294. Вимовте слова, змінюючи місце наголосу в них. Чи при цьому змінюється їх значення? Складіть і запишіть словосполучення з цими словами.

П'ята, сім'я, замок, орган, дорога.

 Вправа 295. Доповніть ряди однозвучними словами, але з іншим наголосом, щоб було римування. Поясніть значення слів, що мають різний наголос.

Зіставлення не марне
та й зовсім не складне:
число буває **парне**,
а молоко – ...;
і не важка наука –
різниця ось така:
великий біль – то **мука**,
а борошно –

Як кажуть, це на лобі
нам записати слід:
у колесі є **обід**,
а за столом –
Всі знай у мові **ходи**
і впевнено ...,
пізнай глибини, **броди**,
не навмання ...! (А. Арсірій).

Правильне наголошування слів дуже важливе при спілкуванні, оскільки зміна наголосу в слові інколи призводить до зміни значення слова, наприклад: *замóк* (пристрій для замикання чого-небудь ключем) і *за́мок* (фортеця).

Якщо ви сумніваєтеся, чи правильно наголошуєте слово, варто звернутися до словників. Словники усіх типів обов'язково подають наголос.

Про нормативне наголошування і правильну вимову слова можна дізнатися зі спеціального орфоепічного словника, у якому всі слова подано фонетичною транскрипцією.

 Вправа 296. Візьміть у бібліотеці словники української мови різних типів, зверніть увагу на наголос у словах. Обов'язково ознайомтеся з „Угорсько-українським словником”, яким вам доведеться найчастіше користуватися.

 Вправа 297. Перекладіть текст українською мовою. У всіх словах проставте наголос. При потребі користуйтеся перекладним словником.

Mátyás király korában Buda fejedelmi székhely lett. Ekkor Pest és Buda városa körül erős falakat építettek. Mátyás udvarában tudósok, írók dolgoztak. Híres volt a király könyvtára is.

СМІШИНЬКИ

П'ЯТІРКА

- Сьогодні ми диктант писали!
- То що ти хочеш цим сказати?
- П'ятірок в нас тепер чимало!
- Напевно, вже і в тебе п'ять?
- Та ні, у мене лиш четвірка...
- Чому ж не п'ять, скажи, хлопча?
- І тут малий зітхає гірко:
- П'ятірок всім не вистача... (Г. Бойко).

Словничок

заіржавіти – megrozsdásodik
написати на лобі – a homlokára van írva
навмання – találmra, vaktában
обід – abroncs, karima

брід – gázló
пárний – páros
хід – menet, járat

§ 45. НАГОЛОШЕНІ І НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ. ЇХ ВИМОВА І ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ

 Вправа 298. Пригадайте, що ви вивчали про вимову наголошених і ненаголошених голосних в українській мові.

В угорській мові всі голосні звуки – наголошені та ненаголошені – вимовляють чітко.

В українській мові, на відміну від угорської, голосні не розрізняються за довготою.

В українській мові голосні звуки [a], [o], [y], [e] [и], [і] вимовляють чітко під наголосом. Звуки [a], [y], [і], [o] вимовляють виразно і в ненаголошених складах.

Звук [e] в ненаголошених складах вимовляють наближено до [и], а звук [и] – наближено до [e], наприклад: *земля* [зе^им-л'а], *зима* [зи^ема].

Звук [o] перед складом з наголошеним [y] вимовляється як [o^y], наприклад: *кожух* [ко^yжух], *голубка* [го^yлубка].

В угорській мові наголос завжди на першому складі слова.

 Вправа 299. І. Виразно прочитайте байку. Зверніть увагу на наголос у словах. Визначте, які голосні вимовляються невиразно.

ЛИСИЦЯ

Лисиця в школу вчитися прийшла.

А як вона ледачою була,

то, щоб уроки не робити,

надумала учительку дурити –

всі правила напише на хвості

та приклади складніші і прості

і вгору лапу піднімає:

– Я знаю! Я піду до дошки!

Озветься так, помнеться трошки,

хвоста до носа піднесе

і відчита, як з книги, все...

Отож знання у неї ті

були не в голові, а на хвості!

Учителька помітила це діло –

на хвіст ногою наступила:

– Тепер відповідай!

Лисиця так і сьак –

не зна нічого – й край...

Шановні друзі, учні й учениці,
а поміж вас нема подібної лисиці? (*М. Яровий*).

II. Перекажіть зміст байки своїми словами.

III. Дайте відповідь на запитання автора.

IV. Що ви думаєте про поведінку таких „лисиць”?

Вправа 300. Спишіть речення, прокоментуйте вимову ненаголошених голосних.

1. Наближення зими у всьому серце чує: і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках (*В.Сосюра*). 2. Чарівний світ пливе переді мною: сині води, білі піски, хати на високих берегах (*О.Довженко*).

Вправа 301. Прочитайте угорські та українські слова, порівняйте вимову ненаголошених голосних.

Telefon – телефон, téma – тема, szезон – сезон, matematika – математика, energia – енергія, metró – метро, menü – меню, rekord – рекорд.

Вправа 302. I. Прочитайте прислів'я. Як ви розумієте кожне з них?

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові. 2. Слово – не горобець: вилетить – не впіймаєш. 3. Язик до Києва доведе. 4. Бережи хліб на обід, а слово на відповідь. 5. Слово не стріла, а до серця лине (*Народна творчість*).

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

Вправа 303. I. Прочитайте вірш-пісню, правильно вимовляючи наголошені і ненаголошені голосні. Визначте основну думку вірша.

ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ

Чом, чом, чом, земле моя,
так люба ти мені,
так люба ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
чарує так мене
краса твоя?

Чим, чим, чим манить мене
пташні твоєї спів,
пахучий цвіт лісів?
Чим, чим, чим манить мене
вода річок твоїх,
що тут пливе?

Тим, тим, тим, дитино, знай,
що тут ти вперше світ
уздріла в цвіті літ.
Тим, тим, тим, дитино, знай,
що води ті й ліси –
твій рідний край!.. (К. Малицька).

II. Пригадайте вірші-пісні угорською мовою, у яких основна думка була б такою ж.

 Вправа 304. Прочитайте текст. Перекажіть його. Стежте за правильною вимовою звуків.

ЗАКАРПАТТЯ – НАШ РІДНИЙ КРАЙ

Ми живемо в чарівному куточку України – на Закарпатті. Закарпатська область – це прекрасний, мальовничий край, земля зелених лісів і бистроводних рік, стародавніх міст і квітучих сіл.

На Закарпатті живуть люди різних національностей: українці, угорці, росіяни, румуни, словаки, євреї, німці, цигани. Усі вони живуть у мирі і злагоді.

Закарпатці – дуже працьовиті люди. Вони вирощують хліб і виноград, розводять корів, овець, виготовляють різноманітні промислові товари, будують нові села й міста.

У різний час на Закарпатті жили відомі діячі науки та культури: Михайло Лучкай, Іван Орлай, Олександр Митрак, Олександр Духнович, Габор Дайка, Імре Ревес та інші.

Н. Черній. Закарпаття

Вправа 305. Складіть свій текст про рідний край. Можете використати такі прислів'я: „Та земля мила, де мати родила“, „Всюди добре, але вдома найкраще“.

У складах із ненаголошеними **е** та **и** пишемо ту саму літеру, що й під наголосом: *вели́кий, величезний, бо ве́лич; несú, бо прине́сений*.

Отже, коли виникає сумнів, яку букву писати на місці ненаголошеного голосного звука, змінюємо слово або добираємо до нього споріднене слово так, щоб ненаголошений звук став наголошеним. Наприклад, пишемо *зелéний* – бо *зе́лень*; *зимá* – бо *взі́мку*; *голúбка* – бо *го́луб*.

Правопис слів, у яких написання **е**, **и**, **о** ніяк не перевіряється, треба запам'ятати: *апельсин, медаль, пенал, кишеня*. У разі потреби звертайтеся за довідкою до орфографічного словника.

Вправа 306. Спишіть текст. Поясніть написання виділених букв, дібравши споріднені слова або змінивши форму слова.

Займався пишний вишневий ранок. Золотий промінь переливався зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар займалися червоним полум'ям. Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі та обгорталося блискучими хмарами... (*М. Коцюбинський*).

Вправа 307. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви **е** та **и**. Поясніть їх написання.

Прокинулася с..ничка вранці. Под..вилася довкола. Сніг л..жить. Але їй в..село. Пурхнула на в..соку берізку. Заспівала в..селу пісню. Скоро в..сна прийде, т..пло прин..се. Знову ліс заз...л...ніє (*За Ю. Ярмашием*).

Вправа 308. І. Прочитайте вірш. Знайдіть слова з ненаголошеними **е**, **и**, поясніть їх написання.

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі з плугами йдуть,
співають ідучи дівчата,
а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
вечірня зіронька встає.

Дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
та соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх,
сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
та соловейко не затих (Т. Шевченко).

В. Касіян. Садок вишневий коло хати

II. Як (якими мовними засобами) змалював поет картину весняного вечора?

III. Підготуйте свій опис вечора.

Словничок

вперше – először
в цвіті літ – élete teljében
гілка – ág, gally
горобець – veréb
злагода – egyetértés
лінути – pislant
люба – kedves
мáнить – dézsa
дiжá – dézsa
научáти – oktat
пiшний – pompás

пiр'я – tollazat
пiашнiя – madárfióka
пiтиця – madár
стрiлá – nyíl
хáщa – erdő sűrűje, bozótos
уздри́ла – meglát
чару́є – elbűvöl
чoм – miért
плугáтapi – szántók
пóлум'я – láng
хрущi – cserebogár

§ 46. ВИМОВА І НАПИСАННЯ СЛІВ З НЕНАГОЛОШЕНИМ [А]

В українській літературній мові ненаголошені звуки [а] і [о] вимовляють чітко. Але в декількох словах можливе сплутування їх. Написання цих слів треба запам'ятати.

Вимовляємо і пишемо **а** після **г, к, х** перед складом з наголошеним звуком [а] у словах *гарáзд, гаря́чий, калáч, качáн, хазя́їн, бага́то, бага́ч, багати́р* (багач).

У таких словах, як *богати́р* (велетень, силач), *коза́к, корова́й, кропи́ва, крохма́ль, пога́ний, солда́т, слов'я́ни, гонча́р*, у першому складі вимовляємо і пишемо **о**.

 Вправа 309. Прочитайте вірш виразно, звертаючи увагу на вимову звуків [а] та [о].

Заєць спати захотів,
сам постелю постелив,
сам собі зробив подушку,
підмостив її під вушко.
Та у зайця довге вушко –
все звисає із подушки (*М. Стельмах*).

 Вправа 310. I. Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви **а** або **о**.

1. Не в б..гатстві сила, а в трудових руках. 2. Один с..лдат в полі не воїн. 3. То не к..зак, що ..таманом не думає бути. 4. Раз – та г..разд. 5. Хто б..гато обіцяє, той рідко слово тримає.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

 Вправа 311. I. Виразно прочитайте текст, звертаючи увагу на правильну вимову ненаголошених [о] та [а].

МІЙ ДІДУСЬ – ГОНЧАР

Влітку мій дідусь майструє в повітці. Там є гончарний круг, корито з розчиненою жовтою або білою глиною. Гончарний круг крутиться, а в руках дідуса народжуються глечик, горщик чи макітра.

Потім дідусь свої вироби просушує в тіні, а тоді покриває емаллю і випалює в гарячій печі. Для всієї нашої школи він подарував вазони для квітів.

II. Розкажіть про професію вашого дідуса.

 Вправа 312. I. Прочитайте текст, дотримуючись норм української літературної вимови.

МОЛИТВА

Слова О. Кониського

Боже великий, єдиний!
Нам Україну храни,
волі і світла промінням
ти її осіни.

Світлом науки і знання
нас, дітей, просвіти,
в чистій любові до краю
ти нас, Боже, зрости.

Молимося, Боже єдиний,
нам Україну храни,
всі свої ласки, щедроти
ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
дай доброго світа*,
щастя дай, Боже, народу
і многая, многая літа!

II. Визначте основну думку вірша-молитви.

III. До кого звертається автор?

IV. Чому автор називає Бога великим, єдиним?

V. Як ви розумієте вираз „Світлом науки і знання нас, дітей, просвіти“?

VI. Якими хотів би автор бачити дітей України?

VII. Що просить автор у Бога для свого народу?

VIII. А що б ви попросили в Бога для себе, для своєї мами, своєї сім'ї, всієї України?

IX. Вивчіть молитву напам'ять.

Словничок

вазón – virágcserep
віріб – fazekasáru, cserépedény
в тіні – árnyékban
в шéлесті – susogás, zizegés
гарáзд – jól
глéчик – korsó, köcsög
гончáр – fazekas
гóрщик – fazék
емáль – zománc
плуг – eke
калáч – kalács
качáн – torzsa, kukoricacső
кóло їх – mellettük
коровáй – cipó

кропивá – csalán
крохмáль – keményítő
лáска – szívesség, kedvesség
ледáчий – lusta
макітра – koponya
осініти – meglep
отамán – atamán, kozákvezér
пішний – fényűző
соловéйко – fülemüle, csalogány
тримáти слóво – megtartja szavát
храніти – őrizni
чарівний – bűvös
щедрóти – bőkezűség

* *Світа* – тут: життя, існування.

§ 47. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ І ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ. УПОДІБНЕННЯ ДЗВІНКІХ І ГЛУХИХ ПРИГОЛОСНИХ

 Вправа 313. I. Виразно прочитайте текст, стежте за правильною вимовою приголосних звуків.

Спілкуючись з ким-небудь у товаристві, важливо зосередитися на темі бесіди, взяти в ній участь, підтримати її плавність, зробити розмову цікавою. Розмову треба вести так, щоб усі присутні могли взяти в ній участь.

Співбесіднику можна заперечувати, говорити, що він помиляється, захищати свої погляди, але це треба робити делікатно. Якщо ви в чомусь не впевнені – краще промовчіть. Якщо ви хочете висловити свою думку, зачекайте, доки інший договорить, не перебивайте його.

Не годиться відповідати на запитання лише „так” чи „ні”. Обов’язково треба додати ще кілька слів. Наприклад: „Так, Маріє Іванівно”, „Ні, вибачте”; або ввічливо перепитайте: „Пробачте, що ви сказали?” чи „Пробачте, я не почула ваших слів”. Зізнатися: „Я не зрозуміла”, „Я не слухала”, – було б незручно. Такі вирази, як „Це неправда”, „Це дурниця”, – неприпустимі. Треба висловлюватись так: „Мені здається, що ви помиляєтесь”, „Вас, очевидно, неправильно поінформували” і т. ін. (*З журналу*).

II. Вивчіть фрази, якими користуються при перепитуванні, запереченні. Вживайте їх у спілкуванні.

 Вправа 314. Прочитайте вірш, дотримуючись норм вимови. Яка основна думка вірша? Як ви розумієте зміст двох останніх рядків?

Вчіться, діти! Мудра книжка
скаже вам чогось багато
з того, що колись другими
і посіяно, й пожато (*Я. Щоголів*).

 Увага! Дзвінки приголосні в кінці слів в українській мові не оглушують.

 Вправа 315. I. Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх.

Хліб, зуб, сад, ніж, ріж, дід, гриб, голуб.

II. Складіть і запишіть речення з двома словами (за вибором).

Дзвінкі приголосні перед глухими вимовляють дзвінко: *книжка, казка, грядка, стежка*. Виняток становить звук [г], який перед глухими [к], [т] вимовляють, як парний йому глухий [х]: *вогко* [вохко], *легко* [лехко], *нігті* [н'іхт'і]. Також оглушують дзвінкий приголосний [з] у префіксі з- перед наступним глухим: *зсох* [ссох], *зцідити* [сц'ідити].

Глухі приголосні перед дзвінкими вимовляють дзвінко: *вокзал* [вог'зал], *якби* [яг'би], *молотьба* [молод'ба], *косьба* [коз'ба].

Уподібнення приголосних звуків

Уподібнюються	Вимовляємо	Пишемо
1. Глухі до парних їм дзвінких перед дзвінкими	во[г]зал	<i>вокзал</i>
2. Дзвінкі до парних їм глухих перед глухими на початку слова	[сс]ушити	<i>зсушити</i>
3. [г] до [х] в окремих словах	ле[х]ко ні[х]ті во[х]ко	<i>легко</i> <i>нігті</i> <i>вогко</i>
Немає уподібнення	Вимовляємо	Пишемо
1. Дзвінких до парних їм глухих перед глухими в середині слів	яг[д]ка кни[ж]ка	<i>ягідка</i> <i>книжка</i>
2. Глухих до парних їм дзвінких перед [м], [н], [р], [л], [в]	[к]ричати за[п]лив	<i>кричати</i> <i>заплив</i>
3. [г] до [х] у більшості слів перед глухими	допомо[г]ти домі[г]ся	<i>допомогти</i> <i>домігся</i>

Вправа 316. Виразно прочитайте слова. Запишіть їх.

Боротьба, ложка, обхопити, галузка, легко, бабка, вогкий, схід, грядка, безсилий.

Якщо ви сумніваєтесь, чи правильно позначаєте на письмі приголосний звук, змініть слово так, щоб після приголосного з'явився голосний звук: *просьба* – *просити*, *кігті* – *кіготь*.

Деякі слова не можна змінити так, щоб після приголосного стояв голосний звук. Написання таких слів треба запам'ятати або перевірити за словником: *вокзал, рюкзак*.

Вправа 317. Напишіть слова, вставляючи одну з букв. Правильно вимовляйте слова.

Е(г,к)замен, хо(д,т)ьба, фу(д,т)бол, рі(з,с)ьба, во(г,к)зал, рю(г,к)зак, боро(д,т)ьба.

 Вправа 318. I. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть вимову і написання цих слів.

1. У роботи гірке коріння, та соло..кий плід. 2. Не могли звабити калачем, а потім тя..ко було відбити бичем. 3. Краще на своїй стороні кістками ля..ти, ніж на чужій слави натя..ти. 4. Не на користь кни..ку читать, коли лише вершки хапать (*Народна творчість*).

II. Вивчіть напам'ять прислів'я (за вибором).

 Вправа 319. Виразно прочитайте текст, визначте дзвінки та глухі приголосні у виділених словах.

ГОРОБИНА

Восени горобина особливо гарна. Вона **прикрашає** осінній ліс. Серед жовтого **листя** полум'яніють її червоні кетяги. Шанують люди горобину також за лікувальні **властивості**. Грона горобини зрізають ще до **заморозків**.

 Вправа 320. Прочитайте вірш і випишіть слова, у яких вимова звуків не відповідає написанню.

ДУМИ ПРО БАТЬКІВЩИНУ

Здрастуй, мій сонячний краю,
ти снишся мені і тут,
серцем щодня я літаю
до тебе, за бистрий Прут...
Бачу далекі вершини
в тумани повитих Карпат.
Може, моя то Вкраїна
біліє черідкою хат?.. (*О. Гончар*).

СМІШИНЦІ

ЩИРЕ ПОБАЖАННЯ

– Ти з днем народження мене вітаєш?
Спасибі, донечко!
А що мені бажаєш?
– Бажаю щиро вам,
мій любий татку,
щоб ви мені купили...
шоколадку! (*В. Шаройко*).

бич – korbács
 вокзал – pályaudvar, állomás
 галúзка – ág
 голосовí зв'язки – hangszalagok
 горобíна – berkenye
 грóно – szőlőfürt

грýдка – ágyás, virágágy
 зámорозок – reggeli fagy
 звáбити – csábít
 кáска – sisak
 рюкзák – hátizsák

§ 48. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Вправа 321. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Українська мова має свою особливу музикальність. Незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравинський користалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови (Д. Павличко).

Українська мова дуже милозвучна.

Іноді при творенні слова або його змінюванні виникає важкий для вимови збіг приголосних. Тоді один із звуків (зазвичай середній) випадає, тобто відбувається **спрощення** (egyszerűsítés elve) у групах приголосних. Це спрощення в українській мові передається також на письмі.

Найпоширеніші випадки спрощення у групах приголосних:

Група приголосних	Випадний звук	Приклади
-стн-	[т]	<i>радість – радісний</i>
-стл-	[т]	<i>щастя – щасливий</i>
-здн-	[д]	<i>проїзд – проїзний</i>
-ждн-	[д]	<i>тиждень – тижневий</i>

Увага! У словах *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, шістнадцять* і в прикметниках, утворених від слів іншомовного походження (наприклад, *баластний*), спрощення не відбувається.

 Вправа 322. Прочитайте слова. Випишіть ті, в яких відбулося спрощення. Складіть з ними речення і запишіть.

Чесний, кістлявий, захисник, обласний, контрастний, шістнадцять.

 Вправа 323. Замініть словосполучення прикметниками. Запишіть їх. Чи в усіх прикметниках відбулося спрощення на письмі?

Людина, яка хвалиться; відпустка на тиждень; праця, що приносить користь; людина, яка зазнала щастя.

 Вправа 324. Перепишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви.

1. Людина не може бути щас..ливою за рахунок чужого щастя (*Л. Первомайський*). 2. Немає в світі нічого радіс..нішого й приємнішого, ніж людська праця (*О. Довженко*). 3. Минув мій рік піс..надцятий, сімнадцятий починаю (*Марко Вовчок*). 4. Он на стрункій та високій осичині листя пес..ливо тремтить (*М. Старицький*).

 Вправа 325. Чи погоджуєтесь ви з думкою відомого українського письменника та кінорежисера Олександра Довженка (див. друге речення із вправи 324)? А яке місце посідає праця у вашому житті, у житті ваших батьків? Розкажіть.

Словничок

балáст – ballaszt, ellensúly	незбагнénний – megfoghatatlan,
вібра́ція – rezgés	érthetetlen
душá – lélek	пестли́вий – gyengéd, becéző
зап'я́стя – csukló	тремті́ти – reszket
золотоно́сна піка́ – aranytermő folyó	хва́стну́ти – dicsekszik
кістля́вий – csontos, szálkás	хвасто́витий – dicsekvő
контра́стний – ellentétes, kontraszt	

§ 49. УДОСКОНАЛЕННЯ НАПИСАНОГО. РОБОТА З ЧЕРНЕТКОЮ

 Вправа 326. Проаналізуйте зауваження учителя до вашого твору-розповіді, зроблені на полях. Внесіть у текст відповідні виправлення і запишіть його відредагований варіант.

 Удосконалюючи вже написане, працюйте у такій послідовності:

1. Уважно прочитайте текст чернетки, звертаючи увагу передусім на точність передачі змісту. Виправте виявлені змістові та мовленнєві огріхи.

2. Прочитайте твір ще раз, звертаючи увагу на граматичні, орфографічні та пунктуаційні помилки, виправте їх.

3. Охайно перепишіть твір, внісши в остаточний текст усі виправлення.

 Вправа 327. I. Напишіть чернетку твору-розповіді на одну з тем.

„Мої домашні обов’язки та улюблені заняття”; „Вихідний день моєї родини”; „Моє дозвілля”.

II. Обміняйтеся зошитами з сусідом по парті і перевірте чернетки творів.

III. Проаналізувавши зауваження товариша, відредагуйте чернетку і запишіть остаточний варіант твору.

§ 50. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ [У] З [В], [І] З [Й]

 Вправа 328. Прочитайте вголос речення. Скажіть, які словосполучення легше вимовити – у першому чи другому реченні кожної пари? Чому?

1. Мої зошити Іштван випадково **поклав в свій** портфель. – Мої зошити Іштван випадково **поклав у свій** портфель. 2. **Вода у озері** була холодна і прозора. – **Вода в озері** була холодна і прозора.

Збіг голосних або приголосних робить мову важкою, немилосливою. Для української мови характерне уникання збігу кількох голосних або приголосних на межі слів. Цьому сприяють чергування (hangváltozás) звуків [у] – [в], [і] – [й]. Наприклад: *Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі (На родна творчість)*. У першій частині вжито прийменник **в**, щоб уникнути збігу голосних, у другій частині – прийменник **у**, щоб не було збігу приголосних.

Чергуються прийменники **у, в**, сполучники **і, й**, початкові звуки [у] та [в], [і] та [й].

У з В чергуються:

1. Між приголосними вимовляємо і пишемо **у**, а між голосними **в**: *жив у Києві, наш учитель, зайшла в аптеку*.

2. Після голосного перед приголосним вимовляємо і пишемо **у** або **в**, але частіше надають перевагу **в**: *живе в Києві* або *живе у Києві*. Однак перед **в** пишеться **у**: *увійшли у ворота*.

3. На початку речення перед приголосним вимовляємо і пишемо у, перед голосним – в: *У Києві...*, *В Америці...*

Не чергуються У з В:

а) коли змінюється значення слова: *вправа* (у підручнику, зошиті) – *управа* (у селі, місті), *вступ* (у книзі) – *уступ* (у горах);

б) у словах, що вживаються тільки з в або у: *влада, увага, умова*;

в) у власних іменах і словах іншомовного походження: *Вдовенко, Удовенко, Владивосток, Угорщина, ультиматум*.

Увага! У поезії вживають дві форми: *Україна* і *Вкраїна*.

За цими ж правилами чергуються і з й, наприклад: *він ішов, вона йшла*.

Увага! На початку речення завжди вимовляємо і пишемо і: *І я полину далеко-далеко*.

 Вправа 329. Прочитайте речення і поясніть вживання у – в, і – й (прийменники, сполучники, початкові ненаголошені звуки).

1. Після вечері Дмитро прощається і йде додому (*М. Стельмах*). 2. Вода в протоках де-не-де почала вже замерзати. 3. Чемність серед людей в усі віки була свята і висока (*О. Іваненко*). 4. Черниш лежав у траві на краю насипу (*О. Гончар*).

 Вправа 330. Списуючи речення, поставте замість крапок і або й, у або в.

1. Тінь ..пала ..же на ..сю галявину, терпко запахли квіти, а ... кущах затьохкав соловей. 2. ... пошані той ... нас, хто працює ..міло (*П. Воронько*). 3. Цілий день ..чора проблукав ... полі, з вітром навздогінки бігав навмання (*В. Чумак*). 4. ..вечері пішов дощ, зробилось вогко ... холодно.

 Вправа 331. Спишіть слова, добираючи з дужок потрібні букви. Написане прочитайте вголос.

Наш (у,в)читель, наші (у,в)чителі; сказав (у,в)се, сказала (у,в)се; був (у,в)лісі, були (у,в)лісі; сідають (у,в)автобус, сіли (у,в)автобус; хлопець (і,й)шов, хлопці (і,й)шли; час (і,й)ти, пора (і,й)ти.

 Вправа 332. Виправте речення, використовуючи на місці збігу голосних і приголосних чергування у–в, і–й.

Був в школі. У очах стояли сльози. Хлопець ввійшов в хату. Урок в восьмому класі. Петрусь й Сашко, Василько і Оксанка йшли у ліс.

Працівник звіринця каже Юркові:

- Хлопчику, зараз же відійди від тигра!
- Не бійтеся, дядечку, я йому нічого не зроблю.

* * *

– Що з тобою, Петрику, чому ти сьогодні такий блідий? – занепокоєно запитав учитель.

– А нічого, – відповів Петрик. – Просто сьогодні мене умивала мама.

Словничок

блідий – sápadt, halvány

умова – feltétel

жменя – marék

управа – hivatal, igazgatóság

журавель – daru

синиця – cinege

уступ – fok, kiszögellés

§ 51. ОСОБЛИВОСТІ ПОВУДОВИ ОПИСУ. ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРЕДМЕТА

Вправа 333. І. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається? До якого стилю мовлення він належить? Доведіть правильність вашої думки.

Опис – це один з типів мовлення, за допомогою якого ми характеризуємо предмети, називаючи найважливіші для них ознаки, властивості тощо. Це можуть бути: розмір, колір, смак, запах, форма, призначення та ін.

Описувати можна все, що ми бачимо навколо, з чим ми зустрічаємося в житті: предмети, тварин, людей, різні процеси та явища.

Описом ми користуємося тоді, коли потрібно, щоб людина, до якої ми звертаємося, ніби побачила, впізнала те, про що ми говоримо.

Опис здебільшого складається з трьох частин: у першій передають загальне уявлення від описуваного предмета, тварини та ін., у другій дають опис частин, деталей, говориться про окремі ознаки; у третій – роблять висновки (Г. Шелехова).

II. Назвіть основні ознаки опису і наведіть свої приклади.

Увага! Тексти, які б містили лише опис, трапляються дуже рідко. Здебільшого описи вживають для розкриття основної думки у текстах-розповідях і роздумах.

Вправа 334. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення він належить і чому? Знайдіть у тексті описи і з'ясуйте їх призначення.

КВІТИ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

Споконвіку наші предки з шанобою ставились до рослинного світу, зокрема, до квітів.

Квіти використовували не тільки з практичною, лікувальною ціллю, а й задля окраси, до якої здавна не були байдужими українці. Квіти зображені на давніх предметах побуту, і це свідчить про те, що красиві квіти вирощували на садибах. Квітник був неодмінною частиною садиби. Він розміщувався неподалік від причілку хати і виходив на вулицю. Іноді квітники обгороджували рядочком квітів чи низькорослих кущів. Такі квітники й зараз прикрашають хати українців у селах і балкони міських жителів.

Які ж квіти найбільше до вподоби українцям?

Чи не найбільш улюбленою й поширеною в Україні є мальва. Розповсюдилася вона по всьому Середземномор'ю, а прийшла до нас із Південної Азії. Відомо понад півтори тисячі її різновидів.

В. Титуленко. Мальви

Високі стебла, густо вкриті яскравими ніжними квітками та великими лапатими листками, закривають майже кожну сільську хату. Квіти мальви мають безліч відтінків – від рожевого до густо-червоного, що створює дивовижну веселку навколо оселі.

У лісах, лісосмугах, на узбіччі доріг ростуть так звані дикі мальви. Вони білого або блідо-рожевого кольору, використовуються як лікувальні кормові рослини. З культурних мальв темних кольорів робили природні барвники.

Майже біля кожної хати знаходилося місце і для пахучих яскра-

вих чорнобривців, жовтогогарячих нагідок, червоної рути, барвінку, любистку, м'яти, матіоли. Не перелічити нині всіх назв квітів, які прикрашають життя сучасного українця... (За Г. Лозко).

 Вправа 335. Складіть і запишіть докладний переказ тексту „Квіти в житті українців”.

 Вправа 336. Напишіть невеликий твір-роздум „Моя улюблена рослина (квітка, дерево)”, використавши при цьому опис предмета, про який пишете. Як зразок при написанні твору можете використати такий текст:

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців, скажімо, клен, у росіян – берізка, а в українців – верба і калина. Правду каже прислів'я: без верби й калини нема України. З давніх-давен наш народ опое-тизував кущ калини, оспівав у піснях. Чи ж не тому так дбайливо охороняли й доглядали в народі калину. Наруга над нею вкривала людину ганьбою.

Кущ калини біля материної хати. Це не тільки краса, а й глибокий символ, наш духовний світ, наша спадщина (За В. Скуратівським).

Словничок

барвінок – meténg
м'ята – menta
мáльва – mályva

любисток – lestyán
квітнік – virágágyás
чорнобривці – bársonyka

§ 52. ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ ЗНАКОМ М'ЯКШЕННЯ (Ь).

ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ

 Вправа 337. I. Прочитайте речення. Випишіть слова, у яких є м'які приголосні, в першу колонку, а в яких лише тверді приголосні, – у другу.

Білі мухи налетіли –
все подвір'я стало біле,
не злічити білих мух,
що летять неначе пух (М. Рильський).

II. Якими буквами позначають м'якість приголосних в українській мові?

Буква **ь** – це знак м'якшення (м'який знак). Він показує, що попередній приголосний вимовляється м'яко. Наприклад: *дядько, тільки, спить, кінь, дзьоб*.

У приголосних звуках угорської мови, які складаються з двох літер, одна з яких **у**, остання відіграє роль свого роду м'якого знака.

Вправа 338. Прочитайте вірш. Які правила вживання м'якого знака згадано в ньому?

...Хай досить скромний і неговіркий,
та щиро і з віддачею всією
зігріє букві душу знак м'який
хоча б уже присутністю своєю.
Тому до нього тягнуться з давен,
тяжіють в словотворчому пориві
і Л, і С, і Т, і Д, і Н,
а також різні суфікси пестливі.
Стояти поруч в труднощах, біді –
мети у нього іншої немає.
І подобріє слово БІЛЬ тоді,
і слово РАДІСТЬ сонячно засяє.
Втім, не перелічити різних див,
які він творить в добродійстві славнім!
Однак шиплячим він не догодив.
Чи не тому, що не шиплячий сам він?
А букві Р, що вдачею крута,
яка не визнає м'якого серця,
його ласкава, ніжна доброта
доволі безпринципною здається.
Але, добром наповнений ущерть,
готовий все пом'якшувати знову
хіба не Знак М'який у слові ТВЕРДЬ
надійно підпирає всю основу? (А.Бортняк).

Вправа 339. Прочитайте слова. Поясніть написання чи відсутність знака м'якшення.

Камінь, кобзар, ходять, тулуб, сіль, йорж, стаж, дідусь.

Вправа 340. Списуючи речення, допишіть, де треба, знак м'якшення.

1. Земля моїх бат..ків прекрасна і родюча (В. Сосюра). 2. Не хвали сам себе, нехай інші тебе похвалять.. 3. У кого є нен..ка,

у того й голівон..ка гладен..ка. 4. Під лежачий камін.. вода не тече. 5. Їж хліб.. з сіллю і водою, живи правдою святою (*Народна творчість*). 6. Леген..кий вітрец.. подихає і скріз.. розносить.. тепло ран..н..ого літ..н..ого ранку (*Панас Мирний*).

 Вправа 341. Порівняйте вимову слів *галка і галька, булка і булька, лаз і лязь*. Складіть речення з однією парою слів.

 Вправа 342. Прочитайте правила. Доберіть приклади до кожного з них.

Знак м'якшення пишуть:

1. Після **д, т, з, с, ц, л, н**, що позначають м'які приголосні:
а) в кінці слова та в середині слова перед буквами, що позначають твердий звук: *сіль, тінь, дідусь, пальне, вузький, маленький*;

б) перед **о**: *сьомий, працюючий, польовий, нього*.

2. Після **л**, що позначає м'який, перед наступним м'яким: *сільський, пальці, їдальня*.

3. У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**: *український, чернівецький*.

4. У сполученнях: **-льч-, -льц-, -ньч-, -ньц-,** що походять з **-льк-, -нк-**: *Гальчин, Гальці – бо Галька; доньчин, доньці – бо донька*.

5. У дієсловах на **-ть, -ться**: *працюють, миється*.

Знак м'якшення не пишуть:

1. Після **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, ж, ч, ш, щ, р**: *степ, дуб, голуб, сім, піч, ніж, борщ*.

2. Після букв, що позначають м'які приголосні й стоять перед м'якими (пом'якшеними) приголосними: *пісня, щастя, український, дні*.

3. У словах *в'язкий, боязкий, різкий, ковзкий, дерзкий, баский, плоский*.

4. Після **н** перед **ч, ш, щ**: *менший, кінчик, барабаник*.

5. У сполученнях **-лч-, -лц-, -нч-, -нц-,** що походять з **-лк-, -нк-**: *Наталчин, Наталці, бо Наталка; дівчинці – бо дівчинка*.

 Вправа 343. Складіть і запишіть речення з наведеними словами. Усно поясніть вживання знака м'якшення.

Хлопець, українець, український, козацький, співають.

 Вправа 344. І. Прочитайте текст, дотримуючись норм української вимови.

НАРОДНА ПІСНЯ

На весь світ лунає прекрасна українська народна пісня. У ній говорить палка синівська любов до рідної землі, до Батьківщини,

вчувається слава подвигів минулих поколінь, дихає козацька вольниця. У народній пісні чути важкий, під'яремний стогін селянина-кріпака, бурлаки, всіма гранями виблискує материнська любов, ясним промінням відсвічує чисте дівоче кохання. Народній пісні притаманний і сміливий заклик до боротьби за краще життя, і веселий жарт, і висміювання людських недоліків.

Пісня навчає, виховує.

Е. Контратович. Весілля на Верховині

II. Випишіть слова з м'яким знаком. Поясніть їх правопис.

Вправа 345. Виразно прочитайте слова. Спишіть їх. Визначте суфікси та буквосполучення, у яких пишемо знак м'якшення.

Маленький, малесенький, малюсінький; тоненько, тонесенько, тонюсінько; добренько, добресенько, добрісінько; гарненький, гарнесенький, гарнісінький, гарнюсінький.

Увага! В українській мові суфікси **-еньк-, -есеньк-, -юсіньк-, -ісіньк-** завжди пишуть зі знаком м'якшення.

Вправа 346. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть, чому в них пишемо чи не пишемо знак м'якшення.

Bácsi, eladó, fiatalság, só, öt, kilenc, függetlenség, minőség, tanuló, szobrászat, gépkocsi, érem, orvos, hektár, kés, szerep, együttes, fájás, kabát, album, ceruza, szék, út, iszik.

 Вправа 347. Прочитайте вірш згідно з нормами української вимови.

ЛЕЛІ

Глянь:	лелі,
в лелечій	лелі,
у оселі	леленьки
в білих	малі
льолях	у кубельці,
милі	у теплі (Г. Бойко).

 Вправа 348. Розкажіть про ваше улюблене звірятко чи пташку, використовуючи зменшувально-пестливі суфікси.

Словничок

бу́лка – zsemle	лунати – hangzik
бу́лька – hólyag, buborék	льо́ля – ing
бу́рлака – hajóvontató	осе́ля – lakás
грань – oldal, határ, perem	палкий – heves, tüzes
злі́чити – összeszámol	під'яре́мний (понево́лений) – aki rabságban van
йорж – sügér	родю́чий – termékeny
кри́пак – jobbágy	сто́гін – nyögés, sóhajtás
лаз – rés, nyílás	ту́луб – törzs
ла́зити – mászik	кубе́льце – fészek
леле́ка – gólya	

§ 53. ВИМОВА І НАПИСАННЯ СПОЛУЧЕНЬ **ЙО**, **ЬО**

 Вправа 349. Прочитайте слова. Складіть з ними речення і запишіть їх.

Район, знайомий, льон, мільйон, льотчик.

 Буквосполучення **йо** позначає два звуки [й] та [о] і його пишуть на початку слова та на початку складу: *Йосип, знайомий*.

Буквосполучення **ьо** позначає звук [о] та м'якість попереднього приголосного. Його пишуть усередині складу: *сьогодні, трьох*.

 Вправа 350. Спишіть речення. Поясніть уживання буквосполучень **йо** та **ьо**.

1. На Йордан ставлять на річці хрест з льоду. 2. Взимку не чути тьохкання соловейка. 3. Мій дідусь дуже працьовитий. 4. По синьому морі плив корабель. 5. У березні святкуємо пам'ять незабутнього поета Тараса Шевченка. 6. Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай.

 Вправа 351. Спишіть слова, вставляючи **йо** чи **ьо**. Поясніть їх написання.

Л....н, ра....н, бад....рий, сер....зно,д, ма....р.

 Вправа 352. Спишіть речення, вставляючи **йо** чи **ьо**. Поясніть їх написання.

1. Острів, що славиться своєю мал....вничістю, зараз має похмурий зловісний вигляд (*О. Гончар*). 2. Зна....му пісню нам від берега приніс легенький вітерець (*М. Рильський*). 3. Увечері в приміщенні парламенту відбувався урядовий при....м. 4.го за смагле сухорляве обличчя було сер..зним і напруженим (*З газети*).

 Вправа 353. Чи бачили ви коли-небудь льон? Опишіть його. Розкажіть, яку користь приносить він людям.

ПОГОДИВСЯ

– Сьогодні надворі
така хуртовина,
що, певно, до школи
не підеш ти, сину!
– Ну що ж, так і бути, –
Петрусь промовляє, –
тоді я, матусю, піду погуляю (*Б. Слюсар*).

Словничок

бадьóрий — élenk
льон — len

серйóзно — komolyan
тьóхкати — csicsereg, csattog (madár)

§ 54. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА. ПРАВИЛЬНА ВИМОВА ТА НАПИСАННЯ СЛІВ З АПОСТРОФОМ

 Вправа 354. I. Уважно прочитайте вірш, який композитор О. Білаш поклав на музику. У виконанні народного артиста України Дмитра Гнатюка ця пісня стала популярною.

ДВА КОЛЬОРИ

Як я малим збирався навесні
піти у світ незнаними шляхами,
сорочку мати вишила мені
червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
оба на полотні, в душі моїй оба,
два кольори мої, два кольори:
червоне – то любов, а чорне – то журба.

Мене водило в безвісті життя,
та я вертався на свої пороги,
переплелись, як мамине шиття,
мої сумні і радісні дороги.

Мені війнула в очі сивина,
та я нічого не везу додому,
лиш згорточок старого полотна
і вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
оба на полотні, в душі моїй оба.

Два кольори мої, два кольори:
червоне – то любов, а чорне – то журба (Д. Павличко).

II. Яка основна думка вірша? Що символізують червоний і чорний кольори? Чому саме сорочку, вишиту мамою червоними та чорними нитками, зберігає автор упродовж всього свого життя? А що для вас є символом рідної хати? Що б ви взяли з собою, вирушаючи з батьківського дому в самостійне життя?

III. Випишіть слова з літерами **я, ю, є, ї**. Підкресліть ці літери і поясніть їх вимову. Пригадайте правила, коли в українській мові **я, ю, є** позначають два звуки, а коли один. Як вимовляються приголосні в словах, де **я, ю, є** позначають один звук, та у словах, де **я, ю, є** позначають два звуки?

 Вправа 355. I. Наведіть п'ять слів, у яких приголосні перед **я, ю, є** пом'якшуються, та п'ять слів, у яких приголосні перед **я, ю, є** вимовляємо твердо. Запишіть їх.

II. Пригадайте інші способи позначення м'якості приголосних на письмі.

В українській мові використовують **апостроф** (híányjel). Він показує, що наступні букви **я, ю, є, ї** позначають два звуки [йа], [йу], [йе], [йї], а попередній приголосний вимовляється твердо.

 Вправа 356. Виразно прочитайте уривок вірша. Поясніть вимову слів з апострофом.

...Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте.

І мене в сім'ї великій,
в сім'ї вольній, новій
не забудьте пом'янути
незлим тихим словом (Т. Шевченко).

Правила вживання апострофа

Ставимо перед я, ю, є, ї	Не ставимо
1. Після б, п, в, м, ф, що позначають губні приголосні, коли чуємо роздільну вимову: <i>б'ються, п'ятий, дев'ять, м'ята</i>. 2. Після р, що стоїть наприкінці складу і вимовляється твердо (далі чуємо й): <i>подвір'я, матір'ю</i>. 3. Після префіксів, що закінчуються на приголосний: <i>з'явитися, роз'єднати, об'їзд</i>.	1. Якщо перед губним приголосним стоїть приголосний (крім р), що належить до кореня слова: <i>свято, мавпячий, тьмянний</i>. 2. Після р на початку складу, якщо наступні я, ю, є позначають м'якість попереднього приголосного: <i>ряд, рясно, буря, буряк, рюкзак, Рєпін</i>. 3. Після префіксів, які закінчуються на приголосний, перед буквами о, у, і: <i>зорати, зуміти, безіменний</i>.
4. У складних словах, якщо перша частина закінчується на приголосний: <i>двох'ярусний, дит'ясла, пів'яблука</i>. 5. Після к у слові <i>Лук'ян</i> і похідних від нього: <i>Лук'янчук, Лук'янець, Лук'яненко</i>.	4. Після губних та р перед йо: <i>серйозний, курйоз, Муравйов, Соловйов</i>.

 Вправа 357. Виразно прочитайте слова, поясніть їх вимову та написання. З виділеними словами складіть речення, запишіть їх.

Пам'ять, в'ється, Мар'яна, буря, буряк, зв'язок, солов'ї, свято, від'їзд, черв'як.

 Вправа 358. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф.

Дерев..яний, п..ятнадцять, різдв..яний, об..їхати, подвір..я, здоров..я, матір..ю, мавп..ячий, бур..я, слов..яни.

 Вправа 359. Спишіть речення, вставляючи, де треба, замість крапок апостроф.

1. Ні б..є, ні лає, та ні про що й не дбає. 2. Ледачому і в будень св..ято. 3. На безриб..ї і рак – риба (Народна творчість).

 Вправа 360. Перекладіть українською мовою слова. Поясніть вживання апострофа.

Név, köt, ünneп, szeg, hűs, üt, iszik, behajtás, péntek, labda, indulás, sor, tarka, vacsora, premier, szindarab, csillagkép, burján, udvar.

 Вправа 361. Прочитайте вірш. Про кого в ньому розповідається? Яких ви ще знаєте героїв, що загинули за визволення України? Розкажіть про них.

ПАМ'ЯТІ ТРИДЦЯТИ

На Аскольдовій могилі
поховали їх –
тридцять мучнів українців,
славних, молодих...
На Аскольдовій могилі
український цвіт! –
По кривавій по дорозі
нам іти у світ.
На кого посміла знятись
зрадника рука? –
Квітне сонце, грає вітер
і Дніпро-ріка...
На кого завзявся Каїн?

Боже, покарай! –
 Понад все вони любили
 свій коханий край.
 Вмерли в Новім Заповіті
 з славою святих.
 На Аскольдовій могилі
 поховали їх (П. Тичина).

Словничок

моги́ла – sír
 безві́сть – ismeretlenség
 гра́є ві́тер – fúj a szél
 зго́рточок – tekercs
 зра́дник – áruló
 кайда́ни – bilincs
 ма́впячий – majomszerű

му́чні (від му́ченик) – mártír
 незна́ний – ismeretlen
 о́ба – mindkettő
 полотно́ – vászon
 пом'яну́ти – megemlíti
 окропи́ти – megöntöz
 черв'я́к – féreg

§ 55. ПОДВОЄНІ БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДОВЖЕНИХ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ І ЗБІГУ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

В українській мові подвоєння приголосних буває двох типів: унаслідок збігу приголосних і внаслідок подовження.

Для угорської мови подвоєння не характерне, хоча в написанні іноді трапляється: asszony, loccsan, reccsen, hall, áll, agg, kell, nagygyűlés, lenn, orr.

Вправа 362. I. Визначте префікси і корені в таких словах: *віддати, оббігти, беззбройний*. Чому в цих словах пишемо дві однакові літери?

II. Визначте корені та суфікси у словах: *осінній, стінний, лимонний*. Чому в цих словах пишемо дві однакові літери?

Подвоєння приголосних унаслідок їх збігу відбувається:
 на стику префікса і префікса: *возз'єднання*;
 на стику префікса і кореня: *беззвучно*;
 на стику кореня і суфікса: *корінний*;
 на стику кореня і частки *-ся* в дієсловах: *розрісся*;
 на стику двох коренів: *військкомат* (військовий комісаріат).

Вправа 363. Виразно прочитайте слова. Поясніть подвоєння приголосних.

Віддати, вознісся, бетонний, позмінний, беззахисний.

 Вправа 364. До наведених слів допишіть префікс **без-**. Чи завжди подвоюються букви?

Звучний, земельний, жалісний, славний, змінний.

 Вправа 365. I. До основ наведених слів додайте суфікс **-н(ий)**. Запишіть лише ті слова, у яких відбулося подвоєння букв.

День, мідь, чавун, ешелон, істина, школа, оборона, гриб, хвилина.

II. Із двома утвореними словами складіть речення. Запишіть їх.

 Подовжуються м'які приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'], якщо вони стоять між двома голосними.

Подвоєння букв, яке позначає подовження м'яких приголосних, відбувається у таких випадках:

а) в іменниках середнього роду на **-я**: *життя, знання*; але в назвах молодих істот подовження немає: *теля, порося*;

б) в орудному відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний: *сіллю, піччю* (крім тих, основа яких закінчується на губні (**б, п, в, м, ф**), **р** та два приголосні – *любов'ю, юність*);

в) у словах *Ілля, стаття, суддя, рілля; зрання, навмання, спросоння; ллю, ллеш, лле, ллемо, ллете, ллють*.

Подовження зберігається і в усіх похідних словах: *жит-тєвий, суддівський, наллю*.

 Вправа 366. Виразно прочитайте слова. Визначте їх рід. Між якими звуками стоять подовжені приголосні? Як вимовляємо подовжені приголосні?

Плаття, вугілля, обличчя, взуття, стаття.

 Якщо букви в словах подвоюються внаслідок збігу однакових приголосних, то при перенесенні слів з рядка в рядок з двох однакових букв одну залишаємо в попередньому, а іншу переносимо в наступний: *від-дати, туман-ний*.

Якщо подвоєння відбувається внаслідок подовження м'яких приголосних, то переносити можна так: *жи-ття* і *жит-тя*.

 Вправа 367. Прочитайте речення. Знайдіть і випишіть спочатку слова, у яких є збіг однакових приголосних, а потім – слова з подовженими м'якими приголосними.

1. Хто знання має, той і мур зламає. 2. За рідний край і життя віддай. 3. За добро добром кожен віддячує. 4. Учення – світ, а невчення – тьма (*Народна творчість*).

 Вправа 368. Спишіть речення. Поясніть подвоєння приголосних.

1. Місяць все щедріше оббризував сяйвом рясні дерева і шлях (*М. Стельмах*). 2. На віддалі чверті кілометра від берега пароплав віддав якір (*М. Трублаїні*). 3. Ліси й садки убрались зеленню, укрились цвітом запашним (*Н. Забіла*). 4. Вугілля потекло з лави, як чорне дорогоцінне каміння (*Ю. Яновський*).

 Вправа 369. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть подвоєння приголосних.

Tudás, arc, élet, író, átenged, törvényes, bíró, cikk, megszólítás, őszi, napi, lábbeli, cipő, haj, kérelem, búcsúzás.

 Вправа 370. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, подвоєні букви.

Змалку виховуйте в собі почут..я дбайливого ставлен..я до довкіл..я. Беріть участ..ь у роботах з відновлен..я лісу, в насаджен..і дерев і кущів у наших садах і парках.

 Вправа 371. Розкажіть про свою участь в охороні довкілля.

Словничок

віддячити – meghálál
мур – fal

охорона – védelem
довкілля – környezet

§ 56. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

 Вправа 372. Прочитайте текст. Яка його основна думка?

У кожній мові сила-силенна слів-чужинців, давніших і новітніх, усім відомих і маловідомих. І це нормально. Адже жоден народ не живе ізольовано від інших. Пошуки засобів існування або й просто цікавість здавна спонукали людей до походів, мандрів, експедицій. Та й без цього народи постійно спілкувалися між собою, ділячись взаємно своїми здобутками.

Щоразу, потрапляючи до інших країн чи довідуючись про них з книжок, люди знайомились з речами, яких немає вдома, на рідній землі. Кенгуру не водиться в українських степах, банани не ростуть у сибірській тайзі, в Америці ніколи не правили хани і халіфи, жителі екваторіальних країн не носять мокасинів, цунамі не буває в Європі... Проте ті самі назви – і кенгуру,

і бананів, і халіфа, і мокасинів, і безліч інших понять – відомі багатьом народам хоча б з книжок та з чуток...

Чужі слова виконували здебільшого почесну місію, збагачуючи ту чи іншу мову новими словами, а культуру іншого народу – новими поняттями. Це підтверджується і складом української лексики, де безліч слів-чужинців, які відображають іноземні культурні впливи в різних ділянках життя. Так, військова справа представлена словами: *тактика, штаб, солдат, штурм, фланг, маневри, партизан, команда, гарнізон...* Мистецтво – словами *театр, оркестр, музика, флейта, мольберт, водевіль, рояль, тембр, роман, мотив...* У системі адміністративного управління вживають запозичені слова *директор, адміністратор, канцелярія, міністр, ревізор, штат, секретар, бюро...* Але найбільше запозичених слів у науці. Відомі зі шкільних підручників слова *граматика, синтаксис, математика, геометрія, фізика, астрономія, атмосфера, центр, цикл, магніт, фаза, мікроскоп, екзамен* тощо не становлять і краплини в морі наукової термінології, куди входять назви хвороб і ліків, видів тварин і рослин, мінералів, хімічних речовин, терміни філології, юриспруденції, астрономії, математики, фізики, біології... (За А. Матвієнко).

В українській мові, як і у всіх інших мовах, є чимало слів іншомовного походження: *ванна, бензин, ринг, університет, фізика, Африка, Ясси, Антарктида, Грімм*. Написання цих слів в українській мові має певні особливості.

Основними типами орфограм у словах іншомовного походження є написання в них голосних *и* та *і*, вживання апострофа, вживання знака м'якшення, написання подвоєних літер.

Написання *и*, *і* в словах іншомовного походження

Пишемо <i>и</i>	Пишемо <i>і</i>
1. У загальних назвах, а також у географічних назвах, після букв так званої „дев’ятки” (<i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i>) перед буквами, що позначають приголосні звуки: <i>диван, тигр, позиція, сигнал, цирк, жирафа, шифр, Аргентина, Сирія, Алжир, Вашингтон, Чилі, Рим</i> .	1. Після букв, що не входить у „дев’ятку”: <i>хімія, кіно, бізнес, фінанси, гімн</i> . 2. На початку слова та в кінці слова перед <i>я</i> : <i>історія, географія, комісія</i> . 3. У кінці незмінних слів: <i>парі, журі, мерсі</i> .

Пишемо <i>и</i>	Пишемо <i>і</i>
2. У географічних назвах з кінцевим <i>-ида, -ика</i> : <i>Флорида, Африка, Корсика, Мексика</i> .	4. Перед голосними: <i>чемпіон, фіалка, Лісабон, Ніл</i> .

 Вправа 373. Спишіть, вставляючи пропущені літери *и* чи *і*.

Бенз..*и*, бр..*и*гада, сант..*и*метр, лог..*и*жа, операц..*и*я, арх..*и*тектор, д..*и*ктант, т..*и*ре, деф..*и*с, ц..*и*фра, х..*и*м..*и*я, ун..*и*верс..*и*тет, кор..*и*дор.

 Вправа 374. I. Поясніть, чому в наведених парах слів після однакових літер пишемо різні літери (*и* або *і*).

Таксі – таксист, історія – історик, Сочі – Чилі.

II. Прочитайте. Поясніть, чому в наведених парах слів в однакових суфіксах пишемо різні літери (*и* або *і*).

Гуманізм – патріотизм, хімік – історик, технічний – історичний, банкір – касир, юрист – танкіст.

В іншомовних словах знак м'якшення та апостроф переважно вживають так само, як і в словах незапозичених, однак є певні особливості.

У словах іншомовного походження м'якість приголосних *д, т, з, с, ц, л, н* позначають м'яким знаком також перед *й, я, ю, є, ї*: *батальйон, Ньютон, порт'єра, рельєф*.

В іншомовних словах **апостроф** перед *я, ю, є, ї* ставлять не лише після *б, п, в, м, ф* і *р*, а також після *ж, ч, ш* та *г, к, х*: *комп'ютер, н'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, миш'як, Руж'є, Монтеск'є, Х'юстон*.

Увага! Як виняток пишемо апостроф у словах *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктивіт, кон'юнктура*.

Не ставимо апостроф у словах іншомовного походження перед *я, ю*, якщо ці літери позначають м'якість попереднього приголосного (відсутня роздільна вимова): *бюро, бязь, пюре, рюкзак, манікюр*.

При написанні **подвоєних** літер у словах іншомовного походження в українській мові враховують те, власною чи загальною назвою є слово.

Так, подвоєні літери пишуть у власних назвах іншомовного походження відповідно до написання цих слів в іноземних мовах: *Андорра, Голландія, Діккенс, Ватт, Руссо, Шиллер, Одиссей*. Подвоєння зберігається й у словах, похідних від таких власних назв: *Пруссія – прусський. Марокко – марокканський*.

У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюють: *група, колектив, каса, маса, сума, шосе, хобі*.

Увага! Як виняток подвоюються приголосні в загальних назвах іншомовного походження: *бонна, брутто, булла, ванна, вілла, манна, мадонна, мотто, нетто, тонна, імміграція* (але *еміграція*), *ірраціональний, контрреволюція*.

 Вправа 375. До слів іншомовного походження доберіть українські слова-відповідники (синоніми).

Ландшафт, експорт, імпорт, мітинг, гандбол, голкіпер, хобі, масштаб, горизонт, дефект, арбітр.

 Вправа 376. Доберіть іншомовні слова, що відповідають таким значенням.

1. Неякісна чи зіпсована продукція. 2. Шлях руху небесного тіла чи космічного корабля. 3. Наука про тваринний світ. 4. Дослівний уривок з тексту, усного виступу. 5. Кількість примірників видання.

 Вправа 377. Спишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф або знак м'якшення.

Ател..е, бар..єр, бул..йон, міл..ярд, валер..янка, кан..йон, комп..ютер, кур..єр, к..ювет, прем..єра, п..юре.

 Вправа 378. Поясніть правопис слів іншомовного походження і доберіть до них українські відповідники. При потребі використовуйте „Словник іншомовних слів”.

Аргумент, дискусія, експеримент, дефект.

 Вправа 379. Хто більше?

1. Назвіть і правильно запишіть іншомовні слова, які починаються на **ди...**, **де...**, **теле...**

2. Назвіть і правильно запишіть іншомовні слова, які закінчуються на **...грама**, **...фон**.

§ 57. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ РОЗДУМУ. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

Вправа 380. Прочитайте казку. Знайдіть у ній елементи роздуму. Обґрунтуйте ваші висновки.

Вовк та Лисиця побачили Їжака, котрий лежав, згорнувшись у клубок.

Вовк обійшов навколо, подумав і сказав:

– То біда – мати такий вигляд, тому що на весь ліс немає нікого потворнішого. Отже, Їжак – страшило і ганьба для всіх нас.

– То велике щастя – бути таким, як він, бо саме це рятує його від твоїх і моїх зубів, – заперчила Лисиця. – Отже, не в красі щастя.

Роздум – це висловлювання про причини якостей, ознак, подій.

У роздумі обов'язковими є три частини: теза – основне твердження, чітко сформульована думка; докази, аргументи, що підтверджують висунуту тезу; висновок, що випливає з доказів (узагальнення).

Роздум буває розгорнутий (складається з тези, доказу і висновку) і стягнений (складається з тези та доказу).

Вправа 381. Прочитайте байку. Знайдіть у її тексті розгорнутий і стягнутий роздуми, вкажіть їх складові частини.

ОРЕЛ І ЧЕРЕПАХА

На дубі, що похилився до води, сидів Орел. Черепаха говорила своїм сестрам:

– Покійна наша прабаба загинула, тому що почала навчатися в орла літати. Отже, погубило її, бідолашну, літання.

– Слухай-но, Черепахо! – обурився Орел. – Твоя премудра прабаба загинула, тому що взялася не за свою справу (За Г. Сковородою).

Вправа 382. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому елементи роздуму та їх складові частини.

Верба. Здається, звичайне собі дерево, а скільки з ним пов'язано цікавих історій. Вона стала своєрідним символом нашого народу. Не випадково великий Кобзар, перебуваючи на засланні

в Орській фортеці, висадив у пустелі саме вербову гілочку, приживив її, виходив. Вона нагадувала йому рідну Україну. В знак великої любові до геніального поета і художника казахський народ любовно оберігає ту символічну реліквію і до сьогодні (В. Скуратівський).

 Вправа 383. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому елементи роздуму та їх складові частини.

Хліб – неодмінний учасник усіх наших звичаїв та обрядів. Хлібом зустрічають гостей, хлібом благословляють молодих, уперше до хати на Україні заходили лише з хлібом. Щойно спеченим хлібом завжди частували родичів і сусідів, перший ритуальний вихід у поле теж робили з хлібом. Чи не тому й діжа, у якій замішували хліб, була в великій пошані. Її порівнювали із сонцем: за лісом-пралісом золота діжа сходить. Непошану до хліба вважали моральним зубожінням, поведінкою, не гідною людини, і суворо засуджували (За М. Ткачем).

С. Антонюк. Хліб України

 Вправа 384. Складіть плани роздумів, тезами яких є вислови:

1. Хліб – усьому голова. 2. Золото добувають із землі, а знання – із книжок.

Вправа 385. Уявіть ситуацію: ви зустріли знайомого, який не любить спорт. Що ви зможете йому розповісти, щоб переконати у необхідності занять спортом? Спочатку сформулюйте думку про користь спорту. Далі наведіть докази з власного досвіду і з історії людства. Завершіть роздуми висновками про роль спорту в житті людини.

СМІШИНКІ

ХВОРОБА

Миколу питає вчитель:

- Ти чому не був у школі?
- У мене брат захворів.
- А ти тут при чому?
- А я на його лижах катався.

Словничок

верба – fűz
орел – sas

реліквія – relikvia
череп'яха – teknős

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає фонетика?
2. Скільки в українській мові голосних? Назвіть їх.
3. Скільки в українській мові приголосних? Назвіть їх.
4. Яка різниця між голосними та приголосними?
5. Які приголосні української мови м'які?
6. Які приголосні української мови тверді?
7. Назвіть пари дзвінких і глухих приголосних української мови.
Який приголосний не має парного дзвінкого?
8. У яких випадках **я**, **ю**, **є** позначають два звуки? Наведіть приклади.
9. Що таке склад? Які склади називають відкритими, а які – закритими?
10. Для чого використовують фонетичну транскрипцію? Які правила запису фонетичною транскрипцією?
11. Що таке наголос? Який наголос в українській мові? Наведіть приклади.
12. Які правила написання ненаголошених **е**, **и**, **о** у коренях слів? Наведіть приклади.
13. Як треба вимовляти й писати слова з ненаголошеним [а]?
14. Що таке уподібнення звуків? Коли воно відбивається на письмі, а коли – тільки у вимові? Наведіть приклади.
15. Що таке спрощення у групах приголосних? Наведіть приклади.
16. Які чергування забезпечують милозвучність української мови? Назвіть правила чергування у та **в**, **і** та **й**. Наведіть приклади.
17. Які правила вживання знака м'якшення? Наведіть приклади.
18. Які правила вживання апострофа? Наведіть приклади.
19. Коли і чому подвоюються букви? Наведіть приклади.
20. Які існують правила написання іншомовних слів? Наведіть приклади.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому в усіх словах однакова кількість букв і звуків.
 - 1) земля, п'ять, веселий;
 - 2) лінія, дзвоник, радість;
 - 3) осінь, свято, дорога;
 - 4) яблуна, весна, сіль.

2. Позначте рядок, у якому правильно написано всі слова іншомовного походження.

- 1) бібліотека, Шиллер, сигнал;
- 2) лімон, каса, сума;
- 3) ванна, деректор, Америка;
- 4) Балтика, прем'єр, Ясси.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння літер внаслідок збігу.

- 1) віддаль, оббити, осінній;
- 2) возз'єднаний, стаття, розрісся;
- 3) сіллю, туманний, віддати;
- 4) життя, знання, юннат.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Зробіть фонетичний розбір слова *джерельця* за зразком, поданим на с. 140.

5. Прочитайте вірш Г. Чубач (впр. 245). Випишіть з нього слова з вивченими орфограмами. Поясніть написання знака м'якшення у вірші.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст. Вставте на місці крапок потрібні літери. У першому реченні визначте члени речення.

.. Україні з давніх-давен віта.. я було ознакою в..хован..сті. Навіт.. н..зна..ому люд..ну зустрічал.. привітним „Добрий день!”
(За С. Богдан).

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть замітку до газети про зимові канікули, У тексті використайте однорідні члени речення.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому правильно поділено слова на склади.

- 1) ки-їв-ський, до-ро-га, Іго-р;
- 2) ра-нок, ву-ли-ця, біл-ий;
- 3) рай-он, кни-га, вес-ною;
- 4) вчи-тель, бе-реза, вер-ба.

2. Позначте рядок, у якому всі слова написано правильно.

- 1) п'ять, св'ято, В'ячеслав;
- 2) Лук'ян, цвях, зв'язок;
- 3) з'єднати, матірю, буря;
- 4) Мар'ян, буряк, пам'ять.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подовження приголосного.

- 1) життя, віддаль, тінню;
- 2) роззява, пасся, суддя;
- 3) оббити, ллю, Ілля;
- 4) знання, спросоння, міддю.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Зробіть фонетичний розбір слова *вчителька* за зразком, поданим на с. 140.

5. З поданих слів відберіть ті, у яких треба ставити апостроф. Назвіть відповідні правила.

Св/ято, р/ядок, п/ять, матір/ю, пів/яблука, бур/ян, роз/яснити, Лук/янівка.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставивши, де потрібно, пропущені літери, апостроф, знак м'якшення. Поясніть написання.

У своїх пр..казках, прислів..ях наш народ надавав в..ликої ваги людс..кому слову. .. народі вір..ли, що словом можн.. й скарб знаходити, й х..оробу лікувати, і від п..ганої люд..ни оборонитис.. (Б. Антоненко-Давидович).

Напишіть твір-розповідь про українські прислів'я й приказки, використовуючи синоніми та антоніми.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть листа товаришеві про зимові канікули. Використайте звертання та вставні слова.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому є помилки у словах з ненаголошеними голосними.

- 1) великий, зима, село;
- 2) глибокий, гулубка, силянин;
- 3) вечірній, широкий, розумний;
- 4) хвилина, черговий, серпень.

2. Позначте рядок, у якому всі слова написано правильно.

- 1) мільон, дідусь, Наталчин;
- 2) різкий, Гальчин, український;
- 3) хлопец, камінь, Ігор;
- 4) звір, степ, доньчин.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах чергуються у з в.

- 1) вправа, учитель, Угорщина;
- 2) уступ, вже, Україна;
- 3) увечері, вся, вмілий;
- 4) умова, вдача, вдень.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Зробіть фонетичний розбір слова *п'ятниця* за зразком, поданим у впр. 286.

5. Вставте у словах пропущені приголосні. Підберіть такі форми слів, щоб сумнівні приголосні звучали виразно.

Са..., горо..., голу..ка, бері..ка, ле..ко, ни..ький, боро..ьба.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Поясніть написання.

Біля твоєї хати цв..тут.. квіти. Вузенька сте..ка в..де до крин..ці. За хат.... цв..тут.. в..шні та ябл..ні. З поля за с..лом в..т..рец.. донос..т.. запах гречк.. .

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум „Для чого люди складають і співають пісні”. Використайте в тексті складні речення.

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

Розділ мовознавства, який вивчає будову слова, значення найменших значущих частин слова – морфем, називають **морфемікою** (szóelemek).

Словотвір (szóalkotás) – це розділ мовознавчої науки, який вивчає способи творення слів.

Орфографія (helyesírás) – це система правил про способи передання на письмі морфем і слів.

§ 58. ОСНОВА СЛОВА І ЗАКІНЧЕННЯ ЗМІННИХ СЛІВ

 Вправа 386. Прочитайте. Чи всі слова змінюються? Чи змінюється при цьому їх лексичне значення?

Добре слово	Іду швидко
доброго слова	ідеш швидко
доброму слову	іде швидко
добрим словом	ідемо швидко
(на) добрім слові	ідете швидко

Слова є змінні і незмінні.

Незмінні слова в реченні завжди звучать однаково, тобто мають лише одну форму: *швидко, кіно*. Незмінні слова закінчень не мають.

Змінні слова в реченні змінюють свою форму, зберігаючи при цьому те ж лексичне значення: *добре, доброго, доброму, добрим, (на) добрім; слово, слова, слову, словом, слові; іду, ідеш, іде, ідемо, ідете*. Змінні слова мають закінчення.

Закінченням (toldalék) називається змінна частина слова.

Частина слова без закінчення називається **основою** (alaptő).

Щоб правильно виділити закінчення й основу, слово треба змінювати: іменник – за відмінками та числами; прикметник – за родами, числами й відмінками; дієслово – за особами або родами і числами.

Закінчення графічно позначається □, а основа ____ .
Наприклад: гарн□є, слов□о, ід□у.

Вправа 387. I. Спишіть прислів'я. Усно визначте змінні та незмінні слова. Доведіть свою думку.

1. Найбільше багатство – здоров'я. 2. Коли люди до тебе добрі, то ти будь ще добріший. 3. Раніше встанеш – більше діла зробиш. 4. Хто не робить, той не помиляється.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я на вибір.

Вправа 388. I. Спишіть слова, виділіть у них основу і закінчення.

Весна, весняний, легенда, пам'ять, батько, зустріч, безмежний, заповіт, земля, дерево, сьомий, мужність, життя, калина.

II. Утворіть по три форми кожного з виділених слів.

III. Складіть з виділеними словами речення.

Вправа 389. Перекладіть українською мовою. В українських словах визначте закінчення та основу.

Apa, vidám, magas, tanító, fej, nagyapa, láb, szem, kék, tanuló, tudás, nagy, lakás, első, szív, drága, város, alma, kanál, lány, nagymama.

§ 59. КОРІНЬ, ПРЕФІКС, СУФІКС, ЗАКІНЧЕННЯ – ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Вправа 390. I. Прочитайте слова і скажіть, що в них спільного.

Школа, школяр, школярка, шкільний, пришкільний, дошкільник, позашкільний.

II. Пригадайте з початкових класів, як називаються такі слова.

Спільну частину споріднених слів називають **коренем** (szótő): *ліс, лісний, лісник, лісовий, лісовик*. Корінь містить у собі спільне значення всіх споріднених або спільнокореневих слів.

Корінь позначається так: . Наприклад: школа. Щоб знайти корінь, треба дібрати й зіставити кілька споріднених слів.

Увага! Не треба плутати слова з коренями, однаковими за звучанням, але різними за лексичним значенням, наприклад: вода – водити.

 Вправа 391. Знайдіть однокореневі слова.

Б'є в бокастий барабан
билом буковим баран.
А в барвистий бубонець
б'є білястий баранець.
Барабаняють барани –
барабанщики вони (Т. Коломієць).

Слон, слониха й слоненя
йдуть купатися щодня.
Має радість слоненятко,
бо його купає татко (В. Кравчук).

Біля озера щодня
бавить жаба жабеня:
обіймає лапкою,
називає жабкою (Л. Куліш-Зінків).

 Вправа 392. Розподіліть слова так, щоб у кожній групі були слова одного кореня:

а) водичка, поводитися, водник, обезводнити, водити, водій, переводити;

б) ніс, носовий, ноша, перенісся, переносити, носоріг, приніс, носик.

Крім кореня в основі слів можуть бути ще й префікси і суфікси.

Частину слова, що стоїть перед коренем, називають **префіксом** (előtag). Префікс позначається —. Наприклад: пришкільний, дошкільник, позашкільний.

Частину слова, що стоїть після кореня, називають **суфіксом** (képző). Графічне позначення суфікса ^, наприклад: школяр, шкільний, дошкільник.

 Вправа 393. Від слів *писати, любити* утворіть нові слова за допомогою префіксів **при-, від-, в-, до-, об-, над-, з-**. Запишіть їх.

 Вправа 394. Прочитайте текст. Знайдіть однокореневі слова. Визначте значення префіксів у цих словах.

Кожної осені журавлі відлітають у теплі краї. Їм доводиться перелітати через Чорне море, долати великі відстані. А навесні, як тільки потепліє, вони знову прилітають на батьківщину.

Увага! В українській мові є співзвучні префікси і прийменники (prepozíció, elöljáró). Наприклад: *наступив – на їжака, відскочивши – від місця, записати – за школою, додому – до уроку, вбігти – в школу*.

Префікс – частина слова і завжди пишеться разом зі словом. Прийменники пишуться окремо від слів, до яких належать. Між ними при потребі можна вставити інше слово: наступив – на (колючого) їжака.

Вправа 395. Прочитайте текст. Зверніть увагу на написання префіксів і співзвучних з ними прийменників.

ПАМ'ЯТНИК ЛИСТОНОШІ

Перебуваючи на Закарпатті, я почув од місцевого краєзнавця про унікальний, може, єдиний у світі пам'ятник. Він прославляє історичну постать легендарного листоноші Федора Фекети...

Понад тридцять років незмінно долав шлях через гори з села Тур'ї Ремети Перечинського району до Ужгорода і назад сільський посол (такою була офіційна назва листонош на Закарпатті). В будні й свята, по снігових заметах чи весняному роздоріжжю він справно доставляв пошту односельцям. Ще за його життя ходили легенди й перекази про „прудкононогого посла”, „загадкового скорохода”, з яким ніхто не міг позмагатися... Зроблений односельцями і встановлений понад сто років тому барельєф на честь листоноші не лише нагадує про історичний факт, але й засвідчує глибоку повагу до свого земляка – простого сільського поштаря (За В. Скуратівським).

Вправа 396. Спишіть слова, позначте в них суфікси.

Білий, білка, білявий, білити, біліти, біленький, білесенький, білюсінський.

Корінь, префікс, суфікс, закінчення – найменші значущі частини слова.

 Вправа 397. Згрупуйте споріднені слова й запишіть. Позначте корінь, префікс, суфікс, закінчення.

Холодний, морозець, замерзнути, вітрисько, вітер, холодильник, вітряк, морозний, холоднющий.

Розбір слова за будовою (a szó szerkezeti elemei)

1. Закінчення та його значення.
2. Основа.
3. Корінь.
4. Префікс і суфікс (якщо можна, їх значення).

Зразок усного розбору

Земля наша прекрасна!

Слово *земля*.

1. Змінюємо: *земля, землі, землею*. Закінчення **-а** (орфографічне **-я**). У цьому реченні іменник стоїть у називному відмінку однини.

2. Основа – земл-

3. Добираємо споріднені слова: *земля, земелька, земляний*.

Корінь – земл- .

Слово *прекрасна*.

1. Змінюємо: *прекрасна, прекрасної*. Закінчення **-а**. У реченні прикметник стоїть у називному відмінку однини.

2. Основа – прекрасн- .

3. Добираємо споріднені слова: *краса, красивий*. Корінь – крас- .

4. Префікс – пре- (має значення збільшеної ознаки), суфікс – -н- .

Зразок письмового розбору

Земл я, прекрасн ий.

 Вправа 398. Зробіть усний розбір слів за будовою.

Правдивий, чистота, батьків, школяр, читаю, калиновий, переносу.

 Вправа 399. Зробіть письмовий аналіз слів за будовою.

Пришкільний, подорожник, пам'ятний, лісок, молодець, тихо, листки, садівник, радісно, переписує, розмова.

Вправа 400. I. Прочитайте текст. Зробіть усний і письмовий аналіз виділених слів за будовою.

ПОЛОНИНА

Наприкінці **березня** чи на початку квітня снігу вже нема в **Карпатських** горах. Просихають дороги, стежки, що ведуть на полонину. А на початку травня буйна зелень покриває не тільки полонини, а й кичери. Саме на цей час **тваринники** виводять худобу, отари овець на літні пасовища. **Вихід** на полонину вважається великим святом. Про нього сповіщають своєрідною грою трембіти, і їх могутній звук лунає горами, долинами, **відлунює** лісами, **доходить** до **далеких** полонин.

В. Вовчок. На полонині

II. Розкажіть про свої враження від Карпатських гір.

Вправа 401. Перекладіть українською мовою. Графічно позначте значущі частини українських слів.

Tanító, nevelő, segítő, eladó, élni, kéz, falusi, mai, ősrégi, dolgozni.

Словничок

відстань – távolság
жаба – béka

долати – legyőz, erőt vesz rajta
носоріг – orrszarvú

§ 60. РОЗДУМИ НА ПІДСТАВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

 Вправа 402. Прочитайте вірші. Чому для кожного Батьківщина є різною?

БАТЬКІВЩИНА

„Що це є Батьківщина?” – раз питалась Оля,
а батько радо відповів на це дитині:
„Знай: батьківщина – це ріка, що серед поля
поза селом, ген, попід лісом, тихо плине,
це в саді нашому дерева, зілля, квіти,
це на ланах пшениця золотокоса,
це той, що віє з піль, пахучий теплий вітер,
це на левадах скошена трава в покосах,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш,
це небо, синє вдень, а серед ночі темне,
це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш.

(Б.І. Антонич)

БАТЬКІВЩИНА

Знаєш ти,
що таке Батьківщина?
Батьківщина – це ліс осінній,
це домівка твоя, і школа,
і гаряче сонячне коло.

Батьківщина –
це труд і свято,
Батьківщина –
це мама й тато,
це твої найщиріші друзі
і бджола
у веснянім лузі.

(А. Костецький).

 Вправа 403. Напишіть твір-роздум „Чим є для мене Батьківщина”.

 Вправа 404. Пригадайте випадки з вашого життя, які переконали вас у необхідності ввічливо поводити себе. Напишіть твір-роздум „Що таке вихованість”, використавши як докази ці події.

§ 61. НАЙПОШИРЕНІШІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ СЛІВ

Вправа 405. I. Спишіть слова. Позначте у них корені. Чи можна вважати їх однокореневими?

Школа, шкільний; допомога, допомагати; чотири, четвертий.

II. Підкресліть у коренях слів звуки, що чергуються.

Чергування (hangváltozás) – це усталені закономірні зміни звуків в одних і тих же частинах слів: *носити – нести – ніс, дубок – дубка, писати – пишу*.

Чергування звуків виникли давно, тому деякі з них властиві крім української й іншим слов'янським мовам.

Дуже давнім є чергування голосних звуків у дієслівних коренях:

[o] // [a] – *котити – кататися, могли – змагання*;

[e] // [i] – *пекти – випікати, текти – витікати*;

[e] // [и] – *стелю – застилати, беру – вибрати* та ін.

Звуки [o], [e] вживають у дієсловах зі значенням короткочасної, обмеженої в часі дії, а [a], [и], [i] вживають у дієсловах зі значенням довготривалої, повторюваної дії перед наголошеним суфіксальним [a]: *ломити – ламати, витерти – витирати*.

Трапляються відхилення від цього правила: *вимовити – вимовляти, простити – прощати, проводити – проваджати, замерзнути – замерзати, повернути – повертати*.

Чергування голосних у коренях дієслів

Чергуються голосні	Уживаємо	Умови вживання	Приклади
[o] – [a]	[a]	Перед наголошеним суфіксом -а-	<i>котитися – кататися</i>
[e] – [i]	[i]	Перед наголошеними суфіксами -а- і -ува-	<i>берегти – зберігати</i>
[e] – [и]	[и]	Перед наголошеним суфіксом -а- у префіксальних дієсловах перед [р], [л]	<i>чесати – зачісувати</i>
			<i>завмерти – завмирати</i>
			<i>жерти – пожирати</i>

 Вправа 406. Проставте наголос у словах і замість крапок вставте потрібну букву.

Допом..гти – допом..гати, перем..гти – перем..гати, зах..пити – х..пати, покл..нитися – кл..нятися.

 Вправа 407. Прочитайте слова. До них доберіть спільнокореневі, поясніть вживання **о, а** в коренях слів.

Допомога, ломити, вхопити, скочити, котити.

 Вправа 408. Прочитайте речення. Випишіть слова з кореневими **о, а**, поясніть їх вживання.

1. Мишка раз прийшла до кішки, уклонилаь кішці в ніжки (Г. Бойко). 2. Жовтень ходить по краю та й виганяє птиць із гаю. 3. Старе дерево ламається, молоде – згинається. 4. Любиш поганяти – люби й коня годувати. 5. Хто знання має, той і мур зламає (Народна творчість).

 Вправа 409. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть вживання голосного в корені.

Lapát, kozák, gazdag, forró, segíteni, győzni, sok.

 Вправа 410. Прочитайте слова. З них складіть і запишіть речення. Поясніть правопис дієслівних коренів.

1. Гроза, в, поле, хлопчик, зненацька, захопити. 2. Клонити, земля, до, голова, важкий, колос. 3. Гонити, на, хлопчик, поле, корова, стадо. 4. Кожний, тварина, їсти, апетит, трава, свіжий, зелений, з.

Словничок

мишка – egér

мур – fal

§ 62. ЧЕРГУВАННЯ О, Е З І

В українській мові [о], [е] чергуються з [і]. Таке чергування поширене як у різних формах одного і того ж слова, так і в спільнокореневих словах: *воза – віз, солі – сіль, печі – піч, осені – осінь; гора – гірський, село – сільський*.

Звуки [о], [е] вживають у відкритому складі (*во-за, со-лі, пе-чі, осе-ні, го-ра, се-ло*), а звук [і] – у закритому (*віз, сіль, піч, осінь, сільський, гірський*).

Не чергуються [о], [е] з [і] у таких випадках:

1. Коли [о], [е] випадні: *день – дня, лісок – ліска.*
2. У звукосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле:** *мороз, колос, зелень, шелест.* Але: *поріг.*
3. У групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *горб, шерсть, вовк.*
4. У складних словах зі словотвірними частинами **-вод, -воз, -нос, -роб, -ход** з наголошеним [о]: *діловод, тепловоз, водонос, хлібороб, скороход.*
5. У суфіксах **-очк-, -ечк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -енк-, -тель:** *шапочка, кішечка, соколонько, легенький, тихесенький, Грінченко, вихователь.*
6. У деяких книжних словах: *закон, народ, вирок.*
7. У словах іншомовного походження: *атом, альбом, шофер.*

Вправа 411. Змініть слово чи доберіть спільнокореневі слова, щоб звуки [о], [е] чергувались з [і]. Запишіть їх.

1. Дорога – доріг, доріжка; голова, борода, борона, береза, гора, нога, щока, сльоза. 2. Везти – віз; нести, рости, пекти, вести, перенести, перевезти, вивозити, привозити, плести, допомогти, перемогти. 3. Мужність – мужності; хоробрість, кмітливість, чесність, порядність, радість, молодість, старість.

Вправа 412. I. Знайдіть слова, у яких [о], [е] може чергуватися з [і], а в яких – ні.

Ножа, дзвін, хвіст, книжок, день, чверть, жовтий, семи, принести, пирога, збоку, бджола, вітер, ниточка, голубонька, компот.

II. Уведіть у речення п'ять слів на вибір.

Вправа 413. Переписуючи речення, поставте замість крапок, де треба, **о, е** чи **і**.

1. Розлилась річка, переливаючи білу хвилю з кам(е,і)ня на кам(е,і)нь (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Від того пташиного клек(о,і)ту Зоя прокинулась (*О. Гончар*). 3. Пішов шел(е,і)ст по діброві, шепчуть густі лози (*Т. Шевченко*). 4. Із р(о,і)ду в р(о,і)д. Із р(о,і)ду в р(о,і)д судився пісні цей пох(о,і)д. За р(о,і)ком р(о,і)к. За р(о,і)ком р(о,і)к. Людське життя – гірський пот(о,і)к (*Р. Братунь*).

Вправа 414. Спишіть слова. Вставте пропущені букви.

С...ло, ос...ні, кам...ня, с...льський, шк...льний, г...рський, веч...р, в...льний, сх...дний, ос...нне, кам...нний, шк...ла, г...ра, веч...ра.

вірок – ítélet
діловód – ügyvezető, titkár

сорохód – gyors járású ember,
kengyelfutó
теповóз – dízelmozdony

§ 63. ЧЕРГУВАННЯ Е З О ПІСЛЯ Ж, Ч, Ш, Й

При зміні й творенні багатьох слів в українській мові [е] чергується з [о] після [ж], [ч], [ш], [й], наприклад: *четвертий – чотири, шести – шостий, вечеря – вечоріти, пшениця – пшоно*. Однак у більшості коренів вживається тільки [е] або [о]: *жертва, честь, шепіт, жовтий, чоловік*.

Вправа 415. I. Випишіть окремо слова зі звуком [о] та зі звуком [е] після [ж], [ч], [ш].

Чернетка, шовк, пшениця, вчорашній, щока, чомусь, шестиденка, женити, жонатий, черниця, чорниця.

II. З'ясуйте значення слів *чорниця, черниця*. Який корінь у цих словах? Які особливості його звукового складу?

Вправа 416. Спишіть загадки, відгадайте їх. Знайдіть слова, у яких [е] може чергуватися з [о] після шиплячих.

1. Без вікон, без дверей живе шестеро людей. 2. Удень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 3. Звечора одна ходить краля чарівна.

Вправа 417. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть вживання голосних після шиплячих.

Fekete, tinta, vacsora, vacsorázní, négy, negyedik, búza.

Вправа 418. I. Прочитайте вірш.

ШЕВЧЕНКОВА ЗОРЯ

Я знову буду зустрічати
зорю, що сяє з небокряю...
„Садок вишневий коло хати”, –
Шевченка вірші я читаю.

Вони завжди, щодня зі мною,
 як про Дніпро – жадана пісня.
 Я знаю, нене, що з весною
 поет великий народився (М. Сингаївський).

II. Які ви знаєте вірші Т. Шевченка напам'ять? Прочитайте їх.

III. Розкажіть, що ви знаєте про життя Т. Шевченка.

Словничок

жертва — áldozat
 кр́аля — szép nő
 небокра́й — láthatár, horizont

черни́ця (мона́шка) — arása
 чорни́ця (я́года) — áfonya
 ше́піт — suttogás

§ 64. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Найпоширеніші чергування приголосних в українській мові:

1. Чергування у коренях іменників під час їх відмінювання:

[г] – [ж] – [з']: *нога – ніжка – (на) нозі;*

[к] – [ч] – [ц']: *рука – ручка – (на) руці;*

[х] – [ш] – [с']: *вухо – вушко – (у) вусі.*

2. Чергування у коренях дієслів під час утворення форми 1-ї особи однини та деяких інших форм і похідних від них:

[д] – [дж]: *ходити – ходжу;*

[с] – [ш]: *носити – ношу, ноша;*

[т] – [ч]: *летіти – лечу;*

[з] – [ж]: *казати – кажу;*

[б] – [бл']: *любити – люблю, люблять;*

[п] – [пл']: *ліпити – ліплю, ліплять;*

[в] – [вл]: *ловити – ловлю, ловлять;*

[м] – [мл]: *гриміти – гримлю, гримлять;*

[ф] – [фл']: *графіти – графлю, графлять і под.*

За збігу приголосних спостерігаємо подвійне чергування:

[ст] (с – ш, т – ч) – [шч]: *мостити – мощу;*

[зд] (з – ж, д – дж) – [ждж]: *їздити – їжджу.*

Вправа 419. Доберіть по п'ять власних прикладів до чергувань приголосних у коренях іменників.

 Вправа 420. Доберіть до кожного дієслова форму 1-ї особи однини. Підкресліть звуки, що чергуються в коренях дієслів.

Садити, будити, лагодити, мастити, чесати, городити, косити, робити, терпіти, чистити, лазити.

 Вправа 421. Знайдіть випадки чергувань приголосних, виписавши подану в тексті форму та іншу форму, у якій відбулося чергування. Зверніть увагу, коли [г], [к], [х] не чергуються.

1. Не плач, хлопчику. 2. Приємно знайти у траві пташине гніздо. 3. Ото ж кажу, міркуючи собі в човні на кожусі, поволі затулив я очі. 4. Багата й трудна душа народна. 5. Ні, я не забуду тебе, моя дорога дружино (*Із творів О. Довженка*).

 Вправа 422. У реченнях відшукайте випадки чергування приголосних у дієслівних формах, поясніть ці чергування.

1. Коли ми тут сваримось і миримось, у ворота хтось возом уїжджає. 2. Ось я тобі службу нараджу (*Марко Вовчок*). 3. Соловейку сизокрилий, скажи правду, де мій милий. 4. Ой, у полі вітер дише, билину колише; козаченько до милої чотири листи пише. 5. Вода все виполоще, тільки злого слова ніколи. 6. Уперта праця все перемаже (*Народна творчість*).

Словничок

виполоскати – kiöblít
ліпіти – mintáz, formáz
упёртий – makacs

кожух – báránybőrbunda
графіти – vonalaz, rovatokra oszt

§ 65. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ХУДОЖНЬОГО І НАУКОВОГО ОПИСІВ. ОПИС ПРЕДМЕТА В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

 Вправа 423. Порівняйте тексти. Що в них описано? Чи є відмінності в описах і чим вони зумовлені (при відповіді користуйтеся матеріалом з § 16)?

1. Родина барвінкові. Барвінок малий (*Vinca minor L.*). Напівкущик із пагонами, що вкорінюються. Листки супротивні, еліптичні, цілокраї, голі, шкарубкі, вічнозелені. Квітки одиничні в пазухах листків...

Росте в лісах, на узліссях, у садах. Звичайно розповсюджена по всій території України, але переважає в лісових і лісостепових

районах. Культивується як декоративна рослина, трапляється здичавіло. Рослина лікарська, декоративна. Потребує охорони (*З визначника рослин*).

2. Барвінок оспіваний у багатьох піснях нашого народу й у віршах багатьох поетів. Він супроводив наших з вами предків від колиски й до могили. У барвінку купали немовлят, щоб вони росли гарними й здоровими. Барвінкові вінки носили дівчата: адже він ріс коло кожної криниці і завжди був під рукою.

Про лікувальну силу барвінку знали ще в Стародавньому світі. У часи середньовіччя темні люди приписували барвінку надприродну силу. Вони вважали, що барвінок може захистити людину (*За А. Коваль*).

3. На кожному крилі городу росли куці барвінку. Коли повітря ставало по-материнськи м'яким і лагідним, то барвінок зацвітав так, наче небо бризнуло на землю живою своєю блакиттю, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо (*За Є. Гуцалом*).

Вправа 424. Опишіть вашу улюблену річ чи предмет у художньому стилі.

§ 66. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ: СУФІКСАЛЬНИЙ, ПРЕФІКСАЛЬНИЙ, ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ, ОСНОВОСКЛАДАННЯ

 Вправа 425. Прочитайте текст. Сформулюйте його основну думку.

Словниковий склад мови не лишається незмінним. Слова живуть у мові упродовж сторіч і переходять від одного покоління до наступного. Вони можуть набувати нових значень, а головне – давати життя новим словам, що утворюються від них за допомогою префіксів, суфіксів, слово- та основоскладання (Н. Клименко).

Одним зі шляхів поповнення мови новими словами є творення слів на основі тих, що існують.

Слово, від якого утворюють нове слово, називається **твірним** (alapító). Частину твірного слова, що увійшла в нове слово, називають **твірною основою** (melléktő). Так, слово *вчитель* утворене від дієслова *вчити*. Отже, *вчити* – твірне слово для *вчитель*, а твірною основою є *вчи-*.

Інколи новоутворене слово стає твірним для наступного нового слова: *вчитель* → *вчителька*.

Найчастіше нові слова творять за допомогою префіксів (*дід* → *прадід*, *нести* → *принести*) та суфіксів (*школа* → *шкільний*, *ліс* → *лісок*).

 Вправа 426. Розгляньте таблицю. Наведіть свої приклади різних способів творення слова.

Спосіб словотворення	Як утворюються слова	Приклади
Префіксальний (előképzés)	За допомогою префіксів	<i>ліс</i> → <i>праліс</i>
Суфіксальний (szóképzés)	За допомогою суфіксів	<i>сад</i> → <i>садок</i> <i>весна</i> → <i>весняний</i>
Префіксально-суфіксальний	За допомогою префіксів і суфіксів одночасно	<i>кордон</i> → <i>прикордонник</i> <i>берег</i> → <i>прибережний</i>
Безсуфіксний (szóelvonás)	Відкиданням значущих частин	<i>зелений</i> → <i>зелень</i> <i>перекладати</i> → <i>переклад</i>

Спосіб словотворення	Як утворюються слова	Приклади
Складання (szóösszetétel)	Поеднанням двох і більше основ або їх частин	<i>листя падає</i> → <i>листопад</i> <i>кіно театр</i> → <i>кінотеатр</i> <i>сільська рада</i> → <i>сільрада</i>
Перехід однієї частини мови в іншу (szófajváltás)	Переходом однієї частини мови в іншу	<i>черговий учень</i> → <i>черговий</i> (витирає дошку)

 Вправа 427. Пригадайте способи словотворення, властиві угорській мові. Чим подібні та чим різняться способи словотворення в українській та угорській мовах? Свої спостереження підтвердьте прикладами.

 Вправа 428. Поясніть утворення слів.

Комбайнер, тракторист, весняний, веснянка, квітковий, веснувати.

 Вправа 429. I. Прочитайте слова. Порівняйте їх значення.

Дуб – дубок, син – синок, рука – ручка – рученька, сонце – сонечко, малий – маленький – малесенький.

II. Якого відтінку значенню надають суфікси?

 Вправа 430. Прочитайте уривки з книги „У світі граматики”. Випишіть слова із суфіксами зменшувально-пестливого значення.

1. Розпочнемо мову про найдорожче серцю слово – матір. Від Шевченка українська поезія упродовж віків співала і співає величальну пісню матері... У кожної людини стоїть вона початком життєвого шляху, початком доброти і совісті. Перше слово людської чистоти, яке ми вимовляємо, – мати. Вона подарувала нам життя, навчила говорити і запалила в серці вічне світло пісні. Тому з образом матері пов’язане все найдорожче нашої душі. Це рідний дім, яблуні і вишні у цвіту, журлива річечка, запашний луг – усе те, що зветься Батьківщиною. Народ опоетизував матір у словах *мама, мамонька, мамочка, мамуня, мамуся, мамусечка, матінка, матіночка, матуся, матусечка...*

2. Від материнської любові, ніжності та доброти народилися

зменшувально-пестливі слова *дитинка, дитинонька, дитиночка, дитятко, дитяточко, дітки, дітоньки, діточки; доня, донька, доненька, донечка, доця, дочечка; синок, синочок, синочечок, синуньо, синопенько, синятко, синеня, синенятко*. Ну що б, здавалося, суфікс. А як він змінює тональність слова, забарвлює його емоційним змістом, надає йому поетичного звучання. 3. За допомогою пестливих суфіксів можна утворювати синонімічні форми від багатьох-багатьох іменників – назв істот і назв неістот: *татко, татусь, татонько, таточко, татуньо, татусь, татуньо, татусенько; бабуня, бабуся, бабусенька, бабусечка; дідунь, дідуньо, дідусь; коник, коничок; корівка, корівонька, корівочка; киця, киценька, кицяня, кицянька; вербиця, вербичка, вербиченька; берізка, берізочка, берізонька; дубок, дубочок; криничка, криничечка, криниченька; водиця, водичка, водиченька* та інші (*І. Вихованець*).

 Вправа 431. Розкажіть про своїх рідних, використовуючи слова зі зменшувально-пестливими суфіксами.

 Вправа 432. Порівняйте пари слів, визначте, яке зі слів є твірним, а яке похідним. За допомогою чого утворилося нове слово?

Превеликий – великий, побілити – білити, малювати – намалювати, летіти – відлетіти, праліс – ліс.

 Вправа 433. Утворіть нові слова за допомогою префіксів **в-, роз-, від-, до-, з- (с-, зі-), пере-, над-**. Пригадайте правопис префіксів.

Бити, в'янути, писати, скочити, чистити, бігти.

 Вправа 434. Знайдіть твірні слова до наведених слів. Визначте спосіб творення похідних.

Підліток, навушники, перелісок, розбігтися, заземлити.

 Вправа 435. Спишіть слова, розташували їх у порядку творення. Поясніть спосіб словотвору.

1. Десятка, десять, десятковий. 2. Багатіти, багатий, розбагатілий, розбагатіти. 3. Зерно, зернина, зернятко, зернята, зернятковий, зернистий. 4. Батько, по-батьківськи, батьківський, батьків.

 Вправа 436. Поясніть, як утворилися іменники. Як називається цей спосіб словотвору?

Вибір, вигляд, викуп, зсув, обман, синь, блакить.

 Вправа 437. На основі словосполучень утворіть іменники способом словоскладання. Поясніть їх написання.

Всюди ходити; землю міряти; воду возити; край знати; землю копати; народ знати; п'ятий клас; мову знати.

 Вправа 438. Подумайте, чи однаковим способом утворені слова *паровоз* і *паровозний*.

 Вправа 439. Поясніть, як утворилися слова *дитсадок*, *турпохід*, *юннат*, *ПТУ*, *ЧНУ*.

§ 67. ОПОВІДАННЯ ПРО ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

 Вправа 440. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Знайдіть у тексті згадку про випадок із життя. Яка роль опису цього випадку у вираженні змісту тексту?

ДЕНЬ МАТЕРІ

Н. Курій-Максимів.
Богородиця

У цього свята давня й цікава історія. Пов'язана вона з долею американки Анни Джервіс. Дівчинка прикро рано втратила найдорожчу у світі людину – маму. Серед кривдних сирітських буднів вимріяла Анна думку: люди повинні мати єдиний день на рік, коли усі разом вшановуватимуть і матір-неньку, і матір-землю, і Матір Божу. На її клопотання 1914 року Конгрес США встановив нове державне свято – День матері. Невдовзі його узаконило ще чимало країн.

1929 року з ініціативи Союзу українок (її палко підтримали „Прогресісти“, „Рідна школа“, „Пласт“ й інші культурно-освітні товариства)

започатковано цей урочистий день на Галичині. Він став святом і родинним, і громадським. Діти тієї днини дарували матусям усе, що заздалегідь самі приготували – квіти, малюнки, вишивки, різьблення, вручали листи-сповіді. По обіді йшли до церкви, де славили матір земну і ту, котра подарувала світові

Сина Божого. Потім починалися гуляння. Усі, від малого до старого, співали, танцювали під троїсті музики. Раділи, славили життя (Н. Руденко).

В оповіданні йдеться про якийсь випадок з життя героїв. Звичайно оповідання складається з трьох частин: **зав'язки**, **кульмінації**, **розв'язки**.

Вправа 441. I. Прочитайте текст. Чи можна його назвати оповіданням? Для підтвердження своєї думки визначте тип мовлення, покладений в основу тексту, стиль висловлювання. Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку.

ЯК МИКОЛА СТАВ ХОРОБРИМ

Першокласник Микола прийшов сьогодні до школи дуже рано. На лавці під високою тополею сиділо двоє дівчаток. Вони дивились на дерево. Щось зацікавило їх там, в очах у дівчаток хлопчик помітив тривогу.

Раптом над великою тополиною гілкою знялася пташка, запищала тривожно. І в ту ж мить біля лавки впало маленьке пташеня.

Микола зрозумів, що пташеня випало з гнізда, а мати його – в розпачі.

Одна з дівчаток взяла пташеня й сказала:

– Якби ж це хто сміливий був зараз у школі... він би поліз на дерево й поклав пташеня в гніздо.

Микола був дуже боязким. Але слова дівчинки вразили його. Невже вона вважає його боягузом?

– Я полізу, – сказав Микола.

– Ти? – запитали дівчатка й з подивом подивились на хлопчика.

Микола поклав пташеня за пазуху й поліз на тополя. Від страху в нього тремтіли руки й ноги, але він ліз і ліз все вище й вище. Поклавши пташеня в гніздо, Микола зліз на землю.

Дівчатка дивились на нього з захопленням (В. Сухомлинський).

II. Напишіть невелике оповідання про випадок, який суттєво вплинув на формування вашого характеру.

§ 68. ПЕРЕХІД СЛІВ З ОДНІЄЇ ЧАСТИНИ МОВИ В ІНШУ

 Вправа 442. Прочитайте речення. На які запитання відповідають виділені слова? До якої частини мови вони належать? У якому реченні виділене слово виступає в основній своїй функції?

1. На призьбі, затиснувши бородою скрипку, сидів **старий** циган (О. Гончар). 2. **Старий** згадав свою Волинь святую і волю молодую (Т. Шевченко). 3. Чудувались свіжим **слідом** на снігу. 4. Блискавка розколола хмару, **слідом** ударив грім (Ю. Яновський).

 Вправа 443. Доберіть якомога більше спільнокореневих слів до *ліс, сад, село, учити*. Запишіть їх у порядку творення. Поясніть спосіб словотвору.

 Вправа 444. І. Прочитайте текст. Поясніть способи творення та правопис виділених слів.

Люди сіють хліб. **Щедро оспівана** ця праця людська.

Зерно для людини і досі **залишається** земним дивом. Воно **безсмертне**. Кинуте в землю, стає колоском. Наливається соками землі й сонця. **Красується**. Радують урожаєм.

Нелегко дається хліб. Справжню ціну йому складають **хлібороби**, ті, хто до землі найближче. Хто від **засіву** до жнив живе сподіваннями й турботами **хлібної** ниви. У кого в душі вміщується весь **колосковий** лан (М. Сингаївський).

Н. Мордовець. Жнива

ІІ. Складіть невеликий твір про одну з поширених професій (учителя, лікаря, шофера тощо), вживаючи слова різних способів творення.

§ 69. ПЕРЕКЛАД З УГОРСЬКОЇ МОВИ НЕВЕЛИКИХ ТЕКСТІВ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ І РОЗДУМУ

 Вправа 445. Зберіть і проаналізуйте переклади угорських текстів українською мовою, які ви виконали упродовж навчального року. Які помилки найчастіше трапляються у ваших перекладах і чому?

 Вправа 446. Перекладіть тексти українською мовою. За необхідності використайте угорсько-український словник.

Kukorica Jancsi talált gyermek volt. Egy jó módú falusi gazda nevelte fel, hogy ingyen pásztorra legyen.

Jancsi megszerette a falu másik árváját, a szép Iluskát. Nem vehette feleségül, mert mindketten szegények voltak.

Egy napon éppen Iluskájával beszélgetett, amikor a nyája elszéledt. Ezért a gazdája elkergette házából. Jancsi világgá akart bujdosni, de előbb felkereste Iluskáját, hogy elbúcsúzzék tőle. Az égen ragyogtak a csillagok. A szegény bujdosó elővette furulyáját, s elkezdte fűjni rajta szomorú nótáját (*За III. Петефі*).

 Вправа 447. Обмінюйтеся зошитами з товаришем (подругою), сусідом по парті. Перевірте переклади і, спільно обговоривши виявлені помилки, запропонуйте остаточний варіант.

§ 70. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

 При утворенні іменників жіночого роду із суфіксом **-к(а)** та іменників чоловічого роду з суфіксом **-ок(-ек)**, прикметників із суфіксом **-н(ий)**, присвійних прикметників на **-ин**, у дієсловах-інфінітивах на **-и(ти)**, **-а(ти)** відбуваються чергування кінцевих приголосних кореня (основи) **[г]** – **[ж]**: *книга* – *книжка*, *берег* – *бережок*; *друг* – *дружний* – *дружити*; *Ольга* – *Ольжин*; **[к]** – **[ч]**: *земляк* – *землячка*, *знак* – *значок*; *наука* – *навчати*; *Савка* – *Савчин*; **[х]** – **[ш]**: *муха* – *мушка*, *міх* – *мішок*; *сміх* – *смішний* – *смішити*.

 Вправа 448. Утворіть від наведених слів, де це можливо, іменники жіночого роду із суфіксом **-к(а)**, іменники чоловічого роду з суфіксом **-ок(-ек)**, прикметники на **-н(ий)** та **-ий**, присвійні прикметники на **-ин**, дієслова. Які чергування при цьому відбулися?

Сніг, нога, стіг, поріг, дорога, рука, гріх, Солоха, Лука, Одарка.

При творенні від прикметників іменників з суфіксом **-ин(а)** звукосполучення **[ц'к]** змінюється на **[чч]**: *вижницький* – *Вижниччина*, а **[с'к]** – на **[шч]**: *хотинський* – *Хотинщина*.

 Вправа 449. Утворіть від прикметників іменники з суфіксом **-ин(а)**. Запишіть їх.

Чернівецький, прилуцький, львівський, вінницький, одеський, путильський, сторожинецький, херсонський.

При творенні прикметників з суфіксом **-н-** приголосні **[к]**, **[ц']** змінюються на **[ч]**: *рік* – *річний*, *вулиця* – *вуличний*. Сполучення звуків **[чн]** передається буквосполученням **-чн-**. Виняток становлять іменники *рушник*, *рушниця*, *мірошник*, *дворушник*, *соняшник*, прикметники *торішній* та *вчорашній* і под., у яких потрібно писати **-шн-**.

 Вправа 450. Від наведених слів утворіть прикметники і запишіть їх. Які зміни приголосних при цьому відбулися?

Аптека, звук, електрика, пшениця, математика, молоко, смак, столиця, мука, лексика, яйце.

При утворенні іменників жіночого роду від відповідних іменників чоловічого роду, що закінчуються на **-ник**, кінцевий **[к]** змінюється на **[ц']**: *робітник* – *робітниця*, *перевізник* – *перевізниця*.

 Вправа 451. Від іменників чоловічого роду утворіть назви осіб жіночого роду і введіть їх у речення.

Відмінник, порушник, прогульник.

В українській мові дуже часто при творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** кінцеві приголосні основи змінюються. Схематично це можна позначити так:

[г], [ж], [з] + -ськ(ий) → -зьк(ий): *Прага* – *празький*, *Париж* – *паризький*, *Кавказ* – *кавказький*;

[к], [ч], [ц] + -ськ(ий) → -цьк(ий): *козак* – *козацький*, *ткач* – *ткацький*, *молодець* – *молодецький*;

[х], [ш], [с] + -ськ(ий) → -ськ(ий): *чех* – *чеський*, *товариш* – *товариський*, *Одеса* – *одеський*.

Такі ж зміни відбуваються при творенні іменників за допомогою суфікса **-ств(о)**: *убогий* – *убозтво*, *козак* – *козацтво*, *птаха* – *птаство*.

Інші приголосні, зокрема [д], [т], перед суфіксами **-ськ-**, **-ств-** у вимові також змінюються або випадають, проте на письмі ці зміни не позначаються: *студент – студентський, солдат – солдатський, громада – громадський, люди – людський, людство.*

Вправа 452. I. Утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від іменників.

Читач, товариш, Брест, Кременчук, француз, Гадяч, чумак, брат.

II. Подумайте, чи від усіх наведених іменників можна утворити іменники з суфісом **-ств(о)**. Чому? Запишіть іменники з цим суфіксом, які ви змогли утворити. Поясніть правопис.

Вправа 453. Знайдіть слова, у яких відбулися або можуть відбутися перед суфіксами зміни приголосних, і слова, у яких зміни не відбуваються.

1. Після подорожі по Карпатських і Кавказьких горах, після відвідання південних степів України, після ознайомлення з новобудовами Запорізької і Кіровоградської областей ми знову ступили на землю Закарпаття (*З газети*). 2. Але життя людське – не простий, рівний, гладенький шлях (*Марко Вовчок*).

Вправа 454. I. Прочитайте текст. Зверніть увагу на правильну вимову суфіксів.

В угорців, як і в інших народів, є різні види казок: це фантастичні казки з героями-королевичами, красунями-принцесами та їхніми ворогами – багатоголовими драконами, злими чарівниками тощо; це казки про тварин, де звірі наділені кращими чи гіршими людськими якостями; це казки про нібито реальні, а насправді абсурдні випадки з життя, в яких висміюють жадібність, хитрість, боягузтво. В угорських казках є свої особливості – часто вони складаються з багатьох епізодів, дій, які нанизуються одна на одну, уточнюються, обростають деталями, ніби дерево, що розростається гілками вгору і вбік. У казках виявилися народні моральні погляди, накопичувана віками мудрість простих людей (*За Л. Мушкетик*).

II. Казки яких народів ви ще читали? Розкажіть про головних героїв цих казок.

 Вправа 455. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис.

1. Тарас Шевченко піднявся з моря україн..ких пісень, чума..ких переказів, коза..ких літописів, гайдама..кого епосу.
2. Т.Г. Шевченко – великий україн..кий поет – оспівував героїчну боротьбу запорі..кого коза..тва проти туре..кого поневолення (*О. Гончар*).
3. Без думки про все лю..тво, про його долю не був би таким повним і довершеним поетичний подвиг Шевченка (*М. Тихонов*).

 Вправа 456. Назвіть районні центри Закарпатської області. Утворіть від цих іменників відносні прикметники з суфіксом **-ськ(ий)**. Запишіть їх, поясніть чергування звуків, якщо вони є.

 Вправа 457. Напишіть невеликий твір про походження назви вашого села, селища, міста. У своєму творі можете використати і легенди, і наукові гіпотези. Уживайте в тексті прикметники із суфіксом **-ськ(ий)**.

Словничок

мірошник – molnár

понево́лення – leigázás, meghódítás

§ 71. СПОЛУЧНІ О, Е В СКЛАДНИХ СЛОВАХ. НАПИСАННЯ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС СЛІВ З ПІВ-

 Вправа 458. I. Спишіть речення. Знайдіть корені в словах, позначте їх.

Словом можна вбити й оживити, поранити йвилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити... (*В. Сухомлинський*).

II. Чим останнє слово відрізняється від усіх решти з погляду будови слова?

Слова, що мають два й більше коренів, називають **складними** (összetett szó).

Складні слова в українській мові найчастіше утворюють за допомогою сполучних голосних [o], [e], які на письмі передають буквами **о, е, є**: *лісовоз, землероб, життєлюб*.

Однак є й складні слова, які утворюють без сполучного голосного. Це слова з першою частиною **пів-**: *півхліба, півлимона*.

Іменники з першою частиною **пів-** пишемо разом (якщо потрібно, ставимо апостроф), лише слова з другою частиною – власною назвою пишемо через дефіс: *піввідра, пів'яблука, але пів-Європи*.

 Вправа 459. Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. Поясніть їх написання.

Земл..мір, дощ..мір, прац..любний, вод..спад, біл..крилий, кон..ферма, житт..пис.

 Вправа 460. Поясніть написання слів. З трьома з них складіть речення.

Півроку, півметра, пів-Азії, пів'яру, піввідра, півкавуна, півострова.

 Вправа 461. Утворіть складні іменники з першою частиною **пів-** від наведених слів. Поясніть їх правопис.

Аркуш, апельсин, Львів, день, місяць, ящик, життя, кілометр, Харків.

 Вправа 462. Прочитайте речення. Знайдіть складні слова. Поясніть, як вони утворені.

1. Зорі котились небозводом і падали в море (*О. Донченко*).
2. Зникає сніг, як зорепад, вже весна синіє (*А. Малишко*).
3. Птиці криють півнеба, півобрію криють під крила, на луках, на озерах знялись акварельні вітрила (*А. Малишко*).

 Вправа 463. І. Прочитайте усмішки. Знайдіть у них складні слова. Поясніть їх творення та правопис.

ЧУВ ДЗВІН

Починається навчальний рік. Син збирається до школи.

– Мамо, зараз я першокласник, а наступного року буду другорічником!

РАДІСТЬ

Батько привіз шоколадку й каже синові:

- Дай половину брату. Розділена радість – це подвійна радість.
- Але ж поділена шоколадка – це півшоколадки.

ІІ. Розкажіть, як ви ділитесь зі своїми братиками і сестричками, товаришами.

§ 72. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Увага! Складні слова в українській мові пишуть разом або через дефіс.

Разом пишуть:

1. Усі складноскорочені слова й похідні від них: *міськрада, профспілка, профспілковий*.

2. Складні слова, утворені від словосполучення, що складається з головного і залежного слів, основи яких поєднані сполучними голосними [о], [е]: *водовоз, землемір*.

3. Слова з першою частиною **кіно-, фото-, авіа-** та іншими: *кінозірка, фотолюбитель, авіарейс, автобаза*.

Через дефіс пишуть:

1. Складні слова, утворені поєднанням незалежних слів: *школа-інтернат, угорсько-український*.

2. Слова, утворені повторенням того самого слова (*писав-писав*), поєднанням синонімічних слів (*тишком-нишком*), антонімічних (*більш-менш*), слів, близьких за значенням (*хліб-сіль*).

Вправа 464. Спишіть слова. Поясніть їх написання.

Вертоліт, носоріг, купівля-продаж, західноукраїнський, жовтий-жовтий, чорнозем, фізик-учитель, сільськогосподарський.

Вправа 465. Прочитайте речення. Знайдіть складні слова. Поясніть їх написання.

1. А живу я у матері, в старій-престарій селянській хаті з призьбою (*С. Васильченко*). 2. Через степ той шлях-дорога геть десь простяглася (*А. Малишко*). 3. Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий (*Марко Вовчок*). 4. Берези милі, білокорі чекають райдугу свою (*А. Малишко*).

Вправа 466. Спишіть речення, замість крапок, де треба, поставте в складних словах дефіс.

1. Дальня дорога в'ється за обрій, мчать поїзди, як завжди, буйно..гриві (*А. Малишко*). 2. Рано.. пораненько він виїхав і

довго їхав усе полем (*Марко Вовчок*). 3. І вечори прозоро..сині
дзвенять підківками чобіт біля засніжених воріт. 4. Його мені
подарувала мати, щоб я не смів ту землю забувати, де їв хліб...
сіль і знав солоний піт (*А. Малишко*).

 Вправа 467. Прочитайте вірш. Визначте його основну думку. Поясніть способи творення та правопис похідних слів.

НАЙКРАЩА В ЦІЛІМ СВІТІ

Люблю я в рідному краю
веселі співанки пташині,
і річки бистру течію,
і руту-м'яту при долині;
пропахлі вітром колоски,
гінке, гінке безмежне поле,
і мамин хліб, і ті стежки,
якими вранці йду до школи;
і перші проліски в гаю,
і щедre сонечко в блакиті...
Люблю Вітчизну я свою,
вона – найкраща в цілiм світі! (*В. Коломієць*).

3. Шолтес. Гірське село

§ 73. ВИМОВА І НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ *З-(ЗІ-, С-), РОЗ-, БЕЗ-, ЧЕРЕЗ-*

Вправа 468. I. Спишіть слова. Виділіть у них префікси.

Роздати, розпитати, безбарвний, безпека, збирати, списати, зібрати.

II. Пригадайте, що ви вчили у початкових класах про правопис і вимову цих префіксів.

Префікс *з-* перед дзвінками приголосними вимовляємо дзвінко, виразно і пишемо літеру *з*: *зберегти, зв'язати, зробити*.

Перед глухими приголосними префікс *з-* вимовляємо глухо, однак пишемо літеру *з*, наприклад: *зсадити, зшити*. Лише перед літерами *к, п, т, ф, х* пишемо літеру *с*: *скинути, спалити, стерти, сфотографувати, схопити*.

Якщо корінь починається з кількох приголосних, для поліпшення вимови використовуємо префікс *зі-*: *зігнути, зібрати, зіграти, зіскочити*.

Вправа 469. Правильно прочитайте і запишіть слова.

Зварити, схвилювати, здерти, зігнути, зняти, зіпхнути, схвилювати, зчистити, зсікти, зберегти, сформувати, зцідити, сплатити, зруйнувати, з'єднати.

Вправа 470. До наведених слів додайте префікс *з-(с-, зі-)*.

Вити, писати, казати, бігати, сипати, копати, кинути, гріти, рвати.

Вправа 471. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви (префікси *з-(с-, зі-)*).

1. У темнім лісі, за горами, ..бравсь усякий звір (*Л. Глібов*).
2. Захід ..гасає, мов скалка червона, – і наостанку в Дніпро загляда (*В. Ткаченко*).
3. Тихесенький вечір на землю ..падає, і сонце сідає в темнесенький гай (*В. Самійленко*).

Увага! Не плутайте на письмі префікси *з-, зі-* з прийменниками *з, зі*: *злізти – з лісу, зігнути – зі мною*.

 Вправа 472. Уведіть у речення такі слова та словосполучення: *зігріти, зістрибнути, згорнути, звечора, зі сходу, зі школи, з вулиці, з вечора.*

 Префікси **роз-**, **без-** завжди пишуться з літерою **з**, наприклад: *розплутати, безсмертний.*

 Вправа 473. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Буйно ро..рослися трави й кущі, потемнішало листя на деревах (*О. Донченко*). 2. Це все – мій рідний край з бе..межними полями, земля моїх батьків (*В. Сосюра*). 3. Слава не поляже, а про себе ро..каже (*Народна творчість*).

Словничок

наостáнку – végül, a végén

ска́лка – szálka

§ 74. ВИМОВА І НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ *ПІД-, ВІД-, НАД-, ПРЕ-, ПРИ-, ПРИ-*

 Вправа 474. Прочитайте слова. Виділіть префікси. Пригадайте, як вимовляються дзвінки приголосні перед глухими в середині слова.

Підбігти, підписати, віддати, відкинути, відтягнути, надбити, надписати.

 У префіксах **під-**, **від-**, **над-** приголосний [д] вимовляємо виразно, наприклад: *підказати, відписати, надтріснутий.*

 Вправа 475. Запишіть слова. Виділіть у них префікси, подумайте, яке вони мають значення.

Предобрий, пречудовий, премудрий, претихий, приклеїти, прилягти, прийти, прибити, пришкільний, прибережний, придністерський.

 Префікс **пре-** вказує на збільшену ознаку: *предобрий, премудрий.*

Префікс **при-** означає наближення, приєднання та неповну дію: *пришкільний, приклеїти, пригнути.*

Префікс **прі-** вживається лише в словах *прізвище, прізвисько, прірва.*

 Вправа 476. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Видиш, брате мій, товаришу мій, ві..літають сірим шнурком журавлі у вирій (*Б. Лепкий*). 2. Кожне слово – це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої пр..багатої мови (*І. Цюпа*). 3. Ліс пр..брався в іній та ожеледь (*Г. Тютюнник*).

 Вправа 477. Від наведених слів утворіть нові слова за допомогою префіксів **пре-, при-**.

Бігти, милий, будувати, сісти, їхати, зелений, дивитись, гарний, міський, дорого.

 Вправа 478. Замініть слова і словосполучення словами з префіксами **при-** або **пре-**.

1. Невеликий мороз. 2. Дуже поганий. 3. Лягти на кілька хвилин. 4. Місцевість біля Карпат. 5. Дуже високий. 6. Посадка на землю. 7. Дуже великий. 8. Дуже глибокий. 9. Повернення птахів.

 Вправа 479. **І.** Прочитайте текст. Знайдіть слова з префіксами, поясніть правопис і вимову префіксів.

ОСІННІ СНИ КЛЕНА

Й. Бокшай. Осінній парк

Ми пішли до лісу подивитися на осіннє вбрання дерев. Зупинились біля високого клена. Посідали. Яка краса відкрилася перед нами! Стоїть клен у яскравому барвистому вбранні, а листочки ж ні затремтять, ні зашепотять.

Дивіться діти: клен спить. І сниться йому все, що бачив од весни до осені. Ось жовтий листок – мов золота кульбабка. Весною клен був зачарований її красою. Запам'ятав. А як заснув, то й пригадав весну – листочок його пожовтів.

А там, бачите, листочок – мов ранкова зоря – рожевий і ласкавий. А цей – як вечірня заграва на вітряний день. На цій гілочці – яскравий і красивий, немов крило вивільги. Мабуть, сиділа колись тут вивільга, а зараз приснилося кленові її крило.

Ми принишкли й милувалися красою. Усі наче боялися потривожити чарівний сон клена.

Клен зітхнув, розправив плечі. Зазеленіли бруньки. Бо йде Весна-красуня (В. Сухомлинський).

II. Складіть невелике оповідання про якесь явище природи.

СМІШИНКИ

НАЙВАЖЧА РОБОТА

Андрійко вийшов на вулицю з новеньким футбольним м'ячем.

— Ух ти! — оточили його хлопці. — Де взяв?

— Бабуся купила.

— Довго клянчив?..

— Пхе! Я заробив його... Учора вдома найважчу роботу виконував.

— Мабуть, дрова рубав? — поцікавився Василько.

— Ні.

— Воду носив?..

— Теж ні!

— Город полов?

— Та ні... Ні!

— Ну то що ж тоді?..

— Я цілий день бабусю слухався! — гордо сказав Андрійко й погладив свій новенький блискучий м'яч.

Словничок

брунька – pengés

відіти (бачити) – lát

о́желедь – tükörjég (úton)

разóк – egyszer

стрічка – szalag

шнурóк – zsinór, cipőfűző

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає морфеміка?
2. Що вивчає словотвір?
3. Що таке основа слова? Наведіть приклади.
4. Що таке закінчення? Для чого служить закінчення у слові? Чи всі слова мають закінчення?
5. Які ви знаєте значущі частини слова? Як їх треба позначати?
6. Які слова називають спільнокореневими?
7. Які найпоширеніші випадки чергувань голосних у коренях слів? Наведіть приклади.
8. Які умови чергування **о, е з і**? У яких випадках чергування не відбувається?
9. Які найпоширеніші чергування приголосних в українській мові? Наведіть приклади.
10. Назвіть основні способи словотворення і наведіть приклади.
11. Які найважливіші зміни приголосних відбуваються при словотворенні? Наведіть приклади.
12. Які правила написання слів з **пів**? Наведіть приклади.
13. Назвіть найважливіші правила написання складних слів разом і через дефіс. Наведіть приклади.
14. Які особливості вимови і написання префіксів **з-(зі-, с-)**? Наведіть приклади.
15. Які особливості вимови і написання префіксів **роз-, без-, через-**? Наведіть приклади.
16. Які особливості вимови і написання префіксів **під-, від-, над-, пре-, при-, прі-**? Наведіть приклади.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова є спільнокореневими.
 - 1) весна, весняний, веснувати;
 - 2) вода, підвода, водити;
 - 3) носик, носити, носоріг;
 - 4) сорока, сорочка, сорок.

2. Перед якими приголосними пишемо префікс **с-**?

- 1) б, п, в, м, ф;
- 2) ж, ш, з, ц, к;
- 3) р, б, ч, п, д;
- 4) к, п, т, ф, х.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;
- 3) і, та, перед;
- 4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Позначте суфікси і префікси в поданих словах. Виділені слова введіть у речення.

Пролісок, пришкільний, підготовка, розподілити.

5. Запишіть слова, які б відповідали таким схемам:

— ◡ ^ □, ◡ ^ ^ □.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. З тексту вправи 444 випишіть слова, до складу яких входять префікси. Поясніть, де потрібно, правопис префіксів.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір „Цікавий випадок на прогулянці”.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова з двома префіксами.

- 1) написати, розбити, прадід;
- 2) переробити, вибір, предобрий;
- 3) возз'єднання, розподіл, прапрадід;
- 4) розписати, відсунути, пришкільний.

2. Позначте рядок, у якому є помилка в написанні префіксів.

- 1) розбити, зшити, безпека;
- 2) списати, сказати, розписати;
- 3) спитати, зробити, безмежний;
- 4) стерти, розмовляти, безсилля.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;

- 3) і, та, перед;
4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Розберіть слова за будовою, користуючись зразком, поданим на с. 189.
Возз'єднаний, хлібороб, перерва.

5. Запишіть слова, які б відповідали таким схемам:

$\neg \wedge \square$, $\neg \wedge .$

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставляючи, де потрібно, пропущені літери. Визначте будову виділених слів.

Україн...ка пісня! Хто не був **зачарований** нею? Хто не згадує її, як своє чисте, прозоре **дитинство**? Вона в..кл..кає найскладніші, найтон..ші, найгли..ші почуття. Українська пісня – це бездон..а душа **українського** народу.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть художній опис квітки, яка подобається.

БАҲАИҲТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова мають суфікси.

- 1) садок, шкільний, дід;
- 2) написала, радість, дідусь;
- 3) книжка, дорога, сільський;
- 4) весело, осінній, стіл.

2. Позначте рядок, у якому в усіх словах треба писати префікс **пре-**.

- 1) пр...бути, пр...славний;
- 2) пр...мудрий, пр...високо;
- 3) пр...звисько, пр...краса;
- 4) Пр...карпаття, пр...старий.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;
- 3) і, та, перед;
- 4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Розберіть слова за будовою, користуючись зразком, поданим на с. 189.

Учень, осінній, прикордонник.

5. З тексту вправи 444 випишіть слова, до складу яких входять префікси. Поясніть, де потрібно, правопис префіксів.

Запишіть слова, які б відповідали таким схемам:

— ◡ ◡ ◡ ◡, — ◡ ◡ ◡ ◡.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставляючи пропущені літери. Визначте будову виділених слів.

Мій брат..к Іванко ще зовсім **малесенький** та дуже смішний. Він уже багато р..**зуміє**, до всього **пр..д..вляється**, до всього хоч..**доторкнутися**. А я став набагато дорослішим, бо відчуваю відповідальність за братика. Тому намагаюся бути для нього прикладомсьому.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть невелику розповідь про своє улюблене заняття у вільний час.

ВПРАВИ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО. ЗАВДАННЯ ПІДВИЩЕНОЇ СКЛАДНОСТІ ТА ІГРИ

Вправа 480. Прочитайте вірш. Перекажіть його зміст. У виділених словах охарактеризуйте звуки за дзвінкістю–глухістю.

ПАЛЯНИЦЯ

У жнива, у день **жаркий**
після косовиці,
ми збирали колоски
стиглої пшениці.

Похвалили нас батьки:
– Добре потрудились!
То ж не просто колоски –
булки погубились.

Потім ми на тік прийшли
й понесли пшеницю.
Кажуть, в полі ми знайшли
цілу паляницю (*В. Шевчук*).

Е. Кугач. Хліб

 Вправа 481. Прочитайте вірш. Визначте тверді та м'які приголосні.

Покинута, занедбана на лугу,
зеленіє капустинька на снігу,
а до неї стежечку не одну
протоптали ніженьки по лану.

Догадайтесь, дітоньки, ви самі,
хто ці робить стежечки узимі.
Я вам в цьому віршику не скажу,
бо сам ще раз подивитись побіжу (*О. Олесь*).

 Вправа 482. Відгадайте загадки.

1. З **І** – лежу я на дивані,
з **И** – пливу я в океані.

2. З **І** – в історії відома
на українській я землі,
з **И** – сиджу до ночі вдома
у затишному дуплі (*І. Січовик*).

 Вправа 483. Відкидаючи перший чи останній голосний, утворіть нові слова.

1. Атом, екран, іти, оборона, опеньок, отвір, умова.
2. Горно, електрика.

 Вправа 484. Відшукайте, в якому слові „заблукав” звук.

1. Рік пішов гуляти в сад,
не дійшов, бо повз назад.
2. Річку Гриць в дітей не просить,
він її в кишені носить.
3. З неба падав білий сніг,
він засипав наш пиріг.
4. З лісу дівчатко засмучене йшло:
булка від нього сховалась в дупло.

 Вправа 485. Випишіть слова із ненаголошеними голосними [е], [и]. Доберіть слова для перевірки.

З чого починаються вірші? Іноді – із дзвінкого слова, іноді – з шерхоту осіннього листя, шелесту трави, зі згадки про лагідне й тепле літо... Але з чого вони б не починалися, основа їхня завжди любов. Любов до мами, до вчителів, друзів, до сонця й дерев, до Батьківщини (*А. Костецький*).

Вправа 486. Відгадайте народні загадки, їх об'єднано по дві. Чи є у словах-відгадках кожної пари однакові приголосні звуки?

1. Скатертина біла увесь світ накрила.

Хто співає на паркані
у червоному жупані й чобітку:
„Ку-ку-рі-ку!” (Г. Бойко).

2. Я веселенький звірок: плиг з ялинки на дубок.

Тече, тече – не витече,
біжить, біжить – не вибіжить.

3. Як на неї подивився, то сльозами залився.

В мене ніжка одна – чобітка не маю,
і хоч я без голови – шапку одягаю.

Вправа 487. Прочитайте скоромовки. Потренуйтеся у швидкій і чіткій вимові приголосних звуків. Який приголосний звук часто повторюється у кожній зі скоромовок?

Ти, малий, скажи малому,
хай малий малому скаже,
хай малий теля прив'яже.

Босий хлопець сіно косить,
роса росить ноги босі.

Вправа 488. Пригадайте слова, у яких усі приголосні однакові.

Вправа 489. I. Відкиньте приголосний звук на початку слова.

Марка, клин, змова, брід, брак.

II. Відкиньте приголосний у кінці слова.

Козак, лист, казкар, колос, жарт, земляк.

Вправа 490. Визначте, які приголосні звуки у словах вжиті неправильно. Виправте помилки.

1. Лисичка знає назубок
смачненьку казку „Колосок”.

2. Наш сусіда – лісоруб:
він спіявав учора чуб.

3. Риє нам з тобою дріт
під землею перехід.

4. Пригріло сонечко як слід –
і на Дніпрі розтанув дід.

5. Я в руки взяв козу нову
і заходивсь косить траву (*І. Січовик*).

 Вправа 491. Прочитайте слова. Назвіть звуки, якими розрізняються наведені пари слів.

Син – синь, рис – рись, ткала – ткаля, сад – сядь, лук – люк,
лак – ляк, завод – заводь.

 Вправа 492. Змінивши один приголосний звук на інший, перетворіть свійську тварину, що вирізняється впертістю, у птаха.

 Вправа 493. Перегрупувавши голосні та приголосні звуки, утворіть нові слова від таких слів: *рис, літо, пілот, рамка, іскра, ручка, городи, лісок*.

 Вправа 494. У яких словах української мови один звук позначають три літери?

 Вправа 495. Прочитайте текст. Поясніть вживання **у – в, і – й**.

За лісом зійшов повновидий місяць, увесь обтиканий огняни-ми сріблястими голками і гачками. Ті голки ніби скочили в небо, розтяглися вгору, мов довгі срібні струни, і зазвучала вечірня музика (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

І. Марчук. Місячна ніч

 Вправа 496. Яким фонетичним явищем скористався поет для написання віршів?

БАТРА

Овець отара з мряки виплива,
з обох боків бреде пастуша варта.
Довкіл ТРАВА – тра – ва, тра – ва, тра – ва...
Ще б тільки дров – і запалає БАТРА.

СТАДО

На луках, де трава густа,
щодня телят лічу я радо,
все хочу долічить ДО СТА:
до ста, до ста, до ста, до ста...
до ста лічу – виходить СТАДО.

(Б. Стельмах)

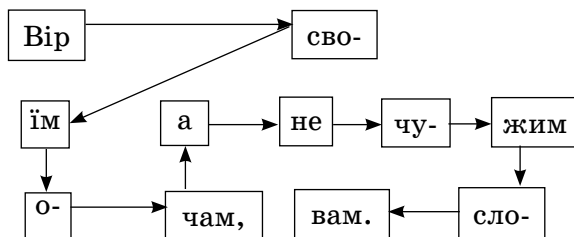
 Вправа 497. Спишіть вірш. Поділіть усі слова на склади. Підкресліть двома рисками закриті склади.

НАЙРІДНІША

Батьківщино, земле рідна,
земле сонячна і хлібна,
ти навік у нас одна.
Ти, як мати, найрідніша,
ти з дитинства наймиліша,
ти і взимку найтепліша –
наша отча сторона.

(М. Сингаївський)

 Вправа 498. Прочитайте прислів'я, уважно придивляючись до напрямку стрілки, що йде від складу до складу.

 Вправа 499. Встановіть напрямок читання прислів'я і намалюйте стрілки від складу до складу.

 Вправа 500. Гра „Десять слів на одну літеру”.

У цю гру краще грати декільком учасникам. Приготуйте аркуші паперу із записами, наведеними нижче. Один з гравців читає напам'ять алфавіт. Його в будь-який момент зупиняє інший гравець. Тепер усі придумують слова на літеру, на якій він зупинився, щоб заповнити пропущені місця у записах. Хто перший заповнить пропущені слова (кожен на своєму аркуші), той виграє.

Столиця або обласне місто...
Ріка...
Тварина...
Риба...
Птах...
Рослина...
Продукт харчування...
Предмет домашнього вжитку...
Ім'я (повне) чоловіче або жіноче...
Професія...

 Вправа 501. Прочитайте вголос слова, правильно наголошуючи їх. Запам'ятайте їх наголошування. Із п'ятьма словами складіть речення.

Вимова, ворота, документ, дочка, дошка, дрова, живопис, завдання, запитання, захворіти, ім'я, кидати, кілометр, корисний, кропива, навчання, ненависть, новий, одинадцять, подруга, предмет, приятель, разом, роблю, середина, сімдесят, український, чотирнадцять.

 Вправа 502. Доберіть прикметники до іменників.

... озеро, ... зірки, ... трава, ... ліс, ... дерево, ... ночі, ... хліб,
... сонце, ... село, ... квітка, ... друг.

 Вправа 503. Прочитайте вірш. Знайдіть слова у переносному значенні, поясніть їх.

ЛІТО

Літо зверху зелене, а всередині, мов кавун.
Літо солодке від зорі до зорі.
Засмаглі хлоп'ята, мов зернята в кавуні,
перекочуються,
перегукуються,
пересміюються
від одного краю землі до другого (*М. Воробйов*).

 Вправа 504. Загадки будуються на основі переносних значень. Виразно прочитайте їх і відгадайте. Поясніть спосіб перенесення значення.

1. Ревнув віл на сто гір, на тисячу голосів. 2. Біла рілля, чорне насіння, хто його сіє – той розуміє. 3. Не художник, а малює.
4. Летить орлиця по синьому небу, крила розкрила, сонце закрила.

 Вправа 505. Випишіть окремо пари словосполучень, у яких вжито: а) омоніми; б) синоніми; в) антоніми.

1. Ясний день, безхмарний день. 2. Стара сосна, молода сосна.
3. Веселий настрій, сумний настрій. 4. Важливий захід, південний захід. 5. Літня жара, літня спека. 6. Великий сміливець, великий боягуз. 7. Новий рік, багато глибоких рік. 8. Щирий друг, щирий приятель. 9. Добрий початок, добрий кінець.
10. Гостра коса, заплетена коса.

 Вправа 506. Прочитайте вірш. Поясніть, яке мовне явище тут використано.

Мешкає в дереві наша Сова,
чув я від неї кумедні слова:
– Замок замкнула я на замок,
дощик пішов, і замок мій замок.
В замок не втраплю – заржавів замок,
бо він під дощиком дуже замок (*А. Мілн*).

 Вправа 507. Укладіть слова в антонімічні пари, визначте лексичну спільність кожної пари слів.

Низ, ненависть, працює, любов, молодіє, слабість, тепло, верх,
ніч, старіє, сильний, день, холодно, слабий, сила, відпочиває.

 Вправа 508. Слово *великий* у всіх словосполученнях замініть синонімами відповідно до його конкретного значення. Запишіть.

Великий вітер, велика гора, велика прірва, велике подвір'я, великий урожай, великий натовп, велика сім'я, великі діти, велика людина, велика піч.

Слова для добору: високий, глибокий, сильний, багатий, просторий, численний, багатолюдний, видатний, дорослий, довгий.

 Вправа 509. Доберіть і запишіть синоніми до слів *хоробрий, працьовитий, ввічливий, щирий*.

Слова для добору: привітний, відважний, відвертий, роботящий, чемний, сміливий, безстрашний, нелукавий, працелюбний, правдивий, гречний, делікатний, мужній, прямодушний.

 Вправа 510. Гра „Знаходимо синоніми й антоніми“.

Усі учасники повинні розділити свій аркуш паперу на три частини. У центрі пишуть задані слова, ліворуч – синоніми до них, а праворуч – антоніми.

Хто зможе дібрати більше синонімів і антонімів до заданих слів, той виграє.

Зразок

Синонім	Задане слово	Антонім
Ворог, недруг	Противник	Друг, приятель

Можна задати такі слова: *правда, сум, повільно, хворий, робота, великий, худий*.

 Вправа 511. Прочитайте текст. „Розплутайте“ слова.

ХТО Ж РОЗПЛУТАЄ СЛОВА?

За струмком дзюрчить село, небо в сонечку зійшло, вистрибнув на півня пліт, кукурікнув сірий кіт,	квітка сіла на бджолу, дуб старий спиляв пилу... Хто ж розплутає слова?! Ви не зможете, бува? (В. Шаройко).
--	--

Вправа 512. Прочитайте вірш. Поясніть значення виділених висловів. Скажіть, чому не розумів онук діда.

ВЕРЕМІЙ

Це дідусь хороший мій,
звуть його так – Веремій.
Так він дивно розмовляє,
що попробуй – зрозумій!

В цирку був я з дідусем –
ми там бачили усе:
і жонглера, і ведмедя
на швидкім велосипеді...

Я крутивсь, дідусь спитав:
– Ти прийшов **ловити гав**?
Аж піднявся я із лави:
та які ж у цирку гави?

Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Грались ми з Рябком кудлатим –
посварилися із братом.

Брат мовчав і я мовчав,
А дідусь обох повчав:
– Так до бійки недалеко!
Що це ви **розбили глека**?..

Братик, плачучи, сказав:
– Глека я не розбивав!..
Ну й дідусь мій Веремій!
Що він каже, зрозумій (Г. Бойко).

Вправа 513. У клітинки впишіть слова-синоніми до наведених фразеологізмів.

1. Ярмо на шию. 2. Давати драла. 3. З дорогою душею.
4. Кусати губи. 5. Має кебету. 6. Показати, де раки зимують.
7. Червоного півня пустити. 8. Воду варити. 9. Класти на лопатки.
10. Обламати роги. 11. Звалитися з ніг. 12. Як грім серед ясного неба.
13. Нагострити вуха. 14. Ставати поперек дороги.

1.	К												
2.	Т												
3.	З												
4.	З												
5.	Р												
6.	П												
7.	П												
8.	В												
9.	П												
10.	П												
11.	З												
12.	Н												
13.	П												
14.	П												

Вправа 514. Розташуйте слова у порядку їх творення.

Учити, учитися, учитель, учительський, учителька, по-учительськи, учительська (*іменник*), учителювати, учительство, недовчитися, навчитися, учнівський, учениця, учень, по-учнівськo-му, навчити, науковий, наука, науковець, науково-дослідний.

Вправа 515. Вікторина.

1. Які букви не вживають на початку слова?
2. Яких два ряди синонімів може мати слово *робота*?
3. Скільки антонімів може мати слово *свіжий*?
4. Назвіть шість прикметників-епітетів до слова *небо*.
5. Які ви знаєте прикметники на означення різних відтінків червоного кольору?
6. Як можна *відрізати* без ножа?
7. Як утворився прикметник *рожевий*?
8. Чому наші предки висміяли б людину за слова *червоне чорнило*?
9. Які ви можете назвати складні прізвища вчених, письменників, артистів, композиторів?
10. Пригадайте якнайбільше приказок і прислів'їв про навчання.
11. Які ви знаєте фразеологізми зі словами *вода, рука, око*?

Вправа 516. І. Виразно прочитайте текст, дотримуючись норм української літературної вимови.

Неповторні шкільні роки. На все життя вони залишають глибокий слід. І це не просто пам'ять, спогад, а передусім надійні знання, формування світогляду, волі – все те, що зветься становленням людської особистості.

І тому кожен новий навчальний рік – це щоразу сходинка, новий крок до знань, до вершин науки, до невичерпних скарбів духовного і фізичного змушнення.

Нехай же, друзі, кожен ваш день буде сповнений високих мрій і прагнень, старанної, наполегливої праці. Нехай це буде вашим дарунком рідній Батьківщині (*За Ю. Збанацьким*).

II. Скільки звуків і скільки букв у словах *залишають, Батьківщина*? Охарактеризуйте звуки в цих словах.

III. Знайдіть слова з м'яким знаком і поясніть їх правопис.

IV. Поясніть вживання апострофа у слові *пам'ять*.

V. Знайдіть слова із двома однаковими літерами. Поясніть їх правопис.

VI. Зробіть морфемний аналіз слів *неповторний, особистості*.

VII. Поясніть творення слів *залишають, пам'ять, формування, світогляд*.

VIII. Які слова тексту вжиті в переносному значенні?

IX. Які синоніми до слова *праця* ви знаєте?

X. Ще раз прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора? Подумайте, а чим ви особисто завдячуєте школі?

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

Вправа 27. 4. Осінь. 5. Холод.

Вправа 34. 1. Людина. 2. Пальці.

Вправа 44. 1. Ями. 2. Мити. 3. Вимиті.

Вправа 45. 1. Дорога. 2. Яма. 3. М'яч.

Вправа 47. Книжка. Дієслова в неозначеній формі: *бачить, чути*. Дієслова у формі теперішнього часу: *бачить, чує, говорить, мудрує, навчає, бреше, звеселяє*. Дієслово у формі майбутнього часу: *захоче*.

Вправа 56. Правильні варіанти: 1) брати участь; 2) дякувати братові; 3) п'ятдесятиріччя школи; 4) відпросився у вчителя; 5) учора я був у кіно; 6) народився у травні; 7) даси мені книжку; 8) найкращий учень.

Вправа 57. 1. У кінотеатрі вони зустріли Олю, Миколку та Оксанку. 2. Ми вивчаємо географію рідного краю. 3. Гостям подарували сувеніри. 4. Костянтин є найкращим учнем класу.

Вправа 95. Святвечір – вечір 24 грудня за старим стилем напередодні Різдва. З ним було пов'язано багато звичаїв і обрядів.

24 грудня нічого не їли до вечора, поки не з'являлася перша зоря на небі. Саме в цей час, як записано у святих книгах, народився Ісус Христос. Підготовка до святкової вечері відбувалася дуже урочисто і розгорталася у справжнє ритуальне дійство.

На покуті під образами розстеляли чисте сіно. На сіно ставили горщики з кутею та узваром. При цьому господиня наслідувала квоктання курей – це мало забезпечити їх високу несучість наступного року. Якщо у господарстві були бджоли, то господар, несучи кутю, гудів, як бджола.

На Святий вечір було прийнято вшановувати померлих і живих родичів. Для перших залишали рештки їжі на столі. До живих посилали дітей зі святковими стравами.

Вправа 98. І. Головні члени речення.

Вправа 165. 1. Абзац. 2. Актор. 3. Діалог. 4. Гість. 5. Спів.

Вправа 207. 1. Відлітають журавлі у вирій. 2. У нашій місцевості багато лісів. 3. Лісник жив у кінці села. 4. Вода полилася

через вінця склянки. 5. Добре грають наші футболісти, особливо права сторона. 6. Повернувся на батьківщину.

Вправа 222. 1. З великої хмари малий дощ. 2. Менше говори, а більше роби. 3. Праця чоловіка годує, а лінь марнує. 4. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. 5. Де багато слів, там мало діла.

Вправа 228. 1. Добре сміється той, хто сміється останній. 2. Скільки голів, стільки умів. 3. Вік живи, вік учись. 4. Немає диму без вогню. 5. Краще пізно, ніж ніколи. 6. Краще синиця в руках, ніж журавель у небі. 7. За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш. 8. Друзі пізнаються в біді.

Вправа 246. 1. Шаль, п'ять, красень, сіль, ляк, ряса. 2. Ліс, дім, тінь.

Вправа 253. Тон, літ, шапка, терти, п'ять, серп.

Вправа 266. І. Літери алфавіту.

Вправа 273. Вінок, міль, іду, чадити, чільний, охкати, ар.

Вправа 277. І. Раз добром нагріте серце вік не прохолоне (Т. Шевченко).

Вправа 279. 1. Вулик. 2. Футбол. 3. Зозуля.

Вправа 323. Хвастлива людина, тижнева відпустка, корисна праця, щаслива людина.

Вправа 375. Краєвид, вивезення, ввезення, збори, ручний м'яч, воротар, захоплення, мірило, небокрай, недолік, суддя.

Вправа 376. 1. Брак. 2. Орбіта. 3. Зоологія. 4. Цитата. 5. Тираж.

Вправа 378. Доказ, суперечка, дослід, недолік.

Вправа 392. а) водичка, водник, обезводнити; поводитися, водити, водій, переводити; б) ніс, носовий, перенісся, носоріг, носик; (він) ніс, ноша, (він) перенісся, переносити, приніс.

Вправа 410. 1. Гроза зненацька захопила хлопчика в полі. 2. Важкий колос голову до землі клонить. 3. Хлопчик гонить на поле стадо корів. 4. Кожна тварина з апетитом їсть свіжу зелену траву.

Вправа 416. 1. Яблуко з насінням. 2. Сонце. 3. Вечірня зоря.

Вправа 435. 1. Десять → десятка → десятковий. 2. Багатий → багатіти → розбагатіти → розбагатілий.

зернина

3. Зерно → зернята → зернятко → зернятковий.

зернистий

4. Батько → батьків → батьківський → по-батьківськи.

Вправа 478. 1. Приморозок. 2. Препоганий. 3. Прилягти. 4. Прикарпаття. 5. Превисокий. 6. Приземлення. 7. Превеликий. 8. Преглибокий. 9. Приліт.

Вправа 482. 1. Кіт – кит. 2. Січ – сич.

Вправа 483. 1. Том, кран, ти, борона, пеньок, твір, мова. 2. Горн, електрик.

Вправа 484. 1. Рік – рак. 2. Річка – ручка. 3. Пиріг – поріг. 4. Булка – білка.

Вправа 486. 1. Сніг, півень. 2. Білка, річка. 3. Цибуля, гриб.

Вправа 489. I. Арка, лин, мова, рід, рак. II. Коза, лис, казка, коло, жар, земля.

Вправа 490. 1. Колосок – колобок. 2. Чуб – дуб. 3. Дріт – кріт. 4. Дід – лід. 5. Коза – коса.

Вправа 492. Осел – орел.

Вправа 494. Дзьоб, гедзь.

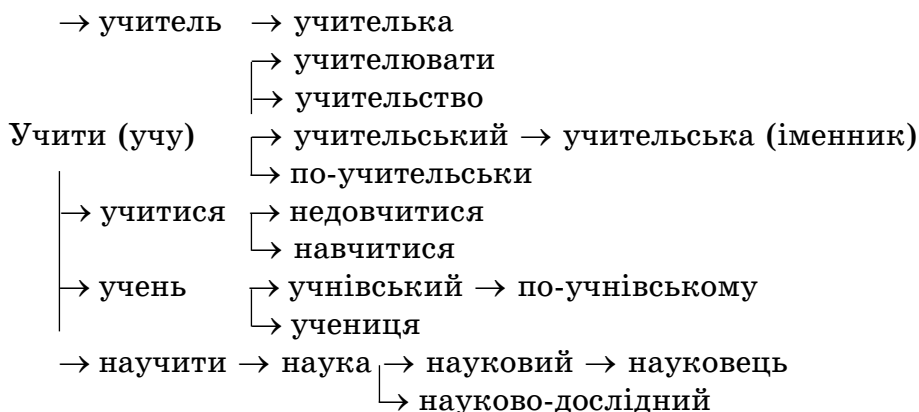
Вправа 498. Вір своїм очам, а не чужим словам.

Вправа 499. Дружній череді вовк не страшний.

Вправа 504. 1. Грім. 2. Книжка. 3. Мороз. 4. Хмара.

Вправа 513. 1. Клопіт. 2. Тікати. 3. Залюбки. 4. Злитись. 5. Розумний. 6. Провчити. 7. Підпалити. 8. Вередувати. 9. Перемагати. 10. Приборкати. 11. Знесилитися. 12. Несподівано. 13. Прислухатися. 14. Перешкоджати.

Вправа 514.

Вправа 515.

1. и, ь.

2. Слово *робота* може мати значення процесу. Синонімами до нього виступатимуть слова: *праця, труд, діяння*. Але слово *робота* може означати і результат дії. Тоді синонімічний ряд буде такий: *праця, твір, творіння, труд, дослідження, трактат*.

3. Слово *свіжий* може мати багато значень, отже, й чимало антонімів. Наприклад: *свіжий вітер – теплий вітер; свіжий хліб – черствий хліб; свіже молоко – кисле молоко; свіжі огірки – солоні огірки; свіже обличчя – втомлене обличчя; свіжа сорочка – брудна сорочка* тощо.

4. Наприклад, *рідне, безкрає, сіре, бездонне, зоряне, чуже*.

5. *Багрянний, вишневий, бордовий, пурпуровий, кумачевий, малиновий, буряковий, вогненний, рубіновий*.

6. Різко відповісти комусь.

7. Від іменника *рожа*.

8. Назва *чорнило* походить від прикметника *чорний*, оскільки раніше для письма вживали тільки чорний розчин.

9. Гулак-Артемівський, Квітка-Основ'яненко, Миклухо-Маклай, Салтиков-Шедрін, Римський-Корсаков, Нечуй-Левицький, Немирович-Данченко, Антоненко-Давидович.

10. Письменному книжка в руки. Грамоти вчиться – завжди пригодиться. Книга вчить, як на світі жити. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. Хто вчиться замолоду, не знає на старість голоду. Хто грамоти вміє, той краще сіє. Вчення – світ, а невчення – тьма. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. Учись – на старість буде як знахідка. Знайко біжить, а незнайко лежить.

11. 1. Як з гуски вода. Водю не розіллеш. Як у воду опущений. Води чимало утекло. Як вода змила. Вивести на чисту воду. Як риба у воді. Виходити сухим з води. Як дві краплі води. Товкти воду в ступі. Лити воду на чийсь млин. За холодну воду не візьметься. І кінці в воду. Рости, як із води.

2. Права рука. Взяти себе в руки. Рукою подати. Вмити руки. Чужими руками жар загібати. Має руку. Своя рука – владика. Рука руку миє. Рука в руку. Гріти руки. Майстер на всі руки. На швидку руку. Голими руками не візьмеш. Подати руку допомоги.

3. Берегти як зіницю ока. Глянути в очі. Говорити в очі. Потрапити на очі. Хоч око виколи. Міряти на око. Піти світ за очі. Бачити на власні очі. Замилювати очі. Про людське око. Як сіль в оці. Позичати в Сірка очей.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
§ 1. Значення мови в житті людини і суспільства. Українська мова – державна мова України	6
§ 2. Загальне уявлення про спілкування і мовлення: адресат мовлення, основні правила спілкування	11
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	14
§ 3. Частини мови, основні способи їх розрізнення. Іменник	14
§ 4. Тема й основна думка висловлювання	18
§ 5. Прикметник. Числівник	22
§ 6. Вимоги до мовлення: змістовність, послідовність, правильність, точність, багатство, виразність, доречність	24
§ 7. Займенник. Особові займенники	27
§ 8. Дієслово	30
§ 9. Види помилок. Робота над виправленням помилок, допущених у переказі чи творі	32
Запитання і завдання для самоперевірки	34
Завдання для підсумкового оцінювання	35
ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ	38
§ 10. Словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні ..	38
§ 11. Поняття про текст і поділ тексту на абзаци. Простий план готового тексту	40
§ 12. Речення, його граматична основа	44
§ 13. Види речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні). Окличні речення. Розділові знаки в кінці речень	47
§ 14. Мовні засоби зв'язку речень у тексті	51
§ 15. Головні члени речення: підмет і присудок	54
§ 16. Загальне уявлення про стилі мовлення. Поняття про розмовний, науковий і художній стилі	56
§ 17. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина	59
§ 18. Докладний переказ тексту наукового стилю	62
§ 19. Речення з однорідними членами. Сполучники при однорідних членах речення	65

§ 20. Звертання. Розділові знаки при звертанні. Використання звертань у розмовному і художньому стилях мовлення	68
§ 21. Поняття про типи мовлення: розповідь, опис, роздум	71
§ 22. Складні речення. Кома у складному реченні	72
§ 23. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові	74
§ 24. Діалог. Розділові знаки при діалозі	76
§ 25. Розмовний стиль. Складання діалогів	79
Запитання і завдання для самоперевірки.	83
Завдання для підсумкового оцінювання	84
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ	88
§ 26. Слово. Лексичне значення слова.	88
§ 27. Однозначні і багатозначні слова	90
§ 28. Уживання багатозначних слів у прямому та переносному значеннях	92
§ 29. Власне українська та запозичена лексика. Ознайомлення Ознайомлення з тлумачним і перекладними (українсько- угорським і угорсько-українським) словниками	97
§ 30. Слова, які звучать і пишуться однаково (омоніми)	103
§ 31. Слова, близькі за значенням (синоніми). Використання синонімів для запобігання невинуватених повторів слів	106
§ 32. Слова, протилежні за значенням (антоніми).	108
§ 33. Докладний переказ тексту-розповіді	111
§ 34. Фразеологізми. Ознайомлення з фразеологічним словником	113
Запитання і завдання для самоперевірки.	115
Завдання для підсумкового оцінювання	115
ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ	119
§ 35. Поняття про фонетику. Звуки мовлення. Звуки голосні та приголосні	119
§ 36. Замітка в газету (зі шкільного життя).	123
§ 37. Приголосні тверді та м'які.	124
§ 38. Приголосні дзвінки та глухі	127
§ 39. Написання листа, адреси	128
§ 40. Знаки письма. Алфавіт	131
§ 41. Звукове значення букв я, ю, є, ї . Правильна їх вимова	134
§ 42. Склад. Основні правила переносу. Звуковий запис слів (транскрипція). Фонетичний розбір слова	136

§ 43. Твір-розповідь на основі власного досвіду	142
§ 44. Наголос. Ознайомлення з орфоепічним словником	144
§ 45. Наголошені і ненаголошені голосні. Їх вимова і позначення на письмі	147
§ 46. Вимова і написання слів з ненаголошеним [а]	152
§ 47. Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі. Уподібнення дзвінких і глухих приголосних	154
§ 48. Спрощення в групах приголосних	157
§ 49. Удосконалення написаного. Робота з чернеткою	158
§ 50. Основні випадки чергування [у] з [в], [і] з [й].	159
§ 51. Особливості побудови опису. Переказ тексту розповідного характеру з елементами опису предмета	161
§ 52. Позначення м'якості приголосних знаком м'якшення (ь). Правила вживання знака м'якшення	163
§ 53. Вимова і написання сполучень йо,ьо	167
§ 54. Правила вживання апострофа. Правильна вимова та написання слів з апострофом	168
§ 55. Подвоєні букви на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків	172
§ 56. Написання слів іншомовного походження	174
§ 57. Особливості побудови роздуму. Докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами роздуму	178
Запитання і завдання для самоперевірки.	181
Завдання для підсумкового оцінювання	181
БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ.	185
§ 58. Основа слова і закінчення змінних слів	185
§ 59. Корінь, префікс, суфікс, закінчення – значущі частини слова	186
§ 60. Роздуми на підставі власного досвіду	191
§ 61. Найпоширеніші випадки чергування голосних у коренях слів	192
§ 62. Чергування о, е з і	193
§ 63. Чергування е з о після ж, ч, ш, й	195
§ 64. Чергування приголосних звуків	196
§ 65. Особливості побудови художнього і наукового описів. Опис предмета в художньому стилі	197
§ 66. Основні способи словотворення: суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, основоскладання	199
§ 67. Оповідання про випадок із життя	202

§ 68. Перехід слів з однієї частини мови в іншу	204
§ 69. Переклад з угорської мови невеликих текстів розповідного характеру з елементами опису і роздуму	205
§ 70. Зміни приголосних при словотворенні	205
§ 71. Сполучні <i>o, e</i> в складних словах. Написання разом і через дефіс слів з <i>piв-</i>	208
§ 72. Написання складних слів разом і через дефіс.	210
§ 73. Вимова і написання префіксів <i>з-(зі-, с-), роз-, без-, через-</i>	212
§ 74. Вимова і написання префіксів <i>під-, від-, над-, пре-, при-, при-</i>	213
Запитання і завдання для самоперевірки.	216
Завдання для підсумкового оцінювання	216
ВПРАВИ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО.	
ЗАВДАННЯ ПІДВИЩЕНОЇ СКЛАДНОСТІ ТА ІГРИ	220
Відповіді до вправ.	231

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Марія СКАБ,
Мар'ян СКАБ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор	<i>Любов КИРІЄНКО</i>
Художник	<i>Марина ШУТУРМА</i>
Художній редактор	<i>Ігор ШУТУРМА</i>
Коректор	<i>Ольга ТРОСТЯНЧИН</i>

Формат 70 x 100¹/16. Ум. друк. арк. 20,09.
Обл.-вид. арк. 18,8. Тираж 1721 пр. Зам. № 90-13.

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ „Львівська книжкова фабрика „Атлас”
79005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК 1110 від 08.11.2002 р.